

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ AZERBAJCAN CUMHURİYETİ’NİN DIŞ POLİTİKASI
(1991-2005)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Bülent ULUDAĞ

Hazırlayan
ERKAN YILMAZ

Çanakkale – 2007

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
Erkan Yılmaz'a ait Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dış
Politikası : (1993-2005) adlı Çalışma, jürimiz tarafından
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Doç.Dr Mehmet YİĞİT

Danışman*

Yrd.Doç.Dr Mehmet Bülent ULUDAĞ

Üye

Yrd.Doç.Dr. Mehmet HASGÜLER

Üye

Yrd. Doç.Dr Bestami Sadi BİLGİÇ

Üye

Yrd. Doç.Dr Sabri Sami TAN

ÖZET

Bağımsızlık Dönemi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dış Politikası (1991-2005) adlı bu çalışma SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın kuruluş aşamasını ve Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası iktidarların izlemiş oldukları dış politikaları incelemektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikasında belirleyici olan ve ülkenin toprak bütünlüğünü ilgilendiren Karabağ sorununun Azerbaycan'ın uluslararası ilişkilerine etkileri çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) ya da 1994 Budapeşte Zirvesi'nden sonra aldığı yeni ismiyle Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)'nin Karabağ soruna çözüm getirme çabalarına ve diğer uluslararası örgütlerin ve devletlerin arabuluculuk girişimlerine yer verilerek, gelinen son aşama ortaya konulmuştur. Ayrıca, Azerbaycan dış politikasının belirleyici konularından olan Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne ilişkin bölge devletlerinin tezleri çalışmada ayrı bir bölüm olarak incelenmiştir. Ayrıca, Azerbaycan'ın bölgede etkin olan Rusya, ABD gibi büyük güçler ve İran, Türkiye, Ermenistan gibi bölgesel devletlerle olan ilişkileri incelenmiş, bağımsızlık sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti'nde birbirini izleyen iktidarların farklı dış politika anlayışları analiz edilmiştir.

ABSTRACT

The thesis which is entitled “Foreign Policy of the Republic of Azerbaijan during the Independence Period (1991-2005)” analyses the foundation of Azerbaijan after the collapse of the Soviet Union and investigates the foreign policies of the political leaders.

The main determinant of the Azerbaijani foreign policy, the Karabagh problem, which is closely related to the territorial integrity of the country, and the effects of this problem on the international relations of Azerbaijan, constitute the main subject of this thesis. In this context, the efforts of the European Security and Cooperation Organisation, the other international organisations and the related states for the resolution of the Karabagh conflict are given until 2005. In addition, the problem of the judicial status of the Caspian Sea and the policies of the related states are investigated under a different chapter. Moreover, this thesis analyses the relations of the Azerbaijan republic with the great powers which are active in the region such as Russia and United States, and with the regional powers like Iran, Turkey and Armenia.

ÖZET	1
GİRİŞ	3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BAĞIMSIZ AZERBAJYAN CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU

1.1- Elçibey Önderliğindeki Azerbaycan Halk Cephesi'ni (AHC) İktidara Getiren Olaylar ve Azerbaycan Halk Cephesi'nin Kurulması.....	8
1.2- 20 Ocak 1990 Bakü Olayları.....	9
1.3- Hocalı Katliamı.....	10

2. AHC HÜKÜMETİ İKTİDARI DÖNEMİNDE AZERBAJYAN CUMHURİYETİNİN DIŞ İLİŞKİLERİ

2.1- AHC'nin Dış Politika Yönelimleri.....	14
2.2- AHC İktidarında Karabağ Sorunu ve Ermenistan'la İlişkiler.....	15
2.3- AGİK Minsk Grubu'nun ve BM'nin Sorun Üzerindeki Girişimleri.....	17
2.4- Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-1993).....	21
2.5- Azerbaycan-İran İlişkileri.....	23
2.6- Azerbaycan-Türkiye İlişkileri.....	26
2.7- Azerbaycan-ABD İlişkileri.....	29
2.7.1.Azerbaycan-ABD İlişkilerinde Karabağ Sorunu	34

İKİNCİ BÖLÜM

2. HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ AZERBAYCAN CUMHURİYETİNİN DIŞ POLİTİKASI

2.1-	Haydar Aliyev'in İktidara Gelişi.....	38
2.2-	Azerbaycan Topraklarının Ermenistan Tarafından İşgali ve Ermenistan ile İlişkiler.....	39
2.3-	Azerbaycan Türkiye İlişkileri.....	52
	2.3.1. Azerbaycan Topraklarının Ermenistan Tarafından İşgali Sorununun Çözümünde Türkiye'nin Tutumu.....	56
	2.3.2. Azerbaycan Türkiye İlişkilerinde Enerji Konusu ve Bakü Ceyhan Boru Hattı.....	58
2.4-	Azerbaycan-İran İlişkileri.....	60
2.5-	Azerbaycan-Rusya İlişkileri.....	66
	1.5.1. Denge Politikası Kapsamında Azerbaycan Rusya İlişkileri.....	67
	1.5.2. Azerbaycan-Rusya İlişkilerinde Putin Sonrası Dönem.....	71
2.6-	Azerbaycan-ABD İlişkileri.....	76
	1.6.1. 11 Eylül Saldırılarının Azerbaycan-ABD İlişkilerine etkisi.....	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜ SORUNU

3.1	Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü ile İlgili Anlaşmalar.....	84
3.2-	Hazar Denizi'nin Statüsüne İlişkin Bölge Devletlerinin Tezleri.....	85
	3.2.1. Rusya Federasyonu.....	85
	3.2.2. Azerbaycan.....	87
	3.2.3. Türkmenistan.....	90
	3.2.4. Kazakistan.....	91
	3.2.5. İran.....	93

SONUÇ	96
KAYNAKÇA	101

GİRİŞ

Kafkasya'da Azerbaycan'ın, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde büyük önem kazandığı görülmektedir. Bu ülke, öncelikli olarak sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervlerinden ötürü eskiden beri büyük güçler arası rekabetin yoğunlaştığı bir alan olmuştur. Küresel ve bölgesel güçler Kafkasya üzerinde etkili olabilmek için Azerbaycan'ı kendi saflarına çekmek veya orada tutmak için mücadele etmişlerdir.

Azerbaycan sorununa tarihsel perspektiften bakıldığında oldukça geniş bir coğrafya ile karşılaşılır. Bu, salt Aras'ın kuzeyini değil bütün Kuzey-Batı İran'ı kaplayan bir coğrafyadır. Tebriz, Moğol İmparatorluğu'nun Güney-Batı kolu olarak 1250'lerde kurulan İlhanlı devletinin başkenti olmuştur. Bu devlet 1290'larda İslamlaşmış ve Türkleşmiştir. Zaten devletin nüfusu ve yönetici sınıfları içinde Türkler çoğunluk ve etkili bir grup durumundaydılar. İlhanlıların 1330'larda dağılmasını müteakip kısa sürede Tebriz merkezli Türk veya Türkmen devletleri ortaya çıkmışlardır. Önce Karakoyunlular, daha sonra da Akkoyunlular etkilerini Fırat ırmağına kadar uzatmışlardır. Akkoyunlu devleti 1473'de Otlukbeli Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne yenildikten sonra gerileme sürecine girmiş ve 1509'da yine Türkmen kökenli yeni bir hanedanın kurucusu olan Şah İsmail Safevi tarafından ortadan kaldırılmış ve Safevi Devleti Osmanlılarla komşu olmuştur.

Bu yeni Türk devletinin öteki anılardan farkı onun Şii oluşundadır. Daha 1300'lerde İlhanlılar'ın son dönemlerinden beri Erdebil'de üslenmiş ve Şiiliği benimsemiş Türkmen kitleleri daha sonraki dönemlerde Karakoyunlular ve onların yerini alan Akkoyunlular bünyesinde Şeyh Haydar ve Şeyh Cüneyt gibi liderlerin etkisiyle güçlenmişler, en nihayet Şah İsmail öncülüğünde kendi devletlerini kurmuşlardır. Azerbaycan'a Türk yerleşimleri 700 yıllarda Hazarlara veya 1000'li yılların başındaki Selçuklu akınlarına kadar uzatılmaktaysa da, Azerbaycan tarihinin oluşumunda anılan bu dört devletin belirleyici rolü vardır. Safeviler iki asra yakın bir süre, yaklaşık 1500-1700 arası dönemde İran'ın yönetici hanedanı olmuşlardır. Eski

Çağlardan beri İran merkezli güçler etkilerini Aras ve Kura vadilerini izleyerek Gürcistan'a kadar yaymışlardır. Bu durum III-VI. asırlardaki Sasaniler için nasılsa, XI-XII. asırdaki Selçuklu, XIII-XIV. asırdaki İlhanlı ya da XVI-XVIII. asırdaki Safevi devletleri için de aynı olmuştur. Bu durumda da Azerbaycan ülkesi İran merkezli devletlerin içinde birleşik ve bütünsel bir görünüm arz etmiştir.

Azerbaycan'ın bugünkü bölünmüş durumunun sorumlusu, XIX. asrın başlarında Aras'ın kuzeyini tamamen kendi kontrolüne alan Çarlık Rusyası olmuştur. Bu devlet 1768-74 yıllarında Osmanlı Devleti ile yaptığı savaşı kazanmasından itibaren Kafkasya, Kara Deniz ve Hazar üzerinde aşama aşama egemenlik tesis etmiştir. 1783'de Kırım Hanlığı ve Gürcistan'ın en büyük prensliği olan İberia'yı himayesine almış, 1804'de Gence, 1806'da Bakü Çarlık güçlerinin eline geçmiştir (Suny 1990: 18) ve İran Şahı 1813'de Erivan ve Nahçıvan Hanlığı dışında Aras'ın kuzeyindeki tüm topraklarını Çarlığa bırakan Gülistan Antlaşmasını yapmak durumunda kalmıştır. 1827'de kaybettiklerini geri alma çabası, anılan bu son iki hanlığın da kaybıyla sonuçlanan Türkmençay Antlaşmasını getirmiştir. O kadar ki Rus orduları Tebriz'i bile işgal etmiş ve Şah barış dilemek durumunda kalmıştır (Eliyarlı 1996:212). Ruslar bundan bir yıl sonra Yunan isyanlarının bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'ne savaş açmışlar ve 1829'da Edirne Antlaşmasıyla Yunanistan'da bağımsız bir devlet kurulduğu gibi, Kafkasya'da da Ahıska ve Ahalkelek gibi iki stratejik merkez Rus Çarlığı topraklarına katılmıştır.

Ermeni toplumu bu dönemlerden itibaren artık Rusları bir kurtarıcı gibi görmeye başlamıştır. İleriki dönemlerde Rus ya da Sovyet Azerbaycan'ı diye anılacak ülkenin tarihi böyle başlamıştır. Azerbaycan'ın İran ve Rusya arasında "paylaşımından" değil İran'ın "yitirdiği" bir bölgeden bahsetmek tarihsel gerçeklere daha uygun düşer.¹ Bura da söz konusu olan İran, 1920'lerde Pehlevi hanedanı

¹ Parçalanma ya da paylaşılma gibi yakıştırmalara uygun düşen bazı tarihsel örnekler vardır. XVIII. Asrın sonuna kadar mevcut bir Polonya devleti vardı ve bu dönemde bu devlet Çarlık Rusyası, Prusya Krallığı, Avusturya İmparatorluğu arasında parçalanarak paylaşılmıştır. Aynı şekilde bir Alman devleti vardı ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda iki farklı ideolojik etki alanı içinde kalacak biçimde bu devlet Doğu ve Batı diye ikiye ayrıldı. Fakat Polonya 1918'de yeniden kurulmuş, 1939'da yine Almanlarla Ruslar arasında paylaşılmış, 1945'de yeniden ortaya çıkartılmıştır. Almanya da 1990'da yeniden birleşmiştir. Burada şuna dikkat etmek gerekir ki İran ve Rusya arasında 1813 ve 1827

kurulana kadar, yaklaşık 1000 yıldır Türk kökenli hanedanların yönetimindeki bir ülkeydi (Uludağ 1999:312).

Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci boyunca ve dağılmasından sonra Kafkasya'da etnik çatışmalar yaşanmaya devam etmiştir. Rusya, SSCB'nin mirasçısı bir güç olarak bu etnik çatışmaların bir tarafına dolaylı destek vererek bölgedeki etkisini sürdürmek istemiştir. Bu yolla da bölgenin temel politik belirleyicisi, bir anlamda "hakemi" rolünü kazanmak istemiştir. Bu etnik-ayrılıkçı kriz ve çatışmalara Azerbaycan açısından bakıldığında, bu devlet Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ndeki sorun nedeniyle, sadece bu bölgeyi değil, buraya komşu bölgeler dahil toplam yüzölçümünün ¼'nin Ermenistan tarafından işgali ve 1 milyon Azeri yurttaşının mülteci durumuna düşmesi sorunuyla karşı karşıya kalmış, bu yüzden de Karabağ sorunu bağımsızlık sonrası Azerbaycan dış politikasının oluşumunda belirleyici olmuştur.

Bu çalışma, Türk dış politikasını yakından ilgilendiren bir bölge üzerinde yetersiz sayıda olan çalışmalara katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Ülkelerin dış politikalarının anlaşılmasının, incelenen ülkenin iç dinamiklerinin de iyi bilinmesi gerektiğini bir kez daha ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bağımsızlık Dönemi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dış Politikası (1991-2005) isimli bu çalışma Azerbaycan'da SSCB'nin dağılmasından sonra Azerbaycan'daki iktidarların dış politika yönelimlerini incelemiş ve iktidar değişimleriyle beraber dış politikasındaki değişimler ve bölge ülkeleri ile ilişkileri incelenmiştir. Bu amaçla çalışma, giriş ve üç alt bölümden oluşmakta ve sonucu içermektedir. Birinci bölüm Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecini ve SSCB'nin Azerbaycan'daki etkisini kaybetmemek için giriştiği olaylar ve Ebulfeyz Elçibey önderliğindeki Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) hükümetinin dış politika yönelimleri ele alınmış, özellikle Ermenistan ile olan savaşın Azerbaycan'ın uluslararası ilişkilerine etkileri incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Azerbaycan'daki iktidar değişimi sonucu yönetimi ele alan Haydar Aliyev dönemi

Antlaşmalarının yapıldığı tarihte ortada, Polonya gibi bağımsız bir Azeri devleti yoktu (Uludağ 1999:313).

Azerbaycan dış politikası ele alınmış, iktidar değişiminin Azerbaycan'ın yoğun ilişkileri olduğu ülkeler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde özellikle Karabağ sorununun dış politika üzerindeki etkileri vurgulanmıştır. Çalışmanın son bölümünde zengin hidrokarbon yatakları ile önemi gittikçe artan Hazar bölgesinin Azerbaycan'ın uluslararası ilişkilerindeki önemine dikkat çekilmiş ve Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkelerin Hazarın statüsü sorunundaki tezlerine yer verilmiştir.

BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN DIŞ POLİTİKASI: 1991-2005

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BAĞIMSIZ AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU

1980'li yılların sonunda Doğu Bloku'ndaki gelişmeler ve 1990'lı yılların başlarında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB)'nin çöküşü süreci yeni bağımsız cumhuriyetleri ortaya çıkardı. Azerbaycan da bu dönemde 1991 Ekim'inde bağımsızlığını ilan ederek, 1920'den 71 yıl sonra yeniden² bağımsız bir devlet olmuştur.

SSCB'deki sosyo-ekonomik durumun zorlamasıyla merkezi yönetimin uyguladığı Perestroika (yeniden yapılanma) ve Glasnost (açıklık) politikaları Azerbaycan'da ulusal mücadelenin güçlenmesinde büyük rol oynamıştır. Ancak ulusal mücadelenin hız kazanmasında itici unsur Karabağ bölgesinin Ermenistan'la birleştirilmesi yönündeki Ermeni talepleri olmuştur.

Karabağ'ın Ermenistan'la birleştirilmesi teklifi ilk defa Kasım 1987'de Gorbaçov'un Fransa ziyareti sırasında yanında bulunan ekonomi danışmanı Abel Aganbekyan'ın bir açıklamasının basına yansması ile gündeme gelmiştir. Daha

² Azerbaycan 1917 Rus ihtilalinden sonra fiilen bağımsız olmakla birlikte, ancak Osmanlı ordularının Doğu Anadolu ve Kafkasya hareketleri sonunda Rus egemenliğinden kurtulmuştur. Kafkasya'nın Rus dönemindeki idari merkezi olan Tiflis'deki Maverai Kafkas (*Transcaucasia*) geçici yönetimin dağılmasını müteakip 28 Mayıs 1918'de bağımsız Azerbaycan devletinin kurulduğu ilan olunmuştu. Bu devlet Nisan 1920'de Kızıl Ordu ile işbirliği yapan Azerbaycan komünistlerinin darbesine kadar sürmüştü, bu tarihte ülke işgalle Sovyet Cumhuriyeti haline gelmiş, daha sonra da bu rejim 2 yıl sonra 1922'de üç Güney Kafkasya devleti tarafından Moskova destekli ve istekli olarak kurulan Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetine katılmıştır. Bu federasyon da 1924'de kurulan SSCB'ye dahil olmuş, neticede Azerbaycan bağımsızlığını yitirmiştir.

sonra Şubat 1988'de Azerbaycan'a bağlı bulunan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB)'ndeki Ermenilerin bölgedeki idari kurumlara Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bayrağını asması, bununla da kalmayıp aynı ay DKÖB'si yönetim kurulunun olağanüstü bir toplantı yaparak bu özerk bölgenin Ermenistan'la birleştirilmesine ilişkin karar alması Azerbaycan'da büyük tepkilere neden olmuştur (Cafersoy 2001:9).

Moskova'daki SSCB merkezi yönetiminin Ermeni yanlısı tutumu ve Bakü'deki Azerbaycan Komünist Partisi (AKP) yönetiminin Karabağ'daki olaylara yeterli tepkiyi gösterememesi, Azerbaycan toplumunun siyasi mücadeleye ilgisini artırmış ve Karabağ sorununun çözümünde ulusal mücadelenin gerekliliği düşüncesini geliştirmiştir.

Azerbaycan'da siyasi mücadeleyi etkileyen faktörlerden biri de Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni kuran Mehmet Emin Resulzade ve arkadaşlarının temellerini attığı ve 1980'li yıllara taşınan tarihi ulusal mücadele geleneğidir. Resulzade ve arkadaşlarının *Musavvatçılık* (Eşitlik) düşüncesi temeline dayanan bağımsız devleti iki yıl (1918-1920) yaşamış, 28 Nisan 1920'de Sovyet Rusya'nın Azerbaycan'ı işgal etmesi ile sona ermiştir (Cafersoy 2001:10). Bu tarihi miras Azerbaycan'da ulusal siyasi mücadelenin Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) tarafından örgütlenmesi sonucunu doğurmuştur.

1.1. Elçibey Önderliğindeki AHC'ni İktidara Getiren Olaylar ve Azerbaycan Halk Cephesinin Kurulması

Gorbacov sonrası dönemde Azerbaycan'da Komünist Partisi'ne alternatif olarak güçlü bir muhalefet oluşmaya başladı. 1988 yılının Şubat ayında *Varlık* ve *Teşebbüs Grubu* adındaki iki teşkilat birleşerek halka yazılı müracaatta bulundular. Bu dönemden başlayarak Halk Cephesinin kurulması fikri bütün topluma yayılmaya başladı. Dört aylık propaganda sürecinden sonra Halk Cephesinin ilk kuruluş

konferansı düzenlendi ve yarı yasal biçimde gerçekleştirilen bu konferansta Azerbaycan Halk Cephesi'nin kurulduğu ilan edildi (Gazanferoğlu 1996:48).

16 Temmuz 1989'da kurulan AHC 26 bölgeden gelen temsilcilerin katılımı ile on beş kişilik yönetim kurulu ile başkanlığına Ebulfeyz Elçibey seçildi. Aynı konferansta AHC'nin programı ve tüzüğü de kabul edildi. AHC ülkenin bağımsızlığını, ekonomisinin kendi tasarrufu altına alınmasını, 28 Mayıs 1920'de kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin tekrar kurulmasını ve komünist yönetim tarafından hapsedilen siyasi tutukluların serbest bırakılmalarını istiyordu (Devlet 1993:274). AHC'nin kısa zamanda büyümesinde iktidarın halk arasında çok düşük taraftarı olması ve Karabağ savaşının halkın eylemci ruhunu diri tutmasıdır.

1.2. 20 Ocak 1990 Bakü Olayları

Azerbaycan'da siyasi tansiyon artarken Moskova'nın aldığı bir karar durumu daha da gerginleştirdi. SSCB Yüksek Sovyeti Prezidyumu (Başkanlık Divanı)'nın 15 Ocak 1990 tarihli "DKÖB ve Bazı Bölgelerde Olağanüstü Hal İlan Etme" kararı, özellikle de bu kararın 7. maddesinde Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'ne uygulamanın kapsamını genişleterek Bakü ve Gence illerini de dahil etme önerisinde bulunması Azerbaycan halkı arasında tepkiyle karşılandı (Sultanov 1995:84).

16 Ocak 1990 tarihinde Azerbaycan'da gerginlik son haddine ulaşmış ve Halk Cephesi gösteriler ve yürüyüşler tertipleyerek hükümeti uyardı ve halkın sesine kulak vermeye davet ediyordu. Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Abdurrahman Vezirov ise görüşmeler yoluyla meselenin halline yanaşmıyor, orduyu Bakü'ye davet ediyordu (Kengerli 1991:15).

Azerbaycan Halk Cephesi yönetimi, Moskova'nın 15 Ocak'ta aldığı kararın Azerbaycan halkına hakaret anlamına geldiğini ve bu kararın Cumhuriyet'in egemenliğine aykırı olduğunu ifade ederek Azerbaycan Yüksek Sovyeti'ni 20 Ocak tarihine kadar olağan üstü toplantıya çağırırdı. 17 Ocakta halka duyurulan bu çağrıda

barikatların kaldırılması ve şehirde olağanüstü hal uygulanmaya çalışılması durumunda direnilmemesini istedi (Cafersoy 2001:23).

Bakü'nün Azadlık Meydanı'nda toplanan bir milyon Azerbaycanlı "Hürriyet ve Bağımsızlık" sloganları ile şehri kontrolleri altına almış ve hükümeti vazifeye çağırıyorlardı (Kengerli 1991:24). Yaşanan gelişmeler üzerine SSCB'nin Azerbaycan'da denetimi kaybetme ihtimali belirince SSCB Yüksek Sovyet'i Prezidyumu 19 Ocak'ta "Bakü Kentinde Olağanüstü Hal İlan Etme" kararı aldı.19 Ocak'ta Azerbaycan televizyonunun bombalanması nedeniyle, AHC'si yöneticilerinin olağanüstü hal kararına uyararak halkın evlerine dönmeleri yönündeki telkinleri etkili olmayınca Moskova yönetimi Azerbaycan'a 24.000 asker gönderdi, Sovyet askerleri Bakü'ye kanlı bir şekilde girdi (Taşkiran, Yeni Türkiye Ansiklopedisi 1997: 1194).

Sovyet ordusunun Bakü'ye girme nedeni konusunda farklı görüşler ileri sürülse de, dönemin savunma bakanı Orgeneral Dimitri Yazov'un ordunun müdahalesinden sonra İzvestiya gazetesine verdiği demeçte ordunun Bakü'ye AHC'si kurumlarını dağıtmak amacıyla girdiğini açıklamıştır. Bu da Moskova'nın asıl amacının ne olduğu konusunda önemli bir işarettir. 20 Ocak katliamının Moskova'nın Azerbaycan'da kontrolü kaybetmeği önleme, aynı zamanda Kafkasya'daki ayrılıkçı hareketlere gözdağı vermek için yapıldığı söylenebilir. Ancak sonraki süreçte Moskova'nın bu eyleminin halkın AHC'si etrafında daha da kenetlenmesine neden olduğu görülmüştür.

1.3. Hocalı Katliamı

20 Ocak katliamı sonrasında Azerbaycan'da Sovyetlere ve Azerbaycan Komünist Partisi (AKP)'ne karşı tepkiler gün geçtikçe artıyordu. Bu tepki ülkedeki yerel komünistlere de duyulmaya başlandı. Azerbaycan Komünist Parti Birinci Sekreterliği görevine getirilen Ayaz Niyazioğlu Muttalibov liderliğindeki komünist yönetim AHC'yle açık çatışmaya giden siyasi çizgisini sürdürmekteydi.

Azerbaycan’da iktidarla muhalefet arasındaki gerginliği azaltmak ve ulusal bir mutabakat sağlamak için ÷lkedeki aydınlar, taraflara çağrıda bulunarak görüşmelerini istediler. 10 Mayıs’ta Yüksek Sovyet binasında devlet yetkilileriyle, aydınların ve AHC yetkililerinin yaptığı toplantıda bir danışma kurulu oluşturuldu. Danışma kurulu 17 Mayıs’ta yaptığı ilk toplantıda gözaltına alınanların serbest bırakılması, iktidarın AHC’ne karşı tutumunun değişmesi, olağanüstü halin kaldırılması, askere alınma konularını görüştü. AHC de devlet başkanlığı kurumunun oluşturulmasına razı oldu ve 18 Mayıs’ta Muttalibov Azerbaycan Yüksek Sovyet’i tarafından Devlet Başkanı seğıildi ve 21 Mayıs’ta 1 sayılı kararla Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin ilan edildiği 28 Mayıs’ın, Azerbaycan Devletçiliği Günü olarak kabul edilmesi onaylandı (Tahirzade 1999:64).

1991 Kasım’ının son günlerinde Azerbaycanlılar, Ermeniler’in Karabağ’deki öldürme olaylarını protesto etmek için Bakü’de 50.000 kişilik bir gösteri yaptılar. Ermeniler de Karabağ’ın başkenti Hankendi çevresinde 19 Azeri köyünü zorla boşalttılar. Aynı günlerde Dağlık Karabağ Yüksek Sovyeti de, Aralık ayında halk oylaması yapılmasını kararlaştırdı. Bunun üzerine Aralık’ta Dağlık Karabağ’da yaşayan Ermeniler, referandum yaparak “Karabağ’ın SSCB içinde bağımsız bir cumhuriyete dönüşmesi” lehinde oy kullandılar. Buna rağmen, Aralık ayının son günlerinde Karabağ’da yine kanlı olaylar oldu ve Ermeniler Hankendi’ni topçu ateşine tuttular (Taşkıran 1995:160-163).

Elçibey yönetimindeki AHC tam bağımsızlığı savunan yeni programını kabul ederken, Azerbaycan iktidarı SSCB’nin yeniden canlandırılmasını amaçlayan BDT çerçevesinde ilişkileri geliştirme çabası içindeydi.

Muttalibov hükümeti 21 Aralık 1991’de SSCB’nin çöküşünün ilan edildiği ve Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya tarafından 8 Aralık 1991 de kurulan BDT’ye diğer eski SSCB üyeleriyle birlikte Azerbaycan’ın da olumlu görüş bildirdiği Almatı toplantısına katılmıştı. Toplantıda kabul edilen BDT Beyannamesine Azerbaycan’ın

katılması muhalefet tarafından ciddi şekilde eleştirilmişti. Muttalibov yönetimi Karabağ sorununun çözümünü öne sürerek BDT'ye girilmesi gerekliliğini ileri sürerken, AHC Başkanı Elçibey “BDT’yi altı ay içinde dağılacak bir kurum” olarak nitelendiriyordu (Sultanov 1995:144).

Azerbaycan’da siyasi gerginliği arttıran önemli bir gelişme de Dağlık Karabağ’daki Ermeni saldırılarının artması ve Azerbaycan köylerinin yakılıp yıkılmasıydı. Azerbaycan yönetimi saldırıların önüne geçemiyordu. Bunun nedeni, Muttalibov yönetimi, Yüksek Sovyet’in 9 Ekim 1991’de verdiği ulusal ordu oluşturma kararının gerçekleştirilmesi için hiçbir çaba gösterilmemiş ve dolayısıyla Azerbaycan ulusal ordusu oluşturulmamıştı. Azerbaycan’da siyasi gerginlik gittikçe artarken Dağlık Karabağ’da stratejik öneme sahip Hocalı kentinin durumu giderek kötüleşiyordu. Karabağ bölgesindeki Askeran ve Hankendi arasında bulunan Hocalı; Ağdam, Şuşa, Hankendi ve Askeran karayolları ile demiryolları şebekesi üzerinde bölgenin tek havaalanına sahip Azeriler’in yaşadığı 7.000 nüfuslu bir yerdir (Kengerli 2006:28).

Hocalı, 1991 yaz ve sonbaharındaki Ermeni saldırıları sonunda kuşatma altına alınmıştı ve ulaşım sadece helikopterle sağlanıyordu. Hocalı’nın Ermeniler açısından ele geçirilmesi, Askeran ve Hankendi arasındaki yolun açılmasıyla, Şuşa dışındaki bütün Dağlık Karabağ’ın Ermenilerin kontrolü altına girmesini sağlayacaktı. Stratejik önemi olması nedeniyle, Hocalı yöneticilerinin işgal tehlikesi olabileceği uyarılarına rağmen, Muttalibov iktidarı Hocalı’nın savunulması konusunda gerekli tedbirleri almamıştır (Cafersoy 2001:41). 25-26 Şubat 1992’de Ermeni güçlerinin Hocalı’ya düzenledikleri saldırı bir katliama dönüştü. Saldırıda 600’den fazla sivil öldürüldü. Ayrıca 487 kişi Ermeniler’ce rehin alınarak götürüldü. Saldırıya Hankendi’ndeki 366’ncı Rus alayının da katıldığını Azerbaycan resmi olarak açıkladı. Saldırıda en gelişmiş konvansiyonel silahlar kullanılmıştı. Rusya ise saldırılarla alakaları olmadığını açıkladı (Aslanlı 2001:404). Ancak 366. Alaydan firar eden 3 Rus askeri 3 Mart’ta düzenledikleri basın toplantısında “beyinlerinin yıkandığını ve Müslümanlara karşı savaşmaya çağrıldıklarını itiraf etmişlerdir (Kengerli 2006:28).

Hocalı katliamı, kendi halkını korumak için önlem alamayan Cumhurbaşkanı Muttalibov'un, katliamın ertesi günü 27 Şubat'ta Moskova'da BDT ortak ordusuna katılma anlaşmasının da bulunduğu çeşitli anlaşmalara imza atması, AHC'nin daha da radikalleşmesine neden oldu. Muhalefetin talebiyle 5 Mart'ta olağanüstü toplanan Yüksek Sovyet'te Başkan Elmira Gafarova istifa etti yerine Yakup Memmedov seçildi. 6 Mart'ta Muhalefet milletvekillerinin ve parlamento önüne toplanmış halkın tepkileri sonucunda Muttalibov istifa etti ve devlet başkanlığı yetkileri Meclis Başkanı Yakup Memmedov'a geçti (Tahirzade 1999:72).

Hocalı katliamından sonra, Şubat ayından iktidarı geçici olarak meclis başkanına bırakmış olan Muttalibov'un başkanlığı geri alma teşebbüsü AHC'nin çabalarıyla önlendi ve ülkedeki komünist yönetim ancak bu tarihte, yani Mayıs 1992'de devrildi (Uludağ 1999:388). Muttalibov'un iktidara dönüşünün engellenmesinin ardından ülkede iktidar fiilen AHC'nin eline geçti. Muttalibov'un ülkeden ayrılmasından sonra AHC liderlerinden İsa Gamberov Yüksek Sovyet Başkanı seçildi, bu durum AHC'nin muhalefetten iktidara taşınmasının açık bir göstergesiydi. Azerbaycan'da inisiyatifin tamamını ele geçiren AHC 7 Haziran 1992'de devlet başkanlığı seçimlerinin yapılmasını sağladı. Merkez Seçim Komisyonu 13 Haziran'da yaptığı açıklamada geçerli oyların % 59,4 ini alan AHC lideri Ebülfez Elçibey, 16 Haziran'da devlet başkanlığı görevini aldı ve bir yıl sürecek olan AHC'nin iktidarı da böylece başlamış oldu.

Hocalı katliamı Türkiye'de de büyük duyarlılık yarattı. İstanbul'da büyük protesto gösterileri yapıldı. Dönemin cumhurbaşkanı Turgut Özal, İngiliz Financial Times gazetesine verdiği bir demeçte Azerbaycan'ın desteklenmesi için Ermenistan'a abluka uygulanması gerektiği fikrini ortaya attı. Ancak dönemin başbakanı Süleyman Demirel bu görüşe ihtiyatlı yaklaştı. Gıda ve ilaç yardımı dışında Ermenistan'a gidecek uçaklara izin verilmezken, ateşkesin sağlanması için Rusya Federasyonu, ABD ve Fransa'nın desteği sağlanmaya çalışıldı. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Brüksel'de ilgili tüm taraflara, uluslararası kuruluşlara ve BM Güvenlik Konseyi üyelerine Dağlık Karabağ sorununa çözüm önerilerini içeren 6 maddelik bir barış planı sundu. Ancak Ermenistan Türkiye'yi Karabağ

anlaşmazlığında tarafsız davranmamakla suçlayarak bu planı değerlendirmeye reddetti.

2. AHC İKTİDARI DÖNEMİNDE AZERBAYCAN'IN DIŞ İLİŞKİLERİ

2.1. AHC'nin Dış Politika Yönelimleri

AHC iktidarının dış politikası incelenirken, Azerbaycan'ın öncelikli sorunları nedeniyle bazı ülkelerle olan ilişkilerinin biraz daha öne çıktığı görülmektedir. Karabağ sorunu nedeniyle Ermenistan'la olan ilişkileri ve sorunun çözümüne yönelik olarak uluslararası çabalar AHC dış politikasında öncelikli konuların başında gelmektedir. Karabağ sorunu Azerbaycan'ın diğer ülkelerle olan ilişkilerinde de belirleyici olmakta, ülkelerin Karabağ sorununa yaklaşımları Azerbaycan'ın o ülkeye olan yakınlığını da etkilemektedir.

AHC yönetimi için diğer bir konu 1920'de Mehmet Emin Resulzade'nin kurduğu Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni ortadan kaldıran ve ülkeyi yetmiş yıl yöneten Rusya ile ilişkileri çok önemliydi. Çünkü Rusya yetmiş yıldır bir eyaleti gibi yönettiği bir bölgenin dış politikasında kendisinden bağımsız hareket etmesi fikrine alışkın değildi.

Dış politikasının üçüncü önemli bir ülke Türkiye ile olan ilişkileriydi. Azerbaycan ve Türkiye, tarihi olarak aynı dil,kültür ve yapı benzerliği ile bir biri için ayrı bir önem ifade ediyordu.Bu durum AHC Lideri Elçibey'in Türkçülük söylemi ile desteklenince Türkiye'ye daha ayrı bir önem kazandırılıyordu.

AHC'nin dış politikasında diğer önemli başka bir ülke ise İran'dır. Azerbaycan için İran'ın önemi tarihten kaynaklanmaktadır Rusya ile İran arasında imzalanan 1813 Gülüstan ve 1828 Tükmençay antlaşmaları ile Azerbaycan toprakları ikiye bölünerek kuzeyini Rusya güneyini ise İran toprakları içerisinde kalmıştır. Bu durum AHC yönetiminin "Birleşik Azerbaycan" fikrini öne çıkarması, bu söylemi

bilhassa Ebülfez Elçibey'in iktidara gelmeden önce sürekli olarak ifade etmesi İran'la olan ilişkileri önemli kılmaktaydı. Ayrıca yeni kurulmaya çalışılan sisteme geçmede destek sağlamak ve Rusya'ya karşı bir denge oluşturmak için ABD ile ilişkiler de AHC'nin dış politikasının önemli konularından biriydi.

2.2. AHC İktidarının Dış Politikasında Karabağ Sorunu ve Ermenistan'la İlişkiler:

Elçibey yönetimindeki AHC iktidara gelirken karşılaştığı sorunların en önemlisi, daha önceden devam eden Karabağ sorunu nedeniyle ülkenin toprak bütünlüğünün korunması konusuydu. Elçibey yönetimi siyasi bağımsızlık ve ekonomik gelişmişliğin temel koşulunu Karabağ sorununun çözülmesi olarak görüyordu. Karabağ sorununun çözümünde BM ve AGİT ilkeleri esasının uygulanması gerektiği belirtilerek, sorunun taraflarınca mevcut sınırların değiştirilmezliğinin kabul edilmesi ve bu bağlamda sorunun barışçıl yollarla çözülmesinin garantisi olarak ülkenin kısa sürede güçlü bir orduya sahip olması da ifade edilmekteydi (Cafersoy 2001:71).

1988 yılının Şubat'ında alevlenen Karabağ sorunu Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 18 Ekim 1991'e kadar Karabağ'daki Azeriler'in yaşadığı köylere ve Azerbaycan'ın Ermenistan'la sınır bölgelerine küçük çaplı Ermeni saldırıları biçiminde sürdü. Çatışmanın gerçek bir savaş halini alması Ekim 1991 de Ermenilerin Dağlık Karabağ'da başlattığı geniş çaplı saldırılarla olmuştur. 1989'da kurulma çalışmaları yapılan Ermeni ulusal ordusunun esasını teşkil eden Ermeni Ulusal Askeri Birliği'nin başlattığı geniş çaplı saldırılar sonucunda Ocak 1992 tarihine kadar Dağlık Karabağ'da Azerbaycanlılar'ın yaşadığı elli yedi köyden ellisi Ermeniler'in eline geçti (Cafersoy 2001:72). Oysa Azerbaycan yönetimi bu tarihe kadar ulusal ordu oluşturmak için hiçbir çaba göstermemişti. Bu başarısızlıkların temel nedeni de ulusal ordunun yokluğu idi.

Ermeniler'in Şuşa'nın işgal edilmesine yönelik saldırıları 7-8 Mayıs'ta başladı. Şuşa'ya saldırılar devam ederken Ermenistan Devlet Başkanı Petrosyan ve

Azerbaycan'ın Devlet Başkanlığı görevini yürüten Meclis Başkanı Yakup Memmedov İran'ın arabuluculuğu ile Tahran'da barış görüşmeleri yapıyordu (Gasimov1996:101). 7 Mayıs 1992'de Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanları sorunun çözümü ile ilgili anlaşma imzaladılar. Fakat hemen ertesi gün Ermeniler Şuşa kentini işgal ettiler. Bu işgalin üzerinden on gün geçmeden bu defa da Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan Laçın kentini işgal ettiler. Olaylar aynı günlerde barış görüşmeleri için bölgeye gelen AGİK heyetinin gözleri önünde cereyan ediyordu (Aslanlı 2001:405).

Karabağ savaşı AHC'nin 15 Mayıs darbesini engelleyerek fiilen iktidara gelmesiyle yeni bir döneme girdi. 18 Mayıs'ta Meclis Başkanlığına AHC liderlerinden İsa Gamber'in seçilmesinin ardından, askeri alanda ilk önce SSCB'nin askeri mirasının paylaşımına ilişkin 15 Mayıs 1992'de yapılan Taşkent Anlaşması'na göre Rusya 4. ordusu tarafından Azerbaycan'a verilmesi gereken askeri malzeme Azerbaycan'a kazandırıldı (Cafersoy 2001:73).

Elçibey'in iktidara gelmesiyle Karabağ savaşında olumlu gelişmeler yaşandı. Azerbaycan ordusu 12 Haziran 1992'de karşı saldırıya geçerek bir ay içinde Ermeniler'ce işgal edilen bir çok köyü geri aldı. Bunun üzerine Ermeniler, 16 Haziran'dan itibaren ateşkes talebinde bulunmaya başladılar. Oysa Ermeniler, aylardır Roma'daki AGİK toplantılarında, Haziran sonunda da Minsk'te yapılacak barış görüşmelerini engellemeye çalışmışlardı (Taşkiran 1995:173). Bunun ardından Kazakistan'ın arabuluculuğu ile 27 Ağustos'ta imzalanan Almatı anlaşması ile savaş 1 Eylül 1992'de durdu (Aslanlı 2001:406). 4 Eylül'de Ermeniler ateşkesi bozup tekrar saldırıya geçerek on bir köyü işgal etmelerine karşılık veren Azerbaycan ulusal ordusu üç köyü daha kurtardı. Karşılıklı devam eden çatışmalarda başarılı operasyonlar gerçekleştiren Azerbaycan ordusu, Kasım'da Hankendi'ne 10 km kadar yaklaştı ve Laçın koridorunu ele geçirmek için girişimler başlattı, ancak Suret Hüseyinov'un birliklerini aniden geri çekmesi operasyonun başarısızlıkla sonuçlanmasına neden oldu (Migdalovitz 1995:5).

AHC iktidarı döneminde Karabağ savaşındaki en büyük yenilgi 31 Mart 1993'te Kelbecer şehrinin on iki köyünün Ermeniler tarafından işgal edilmesiyle 3 Nisan'da Kelbecer tümüyle Ermeniler'in eline geçti. Ermeniler'in bu toprak kazançları görüşmelerde onları daha güçlü konuma getirdi (Fuller 1996:38). Ermeni saldırılarının artmasıyla Azerbaycan'da siyasi tansiyon gittikçe artıyordu. Elçibey 2 Nisan'da ülkede altmış günlük olağanüstü hal ilan etti. Kelbecer'in işgalinin ardından Ermeni saldırıları Fuzuli şehrine yöneldi. Kelbecer ve Laçın'ın Ermeniler'in eline geçmesiyle Karabağ ile Ermenistan arasında doğrudan bağlantı sağlanmış oldu (Scott 1993:34).

2.3. AGİK Minsk Grubu'nun ve BM'nin Sorun Üzerindeki Girişimleri:

30 Ocak1992'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK)'na üye olan Azerbaycan ve Ermenistan üyeliklerinin hemen sonrasında aralarındaki sorunları çözmek için AGİK temsilcileri bölgeye gönderilmiş, durum tespiti yapılmış ve 25-26 Şubat1992'de Ermeniler'in gerçekleştirdiği Hocalı katliamından sonra 30 Ocak 1992'de Prag'da yapılan AGİK toplantısında Azerbaycan ve Ermenistan'ın bu kurumun üyesi olmasıyla birlikte konu uluslararası bir nitelik kazanmıştır.

Mart 1992'de AGİK Dışişleri Bakanları Konseyi Helsinki'de yapmış oldukları toplantıda Azerbaycan'ın Karabağ bölgesindeki durumu değerlendirilmiş ve toplantının sonuç bildirisinde sorunun çözümü için Beyazrusya'nın başkenti Minsk'te konferans düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Konferansa katılımcı olarak Azerbaycan, Almanya, ABD, Ermenistan, Beyaz Rusya, İsveç, Fransa, İtalya, Rusya, Türkiye, Çek ve Slovakya Federal Cumhuriyeti olmak üzere on bir devlet belirlendi. Minsk Konferansı için koordinatörlük görevi İtalya'ya verildi ve konferansa başkanlık etmek üzere İtalya temsilcisi Mario Rfaelli atandı (Aslanlı 2001:405). Konferansın Temmuz 1992'de Minsk'te yapılması öngörülmüştür. AGİK'in bu girişimi BM'den de destek görmüştür. Bu konferansın hazırlıkları için Roma'da toplantılar yapıldı. Ancak Karabağ Ermeni idaresinin gözlemci statüsünü kabul etmemesi konferansın gerçekleşmesini engellemiştir

Azerbaycan-Ermenistan sorununa ilişkin Nisan 1992’de İran’ın arabuluculuk girişimi artmıştır ve 7 Mayıs 1992’de Tahran’da üç devletin devlet başkanları bir araya gelmiş ve bir anlaşma imzalamışlardır. Ama anlaşma imzalandıktan iki gün sonra 9 Mayıs’ta Ermenistan ordusu Şuşa’yı ve 17 Mayıs’ta da Laçın’i işgal etmişlerdir. Bunun üzerine 21 Mayıs 1992’de Helsinki’de gerçekleşen AGİT Kıdemli Memurlar Komitesi Toplantısı yapılmış ve Ermeniler’in son saldırıları değerlendirilmiştir. ABD temsilcisinin önerdiği, Azerbaycan’nın toprak bütünlüğünü vurgulayan ve bölgedeki tüm yabancı askeri güçlerin çekilmesini öngören tasarı için, Ermenistan dışındaki 51 ülkenin temsilcisi olumlu oy kullanmıştır. Uzlaşma sağlanamadığı için tasarı karara dönüşmemiştir.

İki ülke arasındaki savaş devam ederken savaşın durdurulması amacıyla AGİK Minsk Grubu Başkanı Mario Rafaelli Ağustos’ta Bakü’yü ziyaret ederek Minsk Grubu ülkelerinin ateşkes sağlanmasına ilişkin çağrısını Azerbaycan Devlet Başkanı Elçibey’e iletti. AGİK’in sorunun çözümü ile ilgili bilgi veren Rafaelli, önce ateşkesin sağlanması, ardından bölgeye uluslararası gözlemcilerin yerleştirilmesi ve buna paralel olarak Minsk Konferansı için görüşmelerin başlaması gerektiğini belirtti. Taraflar arasında statü sorunu temel ayrılık noktasını oluşturuyordu. Rafaelli, Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığında Dağlık Karabağ Ermenileri’nin kendi kaderlerini belirleme haklarının olmayacağını ve onların görüşmelerde sadece “ilgili taraf” olarak katılabileceklerini belirtmiştir (Cafersoy 2001:81). Görüşmelerin ardından açıklama yapan Elçibey, iki ülke arasında ateşkesin sağlanmasını isteyerek, Azerbaycan topraklarındaki Ermenistan silahlı güçlerinin Azerbaycan topraklarından çıkmaları gerektiğini ifade etmiştir. Bakü’deki görüşmelerin ardından Raffaelli Erivan’a geçerek ateşkes yapılmasına ilişkin çağrısı Ermenistan tarafına da sunmuştur.

Sorunun çözümü için değişik ülkelerin girişimleri devam ediyordu. Bu amaçla Ağustos 1992’de Kazakistan Devlet Başkanı Nur Sultan Nazarbayev ateşkes ilan edilmesi için girişimde bulunmuştur. Minsk Grubu Başkanı Rafaelli’nin sorunun tarafı ülkelere yapmış olduğu girişimlerin ilk sonuçları Azerbaycan, Ermenistan ve Kazakistan Dışişleri Bakanları arasında 27 Ağustos 1992 de Almatı

Beyannamesi'nin imzalanmasıyla elde edildi. 1 Eylül 1992'den itibaren ateşkes sağlanmıştır. 3 Eylül'de taraflar Minsk Grubu'nun çağrılarını uyararak bu belgeyi uygulamak için sınırdaki İcevan şehrinde protokol imzalamışlardır. Eylül 1992 tarihlerinde üç taraflı çalışma grubu faaliyete geçmiştir. Ancak Ermenistan Almatı Beyannamesini reddetmiş ve Kazakistan'ın ikna etme çabaları da sonuçsuz kalmıştır (Aslanlı 2001:406).

Sorunun çözümüne yönelik benzer bir girişim de Rusya'dan gelmiştir. Eylül 1992'de Rusya'nın arabuluculuğu ile Soçi'de, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya ve Gürcistan Savunma Bakanları 25 Eylül'den itibaren iki aylığına ateşkesin sağlanması, bütün silahlı güçlerin Karabağ'dan çıkartılması ve Rusya, Gürcistan, Beyaz Rusya, Ukrayna ve Kazakistan'dan gözlemcilerin bölgeye gelmesini içeren bir anlaşma imzalanmıştır (Cafersoy 2001:82). Fakat Ermenistan'ın Azerbaycan içerisindeki DKÖB Ermenileri'ni görüşmelere resmi sıfatla katma yönündeki ısrarlı tutumu nedeniyle bu anlaşmaya da uyulmamıştır.

1993 yılı, görevinin son günlerinde bulunan ABD Başkanı George Bush ve Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin'in bir barış girişimiyle başladı. İki başkan 3 Ocak'ta yayınladıkları bir bildiriyle çarpışmaların derhal durdurulması ve AGİK aracılığı ile barış müzakerelerine yeniden başlanmasını istediler (<http://www.hannover-bk.de/ermeni/3.doc>). Kış şartlarının zorluğu nedeniyle çatışmalar düşük yoğunluklu devam ediyordu. 26 Şubat 1993'te Roma'da Rafaelli başkanlığında 11 devletin temsilcilerinin katılımı ile gerçekleştirilen Minsk Konferansı görüşmelerinde taraflar bölgeye gözlemciler gönderilmesini kararlaştırmışlardır. 27 Mart-3 Nisan 1993 tarihleri arasında Kelbecer'in işgali görüşmelerin yine sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. Ermeniler'in Kelbecer'i işgalini ABD kınamıştır. Azerbaycan görüşmeler devam ederken topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesinin sürmesi nedeniyle AGİK barış görüşmelerinden çekildiğini açıklamıştır.

Kelbecer'in işgalinin ardından Nisan 1993'de Prag'da toplanan AGİK Kıdemli Memurlar Komitesi'nin bölgedeki savaşı kınayan ve işgal edilen

Azerbaycan topraklarındaki yabancı kuvvetlerin derhal o topraklardan çıkarılmasını öngören beyannamesinin kabul edilmesini Ermenistan “veto” hakkını kullanarak engellemiştir. Kararda işgalci kuvvetlerin Kelbecer’den çıkartılması ve AGİK Minsk Konferansı çerçevesinde görüşmelerin başlatılması da istenilmekteydi.

Öte yandan 30 Nisan 1993’te BM Güvenlik Konseyi Kelbecer’in işgali üzerine 822 sayılı kararı kabul etti. Kelbecer bölgesinin Ermeni güçleri tarafından işgali ve çatışmaların tırmandırılmasının tehlikelerine dikkat çekilen kararda, bölgenin barış ve güvenliğinin tehlikeye girmesinin kaygı verici olduğu belirtilmiştir. 822 sayılı kararda uluslararası sınırların zor kullanılarak değiştirilemeyeceği belirtilerek, Azerbaycan’ın Kelbecer ve diğer bölgelerini işgal eden “yerel Ermeni güçleri”nin derhal geri çekilmeleri istendi. Burada dikkat çeken husus BM Güvenlik Konseyi’nin almış olduğu kararda Ermenistan adının ülke olarak belirtilmemesidir.

3-4 Haziran 1993’te AGİK’e üye 9 ülkenin ABD, Rusya, Fransa, Türkiye, İtalya, Almanya, Çek Cumhuriyeti, İsveç ve Beyazrusya temsilcileri Roma’da toplanarak iki ülke arasındaki çatışmanın çözülmesi için yeni bir belge hazırladılar. BM Güvenlik Konseyi’nin 822 sayılı kararının uygulanması ve AGİK çerçevesinde görüşmelere devam edilmesine yönelik “Acil Eylem Planı” kabul edilerek taraflara sunulmuştur. Plana göre 15 Haziran’dan itibaren Ermeni tarafı Kelbecer’i tamamen boşaltmaya başlamalı, 20 Haziran’da boşaltma tamamlanmalı ve 1 Temmuz’dan itibaren AGİK’in 50 gözlemcisi bölgeye yerleştirilmeliydi. Bunun yanında 7 Ağustos 1993’ten geç olmayacak şekilde Minsk Konferansında görüşmelerin yeniden başlaması gerekiyordu.

Azerbaycan’daki iç politik gelişmeler sonucunda Elçibey’in darbeyle iktidardan düşürülmesini fırsat bilen Ermeniler Kelbecer’i boşaltmamakla kalmamış, 23-24 Ağustos 1993 tarihlerinde Azerbaycan’ın Akdam şehrini de işgal etmişlerdir. 29 Ağustos’da toplanan BM Güvenlik Konseyi konuya ilişkin 853 sayılı kararı almıştır. Kararda Konsey’in daha önce almış olduğu 822 sayılı kararın uygulanması gerektiği vurgulanarak, sınırların dokunulmazlığı ve toprak bütünlüğü ilkelerine değinilerek Akdam’ın ve işgal edilen diğer bölgelerin acilen şartsız olarak

boşaltılması, sorunun AGİK Minsk Grubu çerçevesinde çözülmesi ve Ermenistan'ın bunların yerine getirilmesi için gerekli tüm adımları atması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak BM Güvenlik Konseyinin almış olduğu 822 ve 853 sayılı kararlar uygulanma şansı bulamamış ve bölgede sorunun çözümü için AGİK'in faaliyetleri de sonuçsuz kalmıştır.

AHC iktidara gelişinin ilk altı ayında askeri alanda önemli başarılar sağladıysa da Ermeniler'e Rus desteğinin artması ve Azerbaycan ordusu içindeki disiplinsizlik nedeniyle Ocak 1993'ten sonra ciddi askeri yenilgiler aldı. Bunda esas sorumluluk, Rus yöneticilerinin iktidara oturttukları Vezirov, Muttalibov gibi yöneticilerde aranmalıdır. Bunlar Azerbaycan ordusunun başına Rusya'da yetişmiş kendilerine yakın kişileri getirdiler. Azeri toplumu bu dönemde her türlü iç dayanışmadan mahrum, kendine yabancılaşmış bir haldeydi. Tüm Sovyet yönetimi boyunca tam bir sömürge psikolojisi ve Rus hayranlığı Azeriler'de yer etmişti. Bu şartlar içinde savaşıma isteği ve mücadeleci ruhtan mahrumiyet içindeki bir toplumun başındaki idarenin hiç bir şansı olamazdı.

2.4. Azerbaycan-Rusya İlişkileri: (1991-1993)

Rusya, SSCB sonrası dönemde bölgedeki etkinliğini 21 Aralık 1991 tarihli Almatı Bildirisi ile kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) aracılığıyla koruma çabalarını hızlandırmıştı. Böylesi bir dönemde iktidara gelen AHC, Rusya ile ilişkilerinde büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Çünkü AHC'nin öncülüğünü yaptığı hareketin temelini Rus imparatorluğundan kurtulmak oluşturuyordu. Sürekli olarak tam bağımsız devlet olma söylemini kullanan AHC, Azerbaycan'ın bağımsızlığına tehdit olarak gördüğü Rusya ile ilişkilerini iki eşit devlet arasındaki ilişki temelinde oturtmaya çalışmıştır. Bunun için bir yandan Azerbaycan'daki Rus etkinliğini kırma yoluna giderek Rusya'nın yayılma alanı olarak gördüğü BDT'ye girmeği reddetmiş, Rus ordusunun Azerbaycan'dan çıkmasını istemiş ve bu ülkenin Karabağ sorununu Azerbaycan'a baskı aracı olarak kullanmasını önlemek için AGİK ve ABD aracılığı ile dengeyi sağlamaya çalışmıştır.

Ebulfez Elçibey iktidara gelir gelmez BDT'ye girmeyeceklerini ancak gözlemci göndereceklerini söyleyerek Rusya'dan ayrı bir politika izlemeğe başladı (Çavuşoğlu 1993:43). Öte yandan AHC yönetimi eşit ilişkiler geliştirmek için Rusya ile 12 Ekim 1992'de Dostluk ve Karşılıklı İşbirliği anlaşması imzalamıştır. Buna göre taraflar karşılıklı ilişkilerde uluslararası hukuk kurallarına uyacaklarına teminat vermişlerdir. Ayrıca bu anlaşma, toprak bütünlüğüne saygılı davranmayı, sınırların dokunulmazlığının tanınmasını ve iç işlerine karışmama ilkelerini de kapsıyordu (Aslan 1996:67). Anlaşmanın imzalanmasının ardından yapılan basın toplantısında Yeltsin, artık “ağabey-kardeş” ilişkilerinin geçmişte kaldığını ifade ederken, Elçibey de anlaşmayı demokratik Rusya ve demokratik Azerbaycan arasında ilişkiler kurma bakımından ilk adım olarak nitelendiriyordu (Cafersoy 2001:104).

Azerbaycan ve Rusya ilişkilerinin iyileşme süreci Rusya'nın “Yakın Çevre Doktrini”nin dış politikasında egemen olmasıyla kötüleşme sürecine girmiştir. Rusya'nın bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler üzerindeki etkinliğini sürdürme anlamına gelen “yakın çevre” kavramının Rusya dışişleri bakanı Andrey Kozirev tarafından Ocak 1993'te gündeme getirilmiş ve Şubat'ta “yakın çevre doktrini”ni Rusya Güvenlik Konseyi, Nisan'da da Yeltsin tarafından onaylanmıştır (Tuncer 1998:450). Rusya'nın Azerbaycan'a daha katı davranması, Ermeniler'i saldırılar için teşvik etmesi ve hatta Rus askerlerinin Kelbecer işgaline katılması biçiminde gelişmiştir.

28 Mayıs 1993 tarihinde Gence şehrinde üstlenen Rus askerleri Azerbaycan hükümeti ile önceden yapılmış anlaşma gereği Azerbaycan'dan ayrılmışlardır (Goltz 1993:39). Ancak Azerbaycan'ı terk eden son Rus tümeni ayrılmadan önce Azerbaycan Savunma Bakanlığı'na bırakmaları gereken silahları AHC iktidarını sona erdiren 4 Haziran darbesinin lideri Suret Hüseyinov'a bırakmışlardır (Cafersoy 2001:293). Darbe; Elçibey'in Haziran ortalarında İngiltere'ye ziyarette bulunarak Batılı petrol şirketleriyle petrol anlaşmaları imzalamak yolunda görüşmeler yapacağı zamana gelmiştir. Darbenin hemen ardından Suret Hüseyinov'un Nezavisimaya Gazetaya verdiği demeçte petrol anlaşmasının önce Rusya ile yapılması gerektiğini

söylemesi darbeye Rusya'nın etkisinin olabileceği düşüncesini doğurmuştur (Aslan 1996:143). Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin seyrine bakıldığında Rusya'nın, Azerbaycan'ın eşit statüye dayalı ilişkiler geliştirme politikasına pek sıcak bakmadığı söylenebilir.

2.5. Azerbaycan-İran İlişkileri: (1991-1993)

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra İran'la ilişkiler dış politikasında önemli bir boyutu oluşturmuştur. Bu boyutun tarihsel bir kökeni vardır. Azerbaycan'da yaygın bir görüş olarak, ülke topraklarının 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmaları ile Rusya ve İran tarafından paylaşıldığı düşünülmektedir. İran'da günümüzde yaklaşık olarak on beş milyon Azerbaycan Türk'ü yaşamaktadır (Cafersoy 2001:112). Bu nedenlerden dolayı SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi Tahran yönetimini huzursuz ediyordu. Buna karşılık İranlıların da Azerbaycan'a yönelik ciddi ilgilerinin olduğunu gösteren işaretler vardır. Mesela daha SSCB'nin dağılma krizine düşmediği Temmuz 1989'da İran Cumhurbaşkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani Moskova dönüşünde Bakü'yü de ziyaret etmiştir. Bundan 6 ay kadar sonra 19-20 Ocak 1990 Bakü olaylarında da İranlı yöneticiler kanlı müdahaleyi kınamışlardır. Fakat Muttalibov sonrası dönemde Elçibey yönetiminin İran'a yönelik irredentist tutum izlemesi bu devletin Karabağ sorunundaki politikasını etkilemiştir.

İran'ın Azerbaycan algılaması, Fars milliyetçilerinin ortaya attığı teoriler esasına göre inşa edilmişti. Buna göre Azerbaycan, Azerbaycanlılar'ın söyleminin aksine 1813 ve 1828 anlaşmalarıyla İran'dan ayrılmıştı. Bu açıdan bakıldığında Azerbaycan'ın, İran'ın ayrılmış bir toprak parçası olarak “ana vatan”ı ile tarihsel, kültürel ve dinsel bağları mevcuttu. Bu nedenle İran, Azerbaycan'ı “İran Uygarlık Havzası” olarak görüyordu (Bayır&Aslanlı 2001:49). Dolayısıyla İran açısından öncelikli sorun Azerbaycan'ı tanıyıp tanımamak olmuştur.

SSCB'nin dağılmasının engellenememesi ve Azerbaycan'ın tüm dünyaca tanınmasından sonra başka bir seçeneği kalmayan Tahran, Aralık 1991'de

Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıdı ve Ocak 1992'de Bakü'de büyükelçilik açtı.(Gareth 1995:96). Aynı ay içinde İran'dan bir heyet Bakü'ye gelerek petrol üretimi ve Hazar'ın doğal kaynaklarının kullanımı konularında görüşmelerde bulundu. Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanı olan Muttalibov, İran'ın Azerbaycan üzerindeki endişelerini yatıştırmak için ilk resmi ziyaretini Tahran'a yaptı. Muttalibov'un ziyareti sırasında Ermeniler'in ambargo uyguladıkları Nahçıvan bölgesi ile bağlantı kurmada Azerbaycan'ın İran topraklarını kullanması konusunda uzlaşma sağlandı. Ayrıca Nahçıvan'ın serbest ekonomik bölge ilan edilmesi ve iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla anlaşmalar da yapılmıştır (Nesibli 2000(b):140). Muttalibov, İran'la ilişkileri daha iyi bir boyuta taşımak için 12 Şubat 1992'de İran Devrimi yıldönümü kutlamalarına katılmış ve İran'a Azerbaycan'dan hiç bir tehdidin gelmesine izin verilmeyeceğini vurgulamıştır. Muttalibov'un heyetindeki bir bakan "Doğu ve Batı Azerbaycan'ın (İran'daki Azeriler'in yoğun olduğu iller) İran'dan ayrılarak birleşik bir Azerbaycan kurulmasının imkansız olduğunu" söyleyerek, Muttalibov yönetiminin İran konusundaki yaklaşımını belirtmiştir (Cafersoy 2001:113).

Azerbaycan'da milliyetçiliğin kısa sürede mümkün olmayacağını anlayan İran, İslami ideolojinin Azerbaycan'da güç kazanması için girişimlerde bulunmuş, Azerbaycan'da bazı yayın organlarına maddi kaynak sağlayarak İslami rejimleri ve İran rejimini öven yazıların çıkmasını sağlamıştır. (Gömeç 1993:38). Ayrıca Azerbaycan'da din öğretimi kampanyalarını da finanse ederek buraya din adamları göndermiştir (Aras 1999:238).

İran bölgedeki etkinliğini artırmak için Karabağ sorununda da arabuluculuk yapmıştır. Bu amaçla Şubat 1992'de İran dışişleri bakanı Ali Ekber Velayeti Bakü'yü ziyaret ederek resmi olarak arabuluculuk önerisinde bulunmuştur. İran'ın amacı Muttalibov'u güçlendirerek "Birleşik Azerbaycan" söylemini her fırsatta dile getiren Elçibey'in iktidara gelişini engellemektir (Bayır&Aslanlı 2001:50).

İran'ın arabuluculuğu ile Azerbaycan ve Ermenistan yetkilileri 15 Mart 1992'de Tahran'da ateşkes memorandumunu imzaladılar. Mayıs'ta İran Devlet Başkanı

Rafsanjani'nin Ermenistan ve Azerbaycan arasında arabuluculuk yaparak ateşkes antlaşmasını imzalatmasından bir gün sonra 9 Mayıs'ta Ermeniler Şuşa'yı işgal ettiler. İran, yaptığı açıklamada Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bölünmez bir parçası olduğunu ve bölgede sınırların değiştirilmesine karşı olduklarını açıkladı. Ancak İran'ın açıklamasına karşı Ermeniler'in saldırıları devam etti ve 17 Mayıs'ta Laçın işgal edildi (Cafersoy 2001:114 -115). İran'ın arabuluculuk girişimi başarısızlıkla sonuçlanırken, bu olaylar Karabağ konusunda daha dengeli bir tutum takınmasının da başlangıcı oldu.

Haziran 1992'de Muttalibov iktidarı yerini AHC lideri Ebülfez Elçibey'e bırakmıştır. Azerbaycan-İran ilişkileri Elçibey'in iktidara gelmesiyle gergin bir döneme girmiştir.1988'den itibaren Azerbaycan'da "ulusal özgürlük mitingleri" düzenleyen AHC'nin öncelikli hedefi, Azerbaycan'ın SSCB içinde özerk bir konuma gelmesi daha sonra da bağımsızlığını sağlamaktı. 1988'de yapılan mitinglerde "Tebriz" ve "Birleşik Azerbaycan" sloganları yer alıyordu. AHC'nin bu politikasına yönelik ilk girişimi Aralık 1989'da SSCB-İran sınırını oluşturan Aras nehri kıyısında düzenlediği gösterilerle gerçekleştirmiştir. Elçibey'in; farklı etnik kökenli İran'da Farslar dışında kalanların ulusal haklarının ihlal edilmesinin, dillerinin okullarda yasak olmasının bu ülkenin gelecekte dağılmasına neden olacağını ifade etmesi İran'da endişe doğurmuştur. Elçibey ayrıca İran'da yaşayan Azeriler'e milli-medeni muhtariyet verilmesi gerektiğini de ifade etmiştir (Aslan 1993:58).

Elçibey'in devlet başkanı seçimlerinden bir gün önce televizyonda yaptığı konuşmada "İran'ın parçalanacağı ve Birleşik Azerbaycan'ın kurulmasının uzak olmadığı"na ilişkin ifadeleri İran'ın güvenlik endişelerinde Azerbaycan ilk sırayı almıştır.

İkili ilişkilerin sorunlu olmadığı bu dönemde Elçibey'in Dışişleri Bakanı Tevfik Kasımov 18-20 Ağustos 1992'de iki ülke arasındaki ilk üst düzey teması gerçekleştirdi. Kasımov'un ziyaretinde, iyi komşuluk ve işbirliğine ilişkin imzalanan protokollerin dışında Tebriz ve Nahçıvan'da karşılıklı konsolosluklar açılması da karara bağlandı. Ayrıca İran'ın Azerbaycan'a doğal gaz vermesi ve İran

topraklarından geçerek Nahçıvan'a ulaşan enerji hatlarının geliştirilmesi konularında da uzlaşmaya varıldı. Ancak İran'ın Bakü büyükelçisinin Elçibey'i, İran'a davetine aldığı olumsuz cevap İran'ın şüphelerini artırmıştır (Cafersoy 2001:116).

Elçibey yönetiminin gün geçtikçe artan ve hiç de gerçekçi olmayan irredentist politikasına, İran gerilimi artırmamak için sessiz kalarak karşılık verdi ve Elçibey yönetimini eleştiren basında, Azerileri ve Azerbaycan'ı kötüleyen ifadelerden kaçınılmasına özen gösterildi. İran özellikle ülkedeki Azeriler'in tepkisini azaltmak için Kelbecer'in Ermeniler tarafından işgal edilmesinden sonra Ermenistan'ı kınadı ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini belirtti. Ancak İran, Elçibey yönetiminden kurtulmak için bir yandan el altından Ermenistan'a destek verirken diğer yandan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclis Başkanı Haydar Aliyev ile ve Suret Hüseyinov ile ilişkilerini yoğunlaştırdı (Durdular 1995:131). Elçibey yönetiminden rahatsız olan İran ve Rusya, Suret Hüseyinov'u destekleyerek darbe sonucu Haziran 1992'de Elçibey'i devirmiş ve Haydar Aliyev cumhurbaşkanı olmuştur. İran iktidara gelişinden beri rahatsız olduğu AHC yönetiminden kurtulmuş oldu. Böylece İran bölge devletlerindeki iktidarların kendisine yakın olup olmadığını teşhis ederek çıkarlarına uygun bir politika izlemiştir. Azerbaycan'ın İran Azerbaycan'ı ile birleşmesi fikrini ileri süren Elçibey'in iktidardan düşürülmesi İran için oldukça olumlu bir gelişme olmuştur (Henze 1994:76).

2.6. Azerbaycan – Türkiye İlişkileri: (1991-1993)

Azerbaycan bağımsızlığını 18 Ekim 1991'de ilan ettikten sonra Türkiye ile ilişkilerine özel bir önem vermeğe başladı. Azerbaycan'ın Türkiye ile tarihsel, kültürel yakınlığı olması ilişkilerin önemi artırıyordu. Azerbaycan–Türkiye ilişkilerini artıran başka bir neden ise Karabağ sorunu nedeniyle Azerbaycan'ın özellikle yukarıda ifade edilen tarihsel ve kültürel nedenlerin de etkisiyle aynı safta duracak güçlü bir ülkeye duyduğu ihtiyaçtır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra uluslararası arenada tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur (Gömeç 1993:107). Türkiye Azerbaycan'ı tarihsel ve

kültürel nedenlerin dışında, sınırında etkili bir güç olan SSCB'nin dağılması nedeniyle, bağlarının güçlü olduğu bir ülkeyi tampon güç olarak görmek istiyordu. Bu amaçla Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanı olan Muttalibov genel olarak Rus yanlısı bir politika izlese de Türkiye ile ilişkileri geliştirme yönünde de çaba sarf etmiştir. Ocak 1992'den itibaren ikili ilişkiler hız kazandı ve Muttalibov 14 Ocak'ta Türkiye Dışişleri Bakanlığı heyetini kabul ederek iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler kurulması ve büyükelçilik açılması konularını karara bağladı (Cafersoy 2001:112). Bu görüşmede Türkiye'ye resmen davet edilen Muttalibov 23-24 Ocak'ta Türkiye'yi ziyaret etmiş ve iki ülke arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk anlaşması imzaladı (Mesimov 2001:276). Ancak anlaşma, ülkedeki iktidar muhalefet gerginliğinin yükselmesi nedeniyle Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylanmamıştır.

Azerbaycan ve Türkiye arasında yapılan diğer bir anlaşma 29 Şubat 1992'de Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov'la Türkiye Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan ve Devlet Bakanı Şerif Ercan arasında Bakü'de mutabakat zaptı ile Türkiye, Azerbaycan'a gerekli miktarda alfabe bastırarak yollamayı, öğrenci kabul edip okutmayı yükümlendiği anlaşmadır (Saray 1993:95).

Ayaz Muttalibov'un Mart'ta istifa etmesinden sonra Azerbaycan Meclis Başkanı sıfatıyla Devlet Başkanlığı görevini yürüten Yakup Memmedov döneminde de iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirme yönünde adımlar atılmış ve bu amaçla 13 Mart 1992'de iki ülke arasında enerji alanında işbirliği protokolü imzalanmıştır (Saray 1993:97).

Elçibey'in iktidara gelmesiyle Azerbaycan'ın dış politikasında bir stratejik tercih değişimi yaşanmış ve Türkiye Azerbaycan dış politikasında özel bir konuma oturtulmuştur. Her fırsatta Türk milliyetçisi olduğunu belirten ve Atatürk hayranlığını sık sık ifade eden Devlet Başkan Elçibey, "Türkiye Azerbaycan'ın dış politikasının baş köşesinde yer tutacaktır" diyerek Türkiye'ye verdiği önemi ortaya koymuştur. Ayrıca Elçibey Türkiye'yi Azerbaycan'ın stratejik ortağı olarak gördüklerini, iki ülke arasında bu konuda resmi anlaşma olmamasına rağmen, dış

politikalarını Türkiye'nin çıkarlarına zarar vermeyecek biçimde yürütmeye çalıştıklarını belirtmiştir (Cafersoy 2001:123).

Elçibey iktidara geldikten sonra ilk yurt dışı gezisini Türkiye'ye yapmış, ilişkilerin geliştirilmesi ve stratejik ortaklık oluşturulması yönünde adımlar atmıştır. Elçibey bu amaçla Haziran 1992'de Türkiye'yi ziyaret ederek Ankara'da Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Bulgaristan, Yunanistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye ve Ukrayna Devlet Başkanlarının katılımı ile gerçekleştirilen Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİB) zirve toplantısına katılmıştır. 25 Haziran'da İstanbul'da KEİB anlaşması ve Boğazlar Beyannamesini imzalamıştır (Azerbaycan Kültür Dergisi 1992:10).

Elçibey döneminde ikili ilişkilerin geliştirilmesi yönündeki girişimler Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tefvik Kasımov'un Ankara'yı ziyareti ile devam etmiştir. Kasımov ülkelerinin dış politikasında merkez olarak Ankara'yı görmek istediklerini belirtmiş, diğer ülkelerle diplomatik ilişkiler kurarken uzman eğitimi ve mali sorunlarda Türkiye'den yardım istemiştir. Bu çerçevede her iki ülkenin dışişleri bakanlıkları arasında işbirliği ve danışma toplantıları yapılmasına ilişkin anlaşma ve konsolosluk protokolü imzalanmış, Türk Dışişleri Bakanlığının diplomatik görevlilerin yetiştirilmesinde Azerbaycan'a yardımcı olması karara bağlanmıştır. Elçibey iktidarının Türkiye ile ilişkiler geliştirme çabası siyasi ve ekonomik alanlar dışında eğitim alanına da taşınmış 19 Temmuz 1992'de Yüksek Öğrenim Kurumunun (YÖK) yardımıyla Azerbaycan'dan Türkiye üniversitelerine giriş sınavı gerçekleştirilmiş ve ilk etapta 929 öğrenci burslu olarak Türkiye'ye gönderilmiştir. 200 öğrenci de askeri okullarda eğitim almak üzere Türkiye'ye gönderilmiştir (Cafersoy 2001:124).

İlişkilerin geliştirilmesinde önemli dönemeçlerden biri Elçibey'in 28 Ekim– 5 Kasım 1992 tarihleri arasındaki Türkiye ziyaretidir. Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına da katılan Elçibey 31 Ekim'de ilki Ankara'da gerçekleştirilen Türk Devletleri Zirvesi'ne katılarak ortak beyannameyi imzalamıştır (Azerbaycan Kültür Dergisi 1992:46). Elçibey 2 Kasım'da Ankara'da Azerbaycan Büyükelçiliğinin

açılışını yapmış, iki ülke arasında İşbirliği Dayanışma Anlaşması dahil ticaret ulaşım ve suçluların iadesi konularında anlaşmalar imzalanmıştır.

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin ekonomik alanda da geliştirilmesi amacıyla Türk işadamlarının Azerbaycan'da yaptığı yatırımlarda vergi indirimi sağlanmıştır. Bunun sonucu olarak Azerbaycan'ın Türkiye'den 1992'de ithalatı 94 milyon dolar ve Türkiye'ye ihracatı 25,4 milyon dolar iken, 1993'te bu rakamlar ithalatı 68,2 milyon dolar, ihracatı 33,9 milyon dolar olarak gerçekleştirildi (Azerbaycan Ülke Raporu TİKA 1993:106). Türkiye Eximbank kanalıyla Azerbaycan'a 250 milyon dolar kredi vermiştir (İbrahimov 2005:66). Nahçıvan'a 100 milyon kredi verildi. Ekim 1992'de Türkiye Azerbaycan'da ilk digital telefon santrali kurdu. PTT 2500'lük genişletilebilir telefon hattı hibe etti (Oran 1995:276).

2.7. Azerbaycan-ABD İlişkileri: (1991-1993)

Azerbaycan-ABD ilişkileri SSCB'nin son yıllarından itibaren başlamıştır. 1989'lardan itibaren özellikle bölgede yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması üzerine ABD'nin bölgeye ilgisi artmıştır. Azerbaycan da dış politikasını oluştururken dünya liderliğini üstlenen ABD'ye önem vermiş, uluslararası ilişkilerini bu yönde geliştirmiştir. Ancak Azerbaycan'ın ABD'ye yönelik bir dış politika anlayışı benimsemesine karşın, dönemin ABD Dışişleri Bakanı James Baker Azerbaycan'ı, Ermenistan'a karşı savaşı başlatmakla ve bu ülkeye yönelik terör siyaseti uygulamakla suçlamıştır. Baker, ayrıca ABD'nin bağımsızlığını yeni kazanan ülkelere bu konularda destek vermesi için ilgili ülkelerin uyması gereken ve daha sonra ABD'nin eski SSCB Cumhuriyetlerine yönelik resmi politikası haline gelen beş ilkeyi de ifade etmiştir.

İlk olarak, ABD eski SSCB yerine nükleer güce sahip bir kaç yeni devlet istememektedir. Azerbaycan 1968 tarihli nükleer silahların yayılmasını önleme anlaşmasını imzalamak ve nükleer silahı bulunmayan ülke statüsünün garantilerini liste halinde Viyana'da bulunan Uluslararası Nükleer Enerji Ajansına verilmelidir. Ayrıca Azerbaycan AKKA'yı imzalamalıdır. İkinci olarak, Azerbaycan AGİK

çerçevesinde sınırların değiştirmeğeceğini kabul etmeli ve bütün sorunlarını BM, AGİK, Uluslararası Adalet Divanı ve diğer barışsever demokratik kurumların yardımıyla çözmelidir. Ayrıca ABD'nin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyduğu belirtilmiştir. Üçüncü ilkede, Azerbaycan yönetiminden politik sistemdeki reformların yapılması yönünde uluslararası hukuk normlarına uyulması ve demokrasinin gelişimi için çalışmalarda bulunulması isteniyordu. Dördüncü ilkede, insan hakları ve etnik azınlıkların haklarının korunması ve Azerbaycan'ın bu alandaki tüm anlaşmaları imzalaması isteniyordu. Eğer devletin ulusal politikası ve yaşama sistemi bu alandaki uluslararası normlara uygun değilse, uluslararası normların esas alınması gerektiği bildiriliyordu. Son olarak, Azerbaycan'ın dünya ekonomisi ile bütünleşmesi için, serbest piyasa ekonomisine geçiş yapması ve ekonomik reformları gerçekleştirmesi gerekiyordu (Guluyev 2005:128).

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanıyan devletlerden biri de ABD olmuştur. Dönemin ABD Başkanı George Bush'un 25 Aralık 1991'de televizyonda konuşmasıyla Azerbaycan'ın bağımsızlığını ABD tarafından resmen tanındığını açıklamıştır. Bush konuşmasında, ABD'nin bağımsızlığını yeni kazanan devletleri tanıdığını ancak bu cumhuriyetlerden sadece Ukrayna, Ermenistan, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Kırgızistan ile diplomatik ilişkiler kuracağını, geri kalan Azerbaycan, Moldova, Gürcistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan ile bu cumhuriyetlerin ABD'nin benimsediği güvenlik ve demokrasi ilkelerine uyması durumunda diplomatik ilişkiler kuracağını belirtmiştir.

Azerbaycan ve Orta Asya ile ilişkilerde ayrımcılığı öngören ABD'nin bu politikasının bölgede bir güç boşluğu oluşturacağından ve bununda Aralık 1991'den itibaren Azerbaycan ile ikili ilişkileri geliştirmeğe başlayan ve şubat 1992'den itibaren Karabağ'da arabuluculuk girişimlerinde bulunan İran tarafından doldurulacağından endişe eden Washington yönetimi 12 şubat 1992'de Dışişleri Bakanı Baker'ı Bakü'ye gönderdi. Bakü'ye gelen Baker yaptığı açıklamada ABD yönetiminin bazı girişimlerinden rahatsızlık duyduğunu açıkça ifade etmiştir. Muttalibov ve çeşitli yetkililerle yaptığı görüşmelerin ardından açıklama yapan Baker, Bush'a insan hakları konusunda bazı eksiklikler olsa da, Azerbaycan ile

diplomatik ilişkiler kurmayı önereceğini belirtmiştir. Bu görüşmelerden sonra Washington, Azerbaycan'la ve diğer altı cumhuriyetle diplomatik ilişkiler kurma ve 15 Mart'ta büyükelçilik açma kararı almıştır. 17 Mart'ta Bakü'de ABD Büyükelçiliği açılmıştır. Açılış konuşmasında Azerbaycan'daki Geçici İşler Vekili Robert Fenn, büyükelçiliğin iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine hizmet edeceğini belirtmiştir. Böylece Azerbaycan ile ABD arasındaki diplomatik ilişkiler 18 Mart 1992'den itibaren resmen kurulmuş ve Richard Miles ABD Hükümeti tarafından ABD'nin Azerbaycan'a ilk Büyükelçisi olarak atanmıştır (Nesirov 1998:22).

1991-1992 yılları arasında Ayaz Muttalibov başkanlığındaki Azerbaycan yönetimi tam bağımsız bir politika yürütememiştir. Devletin içinde bulunduğu savaş durumu, iç karışıklıklar ve ekonominin neredeyse çökmesi gibi nedenlerden dolayı ülke tam bir darboğaza sürüklenmiştir. Bu dönemde Azerbaycan diğer devletlerle ilişkilerini Rusya üzerinden gerçekleştirmiştir. Muttalibov yönetimi Dağlık Karabağ sorununu sadece Rusya vasıtasıyla çözüleceğine inanarak, yeni oluşan dış politika stratejisini de bu yönde belirlemiştir. Söz konusu dönemde yeni kurulmuş olan Azerbaycan-ABD ilişkileri de Rusya üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu politikanın yürütülmesinde, bir taraftan da ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott'un ifade ettiği "Russia First" olarak adlandırılan, Rusya'ya öncelik veren bir politikanın uygulanmasında etkili olmuştur. Rusya'yı bölge için bir istikrar unsuru olarak değerlendiren bu yaklaşım 1994'te "Asrın Anlaşması" imzalanana kadar devam etmiştir.

15 Mayıs 1992'de Azerbaycan'da Elçibey Başkanlığında AHC'nin fiilen iktidara gelmesinin ardından, ABD'nin Azerbaycan'a ilgisi daha da artmıştır. Elçibey iktidarının dış politikasında Batı ile ilişkilere öncelik vermiştir. Elçibey yönetimindeki AHC, Batı ile ilişkilerin iki stratejik hedefi olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, Azerbaycan'ın bağımsızlığının korunmasında Batı dünyasını Rusya'ya karşı bir denge olarak kullanmak, ikincisi ise demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi ile yönetilen bir Azerbaycan kurmak için ABD ve diğer Batılı ülkeler ile siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirmek ihtiyacıdır. Elçibey Azerbaycan-ABD ilişkilerini geliştirmek için bir taraftan karşılıklı ilişkileri geliştirmede öne sürdüğü

koşulları bir an önce yerine getirmek için adımlar atmış, diğer taraftan bölgede ABD'nin Azerbaycan'ı destekleyecek bir güç olarak yer almasını sağlamak için bu ülkenin petrol şirketlerinin Azerbaycan'a yatırım yapmasını sağlamaya çalışmıştır. Batılı petrol şirketlerinin çağdaş teknolojiye ve yatırım yapacak mali güce sahip olmaları da bu çabanın ekonomik mantığını oluşturmuştur.

Devlet Başkanı Elçibey'in 8-10 Temmuz 1992'de Helsinki'de yapılan AGİK toplantısına katılması, Azerbaycan'ın Batı'ya açılması için ve ABD ile ilişkilerin geliştirilmesi yolunda önemli bir aşama oluşturmuştur. AGİK Toplantısı'nda konuşma yapan Elçibey Azerbaycan'da piyasa ekonomisine sahip demokratik bir hukuk devletinin kurulması için gerekli reformları yapmaya çalıştıklarını belirterek insanın temel amaç olduğu gerçeğinden hareketle, iç politikada siyasal hak ve özgürlüklere yasalar önünde eşitliğe ve çok partili sisteme dayanan 1918-1920 dönemindeki devlet geleneğini benimsediklerini ifade etmiştir. Elçibey bu sözleriyle aynı zamanda ABD'nin öne sürdüğü koşullardan siyasi alanda demokratikleşmesini ve piyasa ekonomisine geçiş koşullarını da kabul ettiklerini ve bunu gerçekleştireceklerini de ifade etmiş oluyordu. Elçibey, Helsinki'de konuşmasında ayrıca nükleer silahların yayılmamasından yana olduklarını ve AKKA'nın gerçekleştirilmesinde yapıcı davranacaklarını ve bu konuda getirilecek önerileri de destekleyeceklerini de açıklamıştır. Bu amaçla Azerbaycan yönetimi ziyaret sırasında AKKA Anlaşmasını da imzalamıştır (Cafersoy 2001:140). Helsinki Zirvesi'nde Karabağ sorunu da görüşmelerin önemli bir konusunu oluşturmuştur. Zirve'de, Elçibey'in yaptığı konuşmasında sorunun, AGİK çerçevesinde görüşmeler yoluyla çözülmesinden yana olduklarını AGİK'in Ermenistan'ın tutumu karşısında daha somut karar alması gerektiğini ifade ederek alınan kararlara uyacaklarını söylemiştir. Elçibey Helsinki Zirvesi sonunda Helsinki Beyannamesine imza atarak AGİK çerçevesinde sınırların değiştirilmeyeceğini de kabul etmiştir.

Azerbaycan-ABD ilişkileri, Rusya'nın bölgedeki etkinliği ve ABD'nin iç politikasındaki ağırlığı olan Ermeni lobilerinin Karabağ sorununa yansıyan etkileri çerçevesinde devam etmesine rağmen ilişkilerde ekonomik ve ticari ilişkileri de geliştirme yönünde adımlar atılmıştır. Bu amaçla üç antlaşma imzalanmıştır.

Bunlardan ilki Eylül 1992’de yatırımların teşviki açısından önemli olan “Deniz Aşırı Özel Yatırım İşbirliği” antlaşmasıdır. Ticari alandaki ilişkilerin gelişimini amaçlayan ikinci anlaşma, 12 Nisan 1993’te imzalanmıştır. Azerbaycan Hükümeti ile ABD Hükümeti arasında yatırımlara kolaylık sağlamasıyla ilgili olan üçüncü antlaşma ise, 28 Eylül 1993’te imzalanmıştır. Bu antlaşmalarla ABD Şirketlerinin Azerbaycan’da yatırım yapması için hukuki zemin oluşturulması ve yatırımların teşvik edilmesi amaçlanmıştır (Guluyev 2005:135).

Azerbaycan-ABD İlişkilerinin önemli bir kısmını Azerbaycan’daki zengin petrol kaynaklarının işletilmesi konusu oluşturmuştur. Petrolün üretimi için yeterli miktarda mali gücü ve teknolojisi bulunmayan Azerbaycan, sahip olduğu doğal zenginliklerden daha fazla faydalanmak amacıyla Batılı şirketlerle işbirliğine yönelmiştir.

ABD’li petrol şirketlerinin ve diğer yabancı şirketlerin Azerbaycan petrolüne ilgi göstermelerinin temel nedenleri; Hazar’ın üretim potansiyelinin büyük olması, gerçek potansiyelinin tespit edilebilme imkanının katılımla mümkün olabilmesi ve üretilecek petrolün yerel ihtiyaçların ötesinde dünya piyasalarına arz edilebilmesiydi (Aras 2001:35). Azerbaycan petrolüne ilgi gösteren petrol şirketleri arasında ilk sırayı ABD şirketi Amoco almıştır. Amoco’nun Azerbaycan petrolü ile ilgilenmesi Ocak 1991’e dayanmaktadır. Dönemin Azerbaycan yönetiminin Çırak, Azeri ve Güneşli yatakları ile ilgili açtığı ihalede Amoco, Azeri yatağı için yapılan ihaleyi kazanmıştır. Temmuz 1991’de Azerbaycan yönetimi Azeri yatağının işletilmesi için bu şirketin başkanlığında bir konsorsiyum oluşturulmasına karar vermiş ve konsorsiyuma Unicoil (ABD), BP/Statoil ortaklığı, Mcdermott ve Ramco da katmıştır (Nesirov 1998:93).

ABD’nin Azerbaycan’a yönelik politikasını belirleyen temel faktör, ekonomik çıkarları olmuştur. Bu bağlamda, ilginin odak noktasını petrol kaynaklarının işletilmesi ve uluslararası pazarlara ulaştırılması konusu oluşturmuştur. Elçibey döneminde de Batılı ve ABD’li petrol şirketlerinin Azerbaycan petrollerine yatırımları artmıştır. Elçibey siyasi ve ekonomik gerekçelerle daha fazla Batılı

şirketin özellikle ABD petrol şirketlerinin Azerbaycan'a yatırım yapmaları için çeşitli anlaşmalar yapmıştır. Bu amaçla 7 Eylül 1992'de Çırac ve Şahdeniz yatakları için ABD şirketi Stoil ve İngiliz BP ile, 1 Ekim'de de Güneşli yatağı için yine ABD şirketi Penzoil ve İngiliz Ramco ile anlaşmalar yapılmıştır. Ekim'de Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi, Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarının aynı niteliği ve işlenmesinde yatırım ve ek harcamalardan tasarruf etmek için bu üç yatağın tek bir konsorsiyum tarafından işletilmesine karar verilmiştir (Cafersoy 2001:147). Ancak sonraki süreçte ABD Kongre'sinin 907 sayılı kararı ikili ilişkileri de etkilemiş ve yeni oluşturulan konsorsiyumda daha önce liderliği elinde bulunduran Amoco yerini BP'ye bırakmıştır (Nesirov 1998:93)

Azerbaycan'da Elçibey'in 4 Haziran darbesi ile iktidardan düşürülmesi sonrasında yönetime gelen Aliyev yönetimi 23 Haziran 1993'te Batılı şirketlerin Azerbaycan'daki faaliyetlerinin ve banka hesaplarının geçici olarak durdurulduğunu açıklaması ticari ilişkileri de dondurmıştır.

2.7.1- Azerbaycan-ABD İlişkilerinde Karabağ Sorunu

Azerbaycan-ABD ilişkilerinde Karabağ sorunu ilişkilerin belirlenmesinde en önemli konu olmuştur. ABD yönetimi sorunun görüşmeler yoluyla çözülmesinden yana olduğunu açıklamış ancak buna rağmen sorunda saldırgan tarafın belirlenmesinde isteksiz davranmıştır ve ABD'deki Ermeni lobilerinin güçlü etkileri nedeniyle zaman zaman da Ermeni yanlısı bir tavır almıştır.

ABD'nin Azerbaycan ile ilişkilerinde Karabağ sorunun gündeme gelmesi ilk kez 12 Aralık 1991'de ABD Dışişleri Bakanı Baker'in bir açıklaması ile olmuştur. Baker SSCB silahlarının Avrupa için tehlike arz edebileceğine işaret ettiği açıklamasında Azerbaycan'ı örnek vererek bazı ülkelerin Batı'dan hiçbir destek alamayacaklarını ifade etmiştir. Baker'in Şubat 1992'de yaptığı bir başka konuşmasında, ABD'nin Dağlık Karabağ'daki etnik azınlıklarla ilgili sağlam garantiler almadan Azerbaycan'a yardım etmeyeceğini de bildirmiştir (Cafersoy 2001:142). ABD'nin sorun karşısındaki bu tutumu, Ermeniler'in 25-26 Şubat

1992’de Hocalı katliamından sonra değişmiş ve 12 Mart 1992’de ABD yönetimi; tarafları ateşkes yapmaya, gelişen faciayı durdurmak için sorunu AGİK çerçevesinde çözmeye çağırmıştır. Ancak ABD’deki Ermeni lobilerinin güçlü faaliyetleri sonucu, ABD soruna ilişkin bu tür açıklamalarında olayın faillerine ilişkin bir açıklama yapmaktan sürekli kaçınmıştır.

Karabağ sorununun çözümünde ABD, bölgede Rusya ve İran’ın arabuluculuk girişimlerinin ardından, bölgede yaptığı incelemeleri sonrasında sorunun AGİK aracılığı ile çözülmesi üzerinde durmuştur. AGİK çerçevesinde sorunun çözümünden yana olan ABD, Mayıs 1992’de Helsinki’deki Yüksek Komiserler görüşmesinde ikili tutum sergilemiş, bir yandan Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü savunma önerisinde bulunurken diğer yandan, Azerbaycan ve Türkiye’nin saldırganın belirlenmesi önerisine her zamanki gibi karşı çıkmıştır. ABD yönetimi 9 Mayıs 1992’de Şuşa’nın işgali ve Nahçıvan’ın top ateşine tutulması karşısında daha açık bir tavır alarak yaptığı açıklamada, Dağlık Karabağ, Nahçıvan veya diğer bölgelerin güç kullanılarak sınırların değiştirilmesini kabul etmeyeceklerini açıklamıştır.

AGİK’in 1992 Mart ayında Helsinki’de yapılan Dışışleri Bakanları Toplantısı’nda, Karabağ sorununu bir çözüme kavuşturmak üzere Minsk’te bir konferans düzenlenmesi kararlaştırıldı. Konferansa ilgili ülkeler olan Ermenistan ve Azerbaycan’ın yanında Karabağ’dan bir heyet gözlemci olarak katılacaktı. Ayrıca, ABD, Rusya Federasyonu, Almanya, Fransa, İtalya, Çekoslavakya ve Türkiye de konferansa katılacaktı. Bu konferansın hazırlıkları için Roma’da toplantılar yapıldı. ABD 1 Haziran 1992’de Roma görüşmelerine de aktif bir şekilde katılmıştır. Ancak Karabağ Ermeni idaresinin gözlemci statüsünü kabul etmemesi konferansın toplanmasını engellemiştir. Konferansa katılacak ülkeler bundan sonra Minsk Grubu adı altında Karabağ sorununun çözümü için faaliyet gösterdiler (www.hannover-bk.de/ermeni/3.doc).

ABD yönetiminin bu dönemde genel olarak dengeli politikası, yaklaşan Başkanlık seçimleri nedeniyle tekrar Ermeniler’den yana bir tavır almıştır. 3 Kasım 1992’de yapılacak Başkanlık seçimleri öncesi 24 Ekim 1992’de Kongre’nin kabul

ettiği “Özgürlükler Destekleme Yasası” bağımsızlığını yeni kazanmış devletlere yönelik, demokrasinin gelişimi ve serbest piyasa ekonomisine geçiş amacıyla 460 milyon dolar tutarında yardım yapılmasını öngörüyordu. Azerbaycan’a yönelik her türlü ABD yardımını kısıtlamayı amaçlayan “907 sayılı ek” madde ile bunu engellemiş ve buna gerekçe olarakta; Azerbaycan’ın Ermenistan ve Dağlık Karabağ’a uyguladığı ambargo ve güç kullanımını ileri sürmüştür. Azerbaycan’ı saldırgan taraf olarak nitelendiren bu karar Başkan Bush tarafından aynı gün imzalanarak yürürlüğe girmiştir (Guluyev 2005:132).

Başkanlık seçimlerinin ardından ABD yönetimi taraflar arasında tekrar, dengeyi sağlamaya yönelik girişimler başlatmıştır. 3 Ocak 1993’te ABD Başkanı Bush ve Rusya Federasyonu Başkanı Yeltsin Moskova’da bir araya gelerek Dağlık Karabağ’a ilişkin bir bildiri yayınladılar. Bu bildiriyle, çarpışmaların derhal durdurulmasını ve AGİK aracılığı ile barış müzakerelerine yeniden başlanmasını istediler.

ABD yönetiminin Karabağ sorunundaki tutumunun belirlenmesinde Ermeniler’in Kelbecer’i işgali önemli bir rol oynamıştır. Ermeniler’in 3 Nisan’daki işgaline ABD yönetimi 6 Nisan’da bir açıklama yaparak Ermeniler’in saldırılarını kınamıştır. Açıklamada “etnik Ermeniler”in bütün kuvvetlerinin Kelbecer rayonundan hemen ve tamamen çıkarılması istenmiştir (Aslanlı 2005:187). ABD yönetimi açıklamasında saldırganın kimliğini “etnik Ermeniler” olarak tanımlamıştır. Kelbecer’in işgalinin ardından BM Güvenlik Konseyi 822 sayılı kararı almış ve bu kararda da saldırganın kimliği aynı şekilde tanımlanmıştır. ABD yönetimi, Kelbecer’in işgalinden sonra, BM’nin de boşaltma kararı almasından sonra sorun üzerinde daha fazla inisiyatif almaya başlamıştır.

Elçibey yönetimindeki AHC iktidarı boyunca Azerbaycan-ABD ilişkilerinde temel sorunlardan birini oluşturan Karabağ sorununda, ABD’yi Rusya baskısını hafifletip ve bunu dengeleme aracı olarak görmüş ve sorunun çözümünde ABD’nin aktif rol almasına çalışmıştır. Buna karşın ABD yönetimi ise sorunun AGİK çerçevesinde çözülmesinden ve taraflar arasında denge kurarak soruna görüşmeler

yoluyla çözüm bulunmasından yana olmuştur. Ancak zaman zaman iç politik kaygılarla hareket eden ABD yönetimi, Ermeniler'den yana tavır almıştır, bu durum 907 sayılı ek maddede de kendisini göstermiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI

2.1. Haydar Aliyev'in İktidara Gelişi

1993 Haziran ayında Gence'de Suret Hüseyinov'un başlattığı ayaklanmayı bastıramayan Elçibey, o dönemde Nahçıvan Parlamento Başkanı olan Haydar Aliyev'i Bakü'ye davet ederek ayaklanmayı bastırmak için yardım istemiş ve doğum yeri olan Keleki'ye gitmiştir. Elçibey Bakü'den ayrıldıktan sonra Parlamento tarafından yetkileri elinden alınmış, bu karar referandum ile onaylanmış ve 3 Ekim 1993'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan Aliyev cumhurbaşkanı olmuştur (Rapor 2000:10).

Aliyev Azerbaycan'ın içeride ve dışarıda zor günler yaşadığı bir dönemde iktidara gelmiştir. Dışarıda Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırıları güçlenmekte, içeride ise darbeci Albay Suret Hüseyinov ve Talış-Muğan Cumhuriyetini ilan eden Elikram Hümbetov devletin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne karşı tehlike oluşturuyordu. Aliyev olayları kontrolünde tutmak için öncelikle Suret Hüseyinov'u Başbakanlık görevine getirmiştir. Daha sonra Talış nüfusun yaşadığı Azerbaycan'ın güneydoğu bölgesinde Hümmetov'a karşı kitlesel protesto gösterileri başlatmıştır. Hümmetov önce bölgeden kaçmış sonra da tutuklanarak Bakü'ye getirilmiştir (Kurbanov 1996/97:19).

Haydar Aliyev iktidarının dış politika çizgisi, Azerbaycan'ın bütün ülkelerle barış içinde yaşaması ve sorunlarını güç kullanmadan çözmesi, iç işlerine karışılmaması, diğer devletlerle doğrudan diplomatik ilişkiler kurması ve uluslararası kurumlarda temsil olunması şeklinde ifade edilmekteydi. (Aslanlı-Hesenov 2005:41). Haydar Aliyev iktidara geldiğinde Azerbaycan'ın en önemli sorunu Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesi idi. Mart 1985'te Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov'un iktidara gelmesi ve ardından *glasnost* (açıklık) ve

prestroyka (yeniden yapılanma) politikalarını uygulamaya başlaması birlik içinde yaşayan milliyetleri bağımsızlık, en azından özerklik yolunda harekete geçirdi. Bu politikaların uygulanması sonucunda uzun yıllar bastırılmış olan milli duygular ifade edilmeye başlandı (Gordon 1992:55). 1980’li yılların sonunda ortaya çıkan bu sorun Azerbaycan’da iktidara gelen Muttalibov’dan Elçibey’e ondan da Aliyev’e kalan en önemli sorundu.

2.2. Azerbaycan Topraklarının Ermenistan Tarafından İşgali ve Ermenistan ile İlişkiler

Elçibey’in Türkiye ve Batı yanlısı politika izlemesi, Rusya’nın bölgede etkisini azaltma ve Rusya ile eşit siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirme çabası Rusya’yı memnun etmiyordu. Bu nedenle Rusya Ermenistan’a destek vermeğe başladı ve 3 Nisan 1993’te Rus ordusunun askeri desteği ile Ermenistan Azerbaycan’ın Kelbecer bölgesini işgal etti (Aliyev 2003:70). Böylece daha önce Ermenistan–Karabağ arasındaki açtıkları Laçın koridorundan sonra ikinci bir koridor daha açmış oldular. Haziran ayında Ermeniler Azerbaycan’ın güneyindeki İran sınırında bulunan Akdam ve Akdere şehirlerine saldırdılar. Bu başarısızlıklar üzerine Azerbaycan’da Elçibey’e karşı Rusya’nın da desteklediği bir iç isyan başladı. Böylece Elçibey Bakü’den çıkarak Nahçıvan’a çekilmek zorunda kaldı (Taşkiran 1997:1195). Amaç, Elçibey’i iktidardan düşürüp Rusya yanlısı bir hükümet oluşturmaktı. Ancak Elçibey Haydar Aliyev’i Bakü’ye davet ederek bunu bir ölçüde engellemiştir.

Haydar Aliyev’in iktidara gelmesiyle Azerbaycan – Ermenistan ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Aliyev yönetimindeki Azerbaycan kuvvetleri Aralık 1993’te Ermenistan saldırılarını önlemiş ve kaybedilen toprakları geri alabilmek için karşı saldırıya geçmiş bir çok köy kurtarılmıştır. Aliyev mevcut şartlarla savaş yoluyla başarılı olamayacağını anlamış, Karabağ’da yenilgilerin başlaması nedeniyle barış görüşmelerine başlama politikasını benimsemiş ve kaybedilen toprakları savaşmadan geri almaya çalışmıştır.

Aliyev'in iktidara gelişi, sorunun başından beri Ermenistan'dan yana tavır alan Rusya'nın Azerbaycan'a karşı politikasının değişeceği kanaatini uyandırdı. Ancak Rusya'nın desteğini alan Ermeniler'in Azerbaycan topraklarına saldırıları sürmekteydi. Azerbaycan dış politikasında dengeyi sağlamaya çalışan Aliyev, Rusya'nın Ermenistan'dan yana tutumunda bir değişiklik olmayınca sorunun AGİK ve BM ilkeleri çerçevesinde çözülmesinden yana olduğunu bildirmiştir.

9 Ağustos 1993'te Roma'da AGİK Minsk Grubu'nun Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileri ile görüşmeleri yeniden başladı. Görüşmeler sırasında Ermeni silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan topraklarından çıkarılmasını öngören "Acil Eylem Planı" görüşülmüştür. Karabağ bölgesi Ermeni temsilcileri plana ve başka belgelere itirazlarını bildirerek bazı değişiklikler istemişlerdir. Bunun üzerine Minsk Grubu planı yeniden hazırlayarak tarafların müzakeresine sunmuştur. Ancak Azerbaycan beklentilerini karşılamayan plana itiraz etmiş ve plan kabul görmemiştir. Ermeniler saldırılarını sürdürerek Ağustos sonlarına doğru Azerbaycan'ın Fizuli, Gubatlı, ve Cebrayıl şehirlerini işgal etmiştir.

AGİK Minsk Grubu'nun 28 Eylül 1993'te Paris'te yapılan toplantısında yeniden hazırlanan "Acil Eylem Planı" taraflara sunulmuştur. Azerbaycan, BM Güvenlik Konseyi'nin daha önce almış olduğu 853 sayılı kararında, işgalci kuvvetlerin Azerbaycan topraklarından kayıtsız şartsız çıkarılmasının ihlal edildiği gerekçesiyle, planı kabul etmemiştir. Ayrıca planda toprakların nasıl boşaltılacağı da gösterilmemekteydi. Azerbaycan, BM Güvenlik Konseyi'ne yaptığı müracaatta, belgenin kabul edilmesinin, toprakların güç kullanılarak ele geçirilmesi gerçeğinin takdir edilmesi ve BM ilkelerinin açıkça ihlal edilmesi anlamına geleceğini vurgulamaktaydı (Aslanlı&Hesenov 2005:60). Azerbaycan'ın tüm itirazlarına rağmen BM Güvenlik Konseyi, AGİK Minsk Grubu tarafından hazırlanan planı benimseyerek 14 Ekim 1993 tarihinde Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlığı konusunda 874 sayılı başka bir karar kabul etti. Karar, daha önce alınan 822 ve 853 sayılı kararların esaslarını tekrar etmekte ve ateşkesin etkili ve kalıcı olması için ilgili tüm taraflara çağrıda bulunmaktaydı. Kararda ayrıca son işgal edilen yerlerden

kuvvetlerin çekilmesi, haberleşme ve nakliyeye ilişkin tüm engellerin kaldırılması için Minsk Grubu tarafından hazırlanan takvime uyulması istenmekteydi (www.hannover-bk.de/ermeni/3.doc). Daha önce alınan kararlar da olduğu gibi yaptırımı olmayan bu kararlar da Ermenistan'ın saldırılarını durdurmadi. 23 Ekim'de Horadiz kasabasının, 28 Ekim-1 Kasım tarihlerinde Zengilan'ın da işgal edilmesiyle Karabağ bölgesinin tamamı fiilen Azerbaycan'ın kontrolünden çıkarak Ermenistan güçlerinin denetimine geçmiştir.

Bunun üzerine 2-8 Kasım 1993'te AGİK Minsk Grubu'nun Viyana'da yapılan toplantısında, AGİK bölgedeki son durumu kınayan açıklamalar yapmıştır. Sonuç olarak, dokuz ülkenin ortak isteğiyle bir beyanname kabul edilmiştir. Beyannamede askeri saldırıların başlatılması yeni yerlerin güç kullanılarak işgali AGİK ilkelerinin ihlali olarak değerlendirilmiştir. Minsk Grubu, işgalci kuvvetleri Horadiz ve Zengilan'dan hemen çıkmaya ve BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarına uymaya davet etmiştir. Ancak Minsk Grubu "çatışmada karşıt taraflar" gibi genel kavramlar kullanarak Ermenistan ve Ermeniler'in adını açıkça belirtmemiştir. Daha sonra Viyana'da AGİK Minsk Grubu, BM Güvenlik Konseyi'nin 822 , 853 ve 874 sayılı kararların uygulanmasına ilişkin "Acil Eylem Planı" nı yeniden tarafların müzakeresine sundu. Bu plan da Azerbaycan'ın beklentilerini karşılamadığından ve bu planın daha önce Paris'te önerilen plandan farkı olmadığını gerekçe göstererek, Azerbaycan planı kabul etmemiştir.

BM Güvenlik Konseyi Horadiz ve Zengilan'ın işgali üzerine 11 Kasım 1993'te 884 sayılı kararı kabul etti. Kararda artık adet olduğu gibi daha önceki kararların esaslarını tekrar ediyordu. Güvenlik Konseyi daha önce aldığı 822, 853, 874 sayılı kararlara gönderme yaparak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Zengilan ve Horadiz şehirlerinin işgalinden, uluslararası sınırların ihlalinden duyduğu rahatsızlığı ifade etmiş, toprak kazancı amacıyla güç kullanılmasının kabul edilemezliğini ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü vurgulamıştır. Ayrıca sivillere yönelik saldırılar ve Azerbaycan topraklarının bombalanması da kınanmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin konuya ilişkin daha önce alınan kararların bölgede uygulanması için Ermenistan'ın gerekli çabayı göstermesi istenmiş, AGİK Minsk

Grubu'nun BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarının yerine getirilmesi için hazırladığı “Acil Eylem Planının Yenileştirilmesi Cetveli”ne uyulması istenmiştir (www.president.az/azerbaijan/nk/conf3.htm).

21 Aralık 1993 tarihinde Azerbaycan güçleri karşı taarruza geçtiler. Ocak ayının başlarında Horadiz ve Akdam'ı geri aldılar, Kelbecer bölgesinde de bazı ilerlemeler kaydedildi. Rusya'nın girişimi ile 1 Mart 1994'ten itibaren geçerli olmak üzere bir ateşkes imzalandıysa da çatışmalar düşük düzeyde devam etti. Ermeniler 22 Mart'ta saldırıya geçtiler ve Nisan ayı içerisinde Azerbaycan'ın aldığı yerleri tekrar geri aldılar. Bu son çatışmalar Azerbaycan güçlerinin işgal altındaki topraklarını kurtaramadığını, buna karşın Ermeni güçlerinin de daha fazla ilerleyemediklerini gösterdi. Her iki tarafta olanaklarının sonuna gelmişti. Bu olgu devamlı bir ateşkesi mümkün kıldı.

Bu amaçla 4-5 Nisan 1994'te Rusya'nın arabuluculuğu ile Bişkek'te biraraya gelen Azerbaycan ve Ermenistan Parlamento Başkanları ve DKÖB Ermeni ve Azerbaycan toplumlarının temsilcileri tarafından Bişkek Ateşkes Protokolü imzalanmış ve 12 Mayıs'ta 1994'te ateşkes yürürlüğe girmiştir (Aslan 1996:71). Ateşkes anlaşmasının temelini oluşturan bu protokolü Azerbaycan'ın, Ermenistan'ın ve DKÖB'nin ayrılıkçılığı savunan Ermeni temsilcilerin de imzalaması Azerbaycan için bir taviz sayılırdı. Çünkü Azerbaycan sorunda muhatap olarak sadece Ermenistan'ı kabul ediyordu. Ancak şimdi ülkesinin bir parçasını temsil ettiğini iddia edenlerle anlaşma imzalamıştır. Protokol özetle, Karabağ ve çevresinde ateş kesilmesini ve uluslararası güçlerin barış gücü olarak bölgeye yerleştirilmesini öngörüyordu. Bu protokolün Azerbaycan Meclisi'nde onayı güç oldu. Bir grup milletvekili protokolün Karabağ'ı bağımsız bir birim olarak tanıdığını, diğer yandan Rus güçlerinin bu bölgeye barış gücü kisvesi altında girmesine imkan verdiği belirterek protokole karşı çıktılar. Aliyev'in, Rus güçlerinin bölgeye girmesine izin verilmeyeceğine dair güvence vermesinden sonra protokol Azerbaycan Meclisi'nde onaylanmıştır. 9 Mayıs 1994'te Azerbaycan ve Ermenistan Savunma Bakanları ve DKÖB'deki Ermeni temsilcileri arasında ateşkesle ilgili anlaşma imzalanmış, 12 Mayıs 1994'ten itibaren de ateşkes rejimi uygulanmaya başlamıştır.

12 Mayıs 1994'teki ateşkes sonrası bölgeye BDT ve AGİK, gözlemciler göndermiştir. Daha sonra diplomatik çabalar yoğunlaştı, diplomatik çabalar sonunda bölgeye uluslararası bir askeri güç gönderilmesi gündeme geldi. Rusya'nın Minsk Grubundaki temsilcisi Vladimir Kazimirov Haziran ve Temmuz aylarında sık sık Bakü, Erivan ve Hankendi'ni ziyaret ederek görüşmeler yapmıştır. Kazimirov görüşmelerin amacını ateşkesin güçlendirilmesi (Aliyev 2003:91) ve Büyük Siyasi Anlaşma'nın hazırlanması olduğunu söylemiştir. Bununla Rusya, çatışma bölgesine Rus ordusunun gönderilmesi ve gelecekte sorunun çözümünü kendi kontrolünde tutarak bölgede pozisyonunu yeniden güçlendirmeği amaçlamaktaydı (Aslanlı-Hesnov 2005:66). ABD'nin BDT temsilcisi James Collins çatışma bölgesine herhangi bir devletin silahlı güçlerinin tek başına getirilmesine izin vermeyecekleri ve sorunun sadece AGİK çerçevesinde çözülmesine öncelik verdiklerini açıklamıştır. AGİK sorunun çözümünde Rusya'yı devre dışı bırakmak istiyordu. Bu nedenle AGİK ile Rusya arasında gerginlik giderek büyüyordu (Taşkiran 1997:1195).

Azerbaycan da barış planı çerçevesinde, sadece Rus askerlerinin barış gücü olarak bölgeye yerleştirilmesine karşı çıkmaktaydı. Temmuz 1994'te bir açıklama yapan Haydar Aliyev Rus askerlerinin bölgeye AGİK Barış Gücü içinde ve çok uluslu barış kuvvetleri ile girmesini kabul edeceklerini açıklamıştır.

Rusya'nın sorunun çözümündeki inisiyatifini ve tek başına barış gücü göndermesini önlemek için AGİK Kıdemli Memurlar Komitesi 16 Eylül 1994'te sorun bölgesine gönderilecek barış gücünün çok uluslu olması gerektiği konusunda karar almıştır. 24 Ekim 1994'te AGİK'in özel toplantısında Dönem Başkanı İtalya Dışişleri Bakan Yardımcısı A. Martini'nin barış gücü oluşturulması konusundaki fikri kabul edilmiştir. AGİK bölgeye 2000 kişilik bir uluslararası kuvvet göndereceğini ve tek bir ülkenin en çok bunun %30'unu sağlayabileceğini bildirmiştir (Taşkiran 1997:1195).

Aralık 1994'te AGİT Budapeşte³ Zirvesi'nde o zamana kadar tek başına olan Minsk Grubu için eşbaşkanlık sistemi oluşturulmuştur. Rusya'ya Minsk Grubu içinde daimi eş başkanlık sūtatüsü verilmiş, NATO ve Rusya'nın ortak barış gücü oluşturarak, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışma bölgesine yerleştirilebileceği karara bağlandı. Böylece AGİT, Rusya'ya Minsk Grubu sürekli eşbaşkanlık görevini vererek sorunun çözümünün AGİT çerçevesinden çıkmasını ve Rusya'nın tekeline geçmesini önlemeğe çalışmıştır.

1995 yılına gelindiğinde taraflar arasında ateşkes genellikle uyulduğu gözlemlendi. Ancak Ermenistan ve Azerbaycan arasında zaman zaman ateşkes ihlalleri de oldu. Minsk Grubunun 20-24 Mart arasında Stockholm'de gerçekleştirdiği toplantı “yapıcı görüşmeler için şartların yerine getirilmediği” gerekçesiyle ertelendi. Bunun üzerine Kazimirov taraflarla direkt görüşmelere başladı. Nisan'da ise taraflar yeni engeller ortaya atıyordu. Özellikle Karabağ'ın statüsü ile ilgili görüşmelerde olumlu bir sonuca ulaşma imkanının azaldığı bildirildi. Son durumda ise Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaşı sona erdirmek, Karabağ'ın statüsünü ve sınırlarını belirlemek için görüşmelere devam etme kararı aldılar. Karabağ'daki Ermeni ve Azeri toplumu liderleri sorunun çözümü için düzenli olarak görüşeceklerdi. Fakat bir taraftan ateşkes devam ederken diğer taraftan da Rusya, Ermenistan'a silah vermekteydi (Taşkiran 1997:1196).

Azerbaycan 20 Eylül 1994'te Batılı büyük petrol şirketleri ile “Asrın Anlaşması”nı imzalamıştı. Bu aynı zamanda Batı'nın Azerbaycan'daki konumunu güçlendirdiği anlamını da taşıyordu. Otuz yıllığına yapılan bu anlaşma nedeniyle, Batılı devletler bölgede barışın bir an evvel sağlanmasını istiyorlardı. İlk olarak bölgenin yeniden Rusya'nın etki alanına girmesinin engellenmesi gerekiyordu. ABD'nin AGİT temsilcisi Jozef Pressel açık bir şekilde Rusya'nın bölgeyi kontrolü altında tutması ihtimalinden büyük rahatsızlık duyduklarını belirtti. Batılı devletlerin bölgeye ilgisinin arttığını gören Rusya 16 Mart 1995'te Ermenistan ile yirmi beş

³ AGİK, Budapeşte'de yapılan bu zirve konferansından sonra bir süreç olmaktan çıkarılıp bir örgüte dönüştürülmüş ve “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı-AGİT” adını almıştır.

yıllığına bir askeri anlaşma yapmıştır. Rusya, bu anlaşma ile Ermenistan'da askeri üs bulundurabilme konusuna yasal temel hazırlamıştır.

Mayıs 1995'te Moskova'da yapılan görüşmelerde Ermenistan ani bir kararla Minsk Konferansı görüşmelerine katılmayacağını bildirmiştir. Ermenistan'ın görüşmelere katılmaması nedeniyle hem Moskova hem de Haziran-Temmuz aylarında yapılması planlanan Helsinki (Finlandiya) ve Baden (Avusturya) görüşmeleri de sonuçsuz kaldı.

Her ne kadar ateşkes imzalanmışsa da iki ülke arasında karşılıklı çatışmalar devam etmekteydi. Ermeniler Ağustos 1995 sonlarında Krasnoselski ve Nahçıvan bölgesindeki üstlerinden Azerbaycan'ın Kazak, Gedebey, Sederek ve Fizuli'ye bağlı yerleşim yerlerini top ateşine tuttular ve sınır köylerine ağır silahlarla ateş açtılar. Ekim 1995'te hem Ermeniler hem de Azeriler karşılıklı olarak birliklerin çekilmesi, ağır silahların yasaklanması ve uçuşa yasak bir bölgenin oluşturulması konularında anlaştılar. Ancak Laçın'ın statüsü konusunda anlaşma sağlayamadılar. Azeri yetkili Guluzade, Azerbaycan'ın Laçın koridoru üzerinde sınırlı bir kontrol kurmasını kabul ettiğini ve ona yakın bölgelerin "transit bölge" olmasını önerdi. Ancak buna hem Ermeniler hem de Karabağ Ermenileri karşı çıkarak Laçın koridorunun son statüsü belirlenene kadar kendi kontrolleri altında kalması gerektiği konusunda ısrar ettiler (Taşkiran 1997:1196). Aralık sonlarında Aliyev'in Karabağ danışmanı Guluzade ve Ermeni yetkili Libaridyan direkt görüşmelerde bulundular. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Karabağ'a "en geniş özerklik haklarını içeren bir yönetimi" kabul etmeye hazır olduklarını açıkladı (Uludağ 1999:412).

Şubat 1996 sonlarında AGİT Dönem Başkanı Flavio Kotti ve AGİT Minsk Konferansı eşbaşkanları V. Kazimirov ve R. Niberg bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmek için bölgeyi ziyaret ettiler. AGİT Dönem Başkanı Flavio Kotti, Azerbaycan sınırları içerisinde DKÖB çerçevesinde özerk yapı oluşturulmasına yönelik Azerbaycan'ın önerisini desteklediklerini bildirmiş, bu tür çatışmalarda AGİT gibi uluslararası örgütlerin bile zorlandığını, sorunun çözümünde tarafların karşılıklı olarak bir araya gelmeleri gerektiğinin altını çizmiştir.

Her ne kadar Rusya ile ABD sorunun çözümünde aralarında gizli bir rekabet olsa da, her iki tarafın da sorunun çözümünde ki tutumu aynıydı. ABD temsilcisi C. Mareska, çatışmadaki en önemli sorunun özerklik konusu olmadığını, zaten bütün tarafların özerkliğin varlığını kabul ettiklerini belirtmekteydi. Başlıca sorunun ise halen çözümlenemeyen Şuşa ve Laçın'ın boşaltılması ve güvenliğinin sağlanması konusu olduğunu belirtiyordu (Aslanlı&Hesnov 2005:73). Sorunun çözümünü sağlamak için Nisan 1996 ortalarında yapılacak olan Rusya-ABD zirvesinde ABD, Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan arasında dört taraflı görüşme gerçekleştirerek ABD-Rusya ortak planının imzalanması öngörülmekteydi. Fakat Ermenistan'ın, Dağlık Karabağ'daki Ermeniler'in katılımı olmadan imzalanacak bir anlaşmanın öneminin olmayacağını açıklaması ve bunun üzerine Azerbaycan'ın bölge Ermenileri'ni çatışmada taraf olarak kabul etmemeleri nedeniyle görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır.

Haziran 1996'da Moskova'da AGİT Minsk Grubu Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorunuyla ilgili yeni bir toplantı yapmıştır. Görüşmelerde yine Şuşa ve Laçın'ın boşaltılması ve tarafların güvenliği üzerinde durulmuştur (Aslanlı&Hesenov 2005:75). Ermenistan Devlet Başkanı Ter Petrosyan, devletlerin toprak bütünlüğü ilkesinin her durumda aynı biçimde yorumlanmasının çözüm çabalarını engellediğini açıkladı. Buna göre Karabağ sorunu Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü korunarak çözülemezdi ve Karabağ'ı Azerbaycan'da zorla tutmak oradaki Ermeniler için "soykırım" ile eş anlamlı olacaktı. Karabağ Ermeni yönetimi lideri Robert Koçaryan'da buna benzer bir açıklama yaparak Karabağ'ın Azerbaycan'a ikinci bir statüyle yamanmasını bölgenin Ermenistan ile sınırdaş olmasının engellenmesi ve Laçın koridorundan çekilme düşüncesini kesinlikle kabul etmeyeceklerini bildirdi. 3 Ekim'de Aliyev'in yaptığı bir açıklamada işgal edilen yerlerden çekilme durumunda Karabağ'a en geniş özerklik verme önerisini yineledi. Ama Karabağ'ın bağımsız olmasının hiç bir durumda kabul etmeyeceklerini belirtti (Uludağ 1999:413).

AGİT Minsk Grubu tarafından yürütülen barış sürecinde önemli bir adım 2-3 Aralık 1996 AGİT Lizbon Zirvesi'nde atıldı. Bu zirvede Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıyan bazı prensipler kabul edildi (Kasım 2002:45). Lizbon Zirve Toplantısı 52 Avrupa devletinin, ABD ve Kanada'nın ayrıca gözlemci statüsüyle 10 Asya ve Afrika devlet başkanlarının katılımı ile gerçekleşmiştir. Lizbon'daki AGİT Zirvesi'nde Azerbaycan lehine bir başkanlık bildirisinin, Ermenistan dışındaki tüm katılımcı devletlerce kabul görmesiyle, sorun yeni bir aşamaya girdi. Uluslararası toplumun Karabağ'ın bağımsızlığını ya da Ermenistan'a katılmasını kesinlikle onaylamayacağı ortaya çıkmıştır.

Lizbon Zirvesi sonrasında AGİT Minsk Grubu eş başkanlığı'nda bazı değişimler yapılmıştır. Ocak 1997 başlarında Minsk Grubu'na Fransız eş başkan atanmıştır. Ardından Rus ve Fransız eş başkanlarının yanına ABD'li eş başkan atanmıştır. 14 Şubat 1997'de AGİT'in Danimarkalı Dönem Başkanı, AGİT Minsk Grubu'nun yeni eş başkanlarını onaylamıştır (Aslanlı&Hesenov 2005:77). Zirve sonrasında sorunun çözümüne ilişkin gelişmeler devam etmiştir. Bu gelişmeler içerisinde özellikle önemli olan Minsk Grubu eş başkanları tarafından ileri sürülen çözüm önerileri ve Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları arasındaki doğrudan görüşmelerin başlamasıdır.

Eylül 1996'daki olaylı Ermenistan Devlet Başkanlığı seçimlerinden sonra, Başbakanlığa atanan Karabağ eski devlet başkanı Robert Koçaryan 15 Mayıs 1997'de yaptığı bir açıklamada Karabağ'ın Ermenistan'la birleşmesi için ciddi görüşmeler yapıldığını açıkladı. Karabağ sorununun yeni bir çıkmaza girmesi, AGİT'in yeni bir barış planı hazırlamasını hızlandırdı. Mayıs 1997'de bölgeyi ziyaret eden AGİT Minsk Grubu eş başkanları Fransız, ABD ve Rusya diplomatları çok kapsamlı bir barış planı önerdi. Plan iki aşamadan oluşuyordu:

İlk aşamada; Ermeniler Karabağ dışındaki tüm Azerbaycan topraklarından ve Karabağ içindeki Şuşa kentinden çekilecekler, boşaltılan bu bölgelere AGİT Barış Gücü yerleştirilecek, AGİT Barış Gücü Azeri mültecilerin dönüşü ve Karabağ nüfusunun güvenliğinde sorumlu olacak, Karabağ ve Ermenistan'a uygulanan Azeri

blokağı toprakların boşaltılması ve mültecilerin dönüşüyle eşzamanlı olarak kaldırılacak. Bu noktada planın ilk aşaması tamamlanmış olacak ve ikinci aşamaya geçilecek.

İkinci aşamada; Azerbaycan Karabağ Ermenileri'ne kendi silahlı güçlerine, anayasasına, bayrağına, uluslararası garanti sistemine sahip olmalarına izin verecek, uluslararası arabulucular Karabağ'daki askeri güçleri denetleyecek ve silahların envanterini çıkaracaklar Karabağ Ermenileri'nin silahları "Avrupa Konvansiyonel Güçler Anlaşması"nın Ermenistan'a tanıdığı kotanın içinde sayılacaklar, Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan Laçın koridorunun sürekliliğı uluslararası garantiye bağlanacak, Bakü ve Step Hankert yönetimleri bu güvenlik koşullarında statü görüşmelerine başlayacaklar. Görüşmeler tamamlandığında Karabağ silahlı kuvvetleri polis gücüne indirilecek (Uludağ 1999:415).

Bu önerilerin hazırlanması sürerken, yeni tur barış görüşmeleri Nisan 1997'de Moskova'da başladı, ama tarafların pozisyonlarında çok az değışiklik oldu. AGİT barış planı Haziran 1997'de tarafların önüne Minsk Grubu Eşbaşkanı ABD'li diplomat Strobe Talbott tarafından gizli diplomasiyle konuldu. Karabağ Ermeni yönetiminden farklılaşma eğilimi gösteren Ter Petrosyan 26 Eylül 1997'de yaptığı bir açıklamada Minsk Grubu Eşbaşkanlarınca önerilen iki aşamalı barış planını gerçekçi bulduğunu söyledi, fakat ikinci aşamada nihai çözüm görüşmeleri için Azeri ve Karabağ Ermeni taraflarının hazır olmadıklarını da ekledi. 8 Ekim 1997'de Strazburg'da Aliyev ve Ter Petrosyan anlaşmazlığın aşamalı çözümüne ilişkin planı onayladılar (www.aliyevheritage.org). Sorunun çözümünde bu gelişimler yaşanırken 1 Eylül 1997'de Robert Koçaryan'ın yerine Karabağ Devlet Başkanlığı'na seçilen Arkadi Gugasyan Strazburg deklarasyonundan hemen sonra 11 Ekim 1997'de AGİT planını reddettiklerini açıkladı.

Ermenistan'da Ter Petrosyan, Karabağ konusundaki görüşleri Milli Meclis tarafından desteklenmeyince 3 Şubat 1998'de istifa etti. Anayasa gereğince seçimlere kadar cumhurbaşkanlığına vekalet eden Başbakan Koçaryan 30 Mart 1998 tarihinde yapılan seçimde % 59 oy alarak başkan seçilmiştir. Böylece Ermenistan'da Ter

Petrosyan'ın neredeyse tam tersi görüşleri savunan bir lider olan Robert Koçaryan iktidara gelmiştir (Laçiner 2004:222). Koçaryan'ın Ermenistan'daki fanatik grupların, özellikle de Taşnak Partisi'nin desteğiyle iktidara gelmesiyle sorunun çözümünde yavaşlama başladı.

AGİT Minsk Grubu'nun 7 Kasım 1998'de hazırladığı "ortak devlet" diye isimlendirilen üçüncü barış planı "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti" kurulmasını ve bu cumhuriyetin Azerbaycan sınırları içinde Azerbaycan ve Karabağ'ın ortak bir devlet kurmasını öngörüyordu (Uludağ 1999:419). Ancak Azerbaycan bu planın kendi toprak bütünlüğünü tehdit ettiğini belirterek planı reddetmiş ve Minsk Grubu'nun daha önce hazırladığı ve Karabağ'a Azerbaycan içinde geniş otonomi verilmesini öngören planı desteklediğini bildirmiştir.

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sorunun çözüme kavuşturulmasında aracı devletlerin bireysel çabaları kapsamında da devam etmiştir. Bu çerçevede Fransa ve ABD ateşkes sonrasında barış için girişimlerini en yoğun sürdüren devletler olmuşlardır. Özellikle 1997 yılında Fransa Cumhurbaşkanı Chirac'ın girişimleri neredeyse soruna barış anlaşmasını getirmek üzereydi. Fakat Ermenistan'da iktidar değişikliği sonucu ılımlı Ter Petrosyan yerine uzlaşmadan uzak ve Ermeni milliyetçilerinin üzerinde etkili olduğu Robert Koçaryan'ın iktidara gelmesi sonucu sorun çıkmaza girmiştir. Yine barışın sağlanması amacıyla iki devlet başkanının ikili görüşmelere devam etmesi için ABD'nin oynadığı rol büyük olmuştur. 1998'deki BM zirvesi sırasında bir araya gelen iki lider daha sonra 16 Temmuz 1999'da Fransa'daki Lemman Gölü yakınlarındaki Le Grand Saugy Şatosu'nda görüşmüşlerdir. Aliyev ile Koçaryan arasındaki bir sonraki önemli görüşme 18 Kasım 1999'da AGİT'in İstanbul Zirvesi sırasında ABD Başkanı Bill Clinton'un arabuluculuğu ile gerçekleşmiştir. Ancak diğer görüşmeler de olduğu gibi bu görüşmede de ciddi bir sonuç elde edilememiştir (Demir 2003:254).

Ocak 2001'de Avrupa Konseyi'ne üyelik dolayısıyla Strazburg'da ardından Mart 2001'de Paris'te Chirac'ın arabuluculuğu ile gerçekleştirilen görüşme ile iki devlet başkanlarının arasındaki görüşmelerin sayısı 15'e ulaşmıştır (Aslanlı

2001:56). Ancak görüşmelerde kesin bir çözüme ulaşılamamıştır. Çeşitli vesilelerle iki ülke arasında arabuluculuk yapan ABD Nisan 2001’de önemli bir adım atarak Key West görüşmelerini gerçekleştirmiştir. Görüşmeler öncesinde ABD’nin yayınladığı, Karabağ sorununun geçmişine dair resmi raporda, ilk defa Ermenistan ordusunun Azerbaycan topraklarını işgal altında bulundurduğuna ilişkin ifadeler yer verilmiştir. Görüşmelere AGİT Minsk Grubunun her üç eş başkanı da katılmıştır. Görüşmeler sonrasında olumlu açıklamalar yapılmışsa da kesin bir çözüme ulaşılamadığı da ifade edilmiştir (Aslanlı 2001:426). Görüşmeler sonrasında eş başkanlarca 15 Haziran 2001’de Cenevre görüşmesinin gerçekleştirileceği açıklansa da görüşmeler gerçekleştirilememiştir. Aliyev 1 Haziran 2001’de Beyaz Rusya ‘dan BDT Doruk Toplantısı’ndan dönerken, bu toplantı sırasında Koçaryan ile yaptığı görüşmenin Cenevre’de bir toplantı yapılmasını artırıp artırmadığı konusundaki bir soruya “azalttığını düşünüyorum” cevabını vermiş ancak barışçıl bir çözüm bulunana kadar görüşmelere devam edilmesi konusunda Koçaryan ile mutabık olduklarını belirtmiştir (Lütem 2001:6). Key West görüşmelerinde Koçaryan, Dağlık Karabağ ile ilgili taleplerini, “ne savaş, ne barış” durumunu koruyarak kendileri için daha elverişli bir ortamı bekleme niyetinde olduğunu açıkça göstermiştir. Ermenistan Başbakanı Robert Koçaryan’ın mecliste Key West görüşmeleri hakkında iki ülke arasında karşılıklı olarak kabul edilen gizlilik prensibine uymayarak bazı açıklamalar yapmıştır. Koçaryan görüşmeler ile ilgili söylentilerin yalan olduğunu ve endişelenmeğe gerek olmadığını açıklamıştır. Koçaryan’ın bu açıklamalarında kendi güvenliği ile ilgili kaygıların neden olduğu söylenebilir (Karagür 2004:83).

Karabağ sorunu BM, Avrupa Konseyi (AK), Avrupa Birliği (AB), İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) uluslararası kuruluşlar tarafından da ele alınmıştır.

BM Güvenlik Konseyi sorun hakkında 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlar almıştır. Bu kararlarda bölgedeki tüm ülkelerin egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi, sınırların dokunulmazlığı, toprak elde etmek için kuvvet kullanmanın kabul edilmezliği teyit edilmektedir. Ayrıca bu kararlarda yer alan Ermeni güçlerinin işgal ettikleri yerlerden çekilmeleri ve Karabağ’ın Azerbaycan’a bağlı bir bölge olduğu gibi konular, Ermeniler tarafından ileri sürülen Karabağ’ın

bağımsız bir devlet olduğu ve zaten kendisinin olan toprakları ele geçirdiği gibi görüşlere açıkça ters düşmektedir. Ancak Güvenlik Konseyi kararları Ermenistan'ı açıkça saldırgan devlet olarak göstermemiş ve kınamamıştır (Karagür 2004:81).

Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi 5 Şubat 1992'de Azerbaycan'ı ve Ermenistan'ı sorunun çözümü için gerekli çabayı göstermeye davet etmiştir. AK Bakanlar Kurulu soruna ilişkin bir çok defa açıklamalarda bulunmuştur. Azerbaycan ve Ermenistan'ın 2001 yılında bu teşkilata üye olmasından sonra Karabağ sorununa yakın ilgi göstermiştir. Son olarak Konseyin Parlamenterler Asamblesi 25 Ocak 2005 tarihinde Karabağ sorunu hakkında 1416 sayılı bir karar kabul etmiştir.

Azerbaycan'la ilişkileri 27 Şubat 1993'ten itibaren kurmaya başlayan AB, soruna ilişkin ilk açıklamasını 7 Nisan 1993'te yapmıştır. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali devam ettikçe AB, Ermenistan'ın BM Güvenlik Konseyi kararlarına uyması gerektiği yönünde açıklamalar yapmıştır (Aslanlı&Hesenov 2005:83).

Karabağ sorunu konusunda Azerbaycan'ı en çok destekleyen kuruluş, 8 Aralık 1991'de üye olduğu İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)'dür. Haziran 1992'de İstanbul'da gerçekleştirilen İKÖ Dışişleri Bakanları 5. olağan üstü toplantısında Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırıları ve Azerbaycan topraklarının işgali kınanmış, BM'nin konuyla ilgili acil kararlar alması istenmiştir (Aslanlı&Hesenov 2005:83). Sonraki yıllarda hem İKÖ Dışişleri Bakanları Toplantılarında hem de İKÖ zirve toplantılarında BM Güvenlik Konseyi'nin bu konuda almış olduğu kararlara uyulması talep edilmekte, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki toprak bütünlüğü ve sınır dokunulmazlığı ilkelerine saygı esası dahilinde çözümlenmesi öngörülmekteydi. Ayrıca AGİT'in 1996 yılında Lizbon'da aldığı ve Ermenistan ile Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü, Karabağ'a Azerbaycan içinde geniş bir otonomi verilmesi ve Karabağ'ın güvenliğinin sağlanmasını öngören fakat Ermenistan'ın reddettiği kararı desteklediğini açıklamıştır. İKÖ, Karabağ sorununun başından beri her süreçte Azerbaycan'ı destekleyen kararlar alarak Azerbaycan'ın yanında yer almıştır.

2 Ekim 2002'de AGİT Minsk Grubu üyelerini Bakü'de kabul eden Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Karabağ sorunu için arabuluculuk görevi üstlenen uluslararası kuruluşların yardımıyla sorunun barışçıl yönden çözüleceğine dair inancın Azerbaycan kamu oyunda azaldığını, aracı rol üstlenen uluslararası kuruluşların sorun üzerinde pasif kaldıklarını ve sözde Karabağ cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan Arkadi Gukasyan'a gönderilen tebrik mesajlarının Azerbaycan kamu oyunu çileden çıkardığını ifade etmiştir (www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=3&yazi=216).

Haydar Aliyev iktidarının son yıllarında sorunun çözümüne yönelik önemli adımlar atılmış olsa da somut sonuçlar alınamamıştır. Aliyev sorunun çözümüne yönelik çabaların sonuçsuz kalması durumunda Azerbaycan topraklarını Ermenistan işgalinden kurtarmak için askeri yola başvurulabileceğini de ifade etmiştir. Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in sağlık durumunun ciddileşmesi ve Azerbaycan ve Ermenistan'da 2003 yılında devlet başkanlığı seçimlerinin yapılacak olması nedeniyle AGİT Minsk Grubu çalışmalarını askıya almış, 2002 sonları ve 2003 yılı boyunca soruna ilişkin görüşmeler durdurulmuş ve taraflar buna uymuştur.

2004 yılında AGİT Minsk Grubu Fransa, Rusya ve ABD eş başkanlarının katılımıyla Ermenistan ve Azerbaycan devlet başkanları bir araya gelmişlerse de bir sonuç elde edilememiştir. AGİT Minsk Grubu'nun öncülüğünde gerçekleştirilen bu görüşmelerde somut bir gelişme elde edilememesi ve Azerbaycan'ın kabul edemeyeceği koşulların gündeme gelmesi; Azerbaycan'ın BM nezdinde sorunun çözümü için girişimlerde bulunmasına neden olmuştur. Ancak Azerbaycan'ın bu girişimi AGİT Minsk Grubu'nu rahatsız etmiştir (Karagül 2006:130).

2.3. Azerbaycan-Türkiye İlişkileri

Haydar Aliyev dış politikasının genel çerçevesini belirlerken Azerbaycan'ı kendi arka bahçesi olarak gören Rusya'yı dikkate alarak hareket etmek durumundaydı. Çünkü kendisinden önceki Elçibey iktidarının Türkiye ile

ilişkilerinde Rusya'yı görmezden gelen politikaları sonucu Rusya'nın desteklediği bir darbe sonucu yönetimden uzaklaştırıldığını biliyordu.

İktidara gelen yeni lider Aliyev'in dengeleri gözeten akılcı siyaseti, Türkiye-Azerbaycan arasında Elçibey döneminde kurulan romantik atmosferin dağılmasına, ikili ilişkilerin çok daha gerçekçi politikalar temelinde gelişmesine yol açmıştır. Aliyev iktidara gelişinden iki ay sonra Eylül 1993'te Elçibey yönetiminin Türkiye ile imzaladığı anlaşmaları askıya aldı, ülkede hizmet veren 1600 Türk askeri uzmanının görevine son vermiştir. Ayrıca Türk vatandaşlarının Azerbaycan'a seyahatleri için vize uygulamaya başlamıştır (Aydın 2002:405). Bu uygulamalar ilişkilerin Elçibey dönemi kadar rahat olmayacağını gösteriyordu.

Aliyev, kendisinden önceki iktidar döneminde Rusya ile bozulan ilişkileri yeniden kurmak amacıyla 1994 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'na girmeyi kabul etmiş, aynı yılın Eylül ayında da imzalanan "Yüzyılın Anlaşması" ile Rusya'ya %10 pay vermesine rağmen Karabağ sorununda Rusya'dan istediği desteği alamayınca, yüzünü Türkiye ve Batı'ya dönmüştür (Demirağ 2006:72). İkili ilişkilerin tekrar yoluna girmeye başladığının ilk işareti 19 Eylül 1993'te Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Bakü ziyareti sırasında geldi. Aliyev bu ziyaret sırasında Azerbaycan'ın petrolünü taşımak için Türkiye hattını seçeceği ve Türkiye'nin Azerbaycan askeri personelini eğitmeye devam edeceğini açıkladı (Oran 2002:405). Bu amaçla Şubat 1994'te Aliyev karşılıklı yabancılaşmayı sona erdiren bir resmi ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret Aliyev'in aşamalı olarak Batı'ya ve Türkiye'ye yaklaşmasının somut adımlarıydı. Aliyev 8-10 Şubat 1994 tarihlerinde gerçekleştirdiği 3 günlük resmi ziyareti sırasında Türkiye Cumhurbaşkanı Demirel ile 10 yıl süreli Dostluk ve İşbirliği Anlaşması yanı sıra ticaret, yatırım, bilimsel ve kültürel işbirliğini öngören 15 anlaşmayı da imzalamıştır. 9 Şubat'ta iki lider tarafından 10 yıl süre için imzalanan "Dostluk ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşması" ile Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden dış pazarlara taşınması konusunda Elçibey döneminde varılan anlaşmanın geçerli olduğunu onaylamıştır. Aliyev yaptığı açıklamada, Türkiye ile yapılan anlaşma ve protokollerle iki ülke arasında yeni bir sayfanın açıldığını ve Türkiye ile dostluğun

ebedi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Aliyev yapılan anlaşmalara sadık kalacaklarını ve ilişkilerin geliştirilmesi için ellerinden geleni yapacaklarını da ifade etmiştir (Atmaca 1999:201). Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Aliyev'le kurduğu yakın ilişkiden sonra Türkiye ve Azerbaycan'ın "tek millet iki devlet" olduğunu ilan etmesi iki ülke arasındaki buzların eridiğini gösteriyordu.

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde zaman zaman gerginlikler de yaşanıyor. Mart 1995'te Devlet Başkanı Haydar Aliyev'e darbe girişiminde bazı Türk vatandaşlarının da bulunması ilişkilerde güvensizliğe neden olmuştur. Ancak darbe girişimini haber alan hükümet durumu Demirel aracılığı ile Aliyev'e iletmiştir. Bu durum aynı zamanda Elçibey'in gözden çıkarıldığını da gösteriyordu (Kut 1993:2). Türkiye tarafından darbe girişimini haber alan Aliyev bu girişimi atlattı, ancak darbe girişimine Türk vatandaşlarının katılmasından duyduğu kırıngnlığı çeşitli vesilelerle ve bir defa da TBMM kürsüsünden ifade etmekten çekinmemiştir (Oran 2002:406).

7 Aralık 1995'te Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in resmi konuğu olarak Azerbaycan'a gitmiş ve iki ülkenin kardeş olduğunu, dostluk ve iyi ilişkilerin devam edeceğini söylemiştir (Atmaca 1999:205).

Azerbaycan-Türkiye arasındaki ilişkiler 1996'dan itibaren hız kazanmıştır. Dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz 14 Nisan 1996 tarihinde resmi bir ziyarette bulunmak için Azerbaycan'a gitmiştir. Yılmaz, Aliyev ile yaptığı görüşmede Azerbaycan'ın sorunlu olduğu Ermenistan ile Türkiye arasındaki Alica sınır kapısının, Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çekilmediği sürece açılmayacağı güvencesini vermiştir (Aslanlı&Hesenov 2005:150). Bu güvence iki ülke ilişkilerinin daha güvenli bir havaya sokmuştur.

Karşılıklı ziyaretler 5-8 Mayıs 1997 tarihlerinde Haydar Aliyev'in Türkiye ziyareti ile devam etmiştir. Ziyaret sırasında iki ülke arasında, deniz taşımacılığı, küçük ve orta ölçekli sanayiye, hava taşımacılığına, elektrik enerjisine, çalışma ve sosyal güvenlik alanına ilişkin anlaşma protokoller ve "stratejik ortaklık

deklarasyonu” imzalanmıştır (Demirağ 2006:73). Aynı yılın Kasım ayında Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Bakü ziyareti sırasında Azerbaycan’dan boru hatları konusunda Türkiye’den yana net bir tavır almalarını belediklerini ifade etmiştir. Aliyev bu konuda gösterecekleri olumlu bir yaklaşım karşılığında Türk tarafından Ermenistan ile sınır ticaretinin yapılmamasını ve Rusya ile Ermenistan’ın yaptığı askeri anlaşmaya tepki gösterilmesini istemiştir. Türkiye, Ermenistan ile sınır ticareti yapılmamasını kabul ederken , Rusya ve Ermenistan’a ise Rusya ile ilişkilerinin bozulmaması için tepki göstermekten kaçınmıştır (Demirağ 2006:73).

1998’de Süleyman Demirel’in Azerbaycan’da düzenlenen “İpek Yolu Zirvesi”ne katılması ve 29 Ekim 1998’de Ankara Deklarasyonu’nun imzalanması ile ikili ilişkiler daha iyi bir konuma geliyordu. Karşılıklı ziyaretler 1999’da da devam etmiş ve bu yılın Ekim ayında Demirel Bakü’yü ziyaret etmiştir. Ardından Kasım ayında AGİT Zirvesi’ne katılmak için Aliyev’in Türkiye ziyareti gerçekleşmiştir.

Azerbaycan, Çeçenistan sorunu nedeniyle Rusya tarafından suçlanıyordu. Bu nedenle Aliyev Türkiye’nin desteğini alarak Rus baskısını hafifletmek amacıyla 9 Ocak 2000 tarihinde Türkiye’ye iki günlük ziyaret gerçekleştirmiştir. Aliyev ziyaret sırasında Kafkasya’daki gelişmeleri Demirel ile görüşmüştür. Ziyaretin resmi gerekçesi olarak Bakü-Ceyhan gümrük tarifelerinin görüşülmesi gösterilmesine rağmen Türkiye Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu ile de görüşmesi ve Aliyev’in ziyaretinin ardından Demirel’in Gürcistan’a giderek “Kafkas İstikrar Paketi” önerisinde bulunması, Aliyev’in ziyaretinin aslında bölgede Rus baskısından kurtulmak için Türkiye’nin desteğini almayı amaçladığı anlaşılmaktadır (Cafersoy 2000:41).

13 Mart 2000’de Türkiye’yi ziyaret ederek TBMM’de bir konuşma yapan Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev, Türkiye’nin sadece kendisi için değil, tüm Türk dünyası ve Azerbaycan için önemli olduğunu belirtmiştir. Aliyev, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler artarken artık stratejik ortak olma durumuna geldiklerini ifade ederek, bunun ülkelere olduğu kadar Azerbaycan ve Türkiye uluslarına da büyük yarar getireceğini söylemiştir. Türkiye’nin Azerbaycan için hem

dost hem de dayanak noktası olduğunun altını çizen Aliyev, Azerbaycan'ın coğrafi olarak son derece önemli bir bölgede olduğu ve bir numaralı müttefiklerinin Türkiye olduğunu belirtmiş ve Türkiye'nin yardımına ihtiyaçları olduğunu da ifade etmiştir (Aslanlı&Hesenov 2005:154).

Cumhurbaşkanı Demirel görev süresi bitmeden son ziyaretini, aynı yıl cumhurbaşkanı seçilen Ahmet Necdet Sezer ise ilk ziyaretini Azerbaycan'a yapmıştır. Sezer'in ilk yurt dışı ziyaretini Azerbaycan'a yapması, Türkiye'nin dış politikasında Azerbaycan'a verdiği önemi göstermesi açısından anlamlıdır.

Ancak ilişkilerde yaşanan diğer bir gelişme Mart 2001'de Aliyev'in Türkiye'yi ziyareti sırasında, Cumhurbaşkanı Sezer tarafından karşılanmaması ile yaşanmış, bu durum dış basında da yankı bulmuş ve bunun Türkiye'nin özellikle Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'ın yanında yer alırken, sözde Ermeni soykırımının Fransa Parlamentosu'nda tanınmasına Azerbaycan'ın gerekli tepkiyi gösterememesinden kaynaklandığı ileri sürülmüştür (Demirağ 2006:73).

Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanınmasından itibaren inişli çıkışlı olarak gelişen siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel ilişkiler, Türkiye'nin dış politikasında önceliği başka alanlara kaydırması, özellikle Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in emekliliği ile Aliyev ile oluşturduğu şahsi dostluk faktörünün de ortadan kalkmasına Aliyev'in sağlık durumunun bozulması gibi nedenlerle ilişkiler geçmişe oranla azalmıştır. Bu dönem boyunca Azerbaycan ile olan ilişkiler Cumhurbaşkanı Sezer'in Aliyev'e yapmış olduğu geçmiş olsun dileklerini iletmesi ve tedavisi için Türkiye'yi seçen Azerbaycan Cumhurbaşkanı Gülhane Askeri Tıp Akademisi (GATA)'ndeki ziyaretinden ibarettir.

2.3.1. Karabağ Sorununun Çözümünde Türkiye'nin Tutumu

Bağımsızlık öncesi başlayarak günümüze kadar devam eden Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sorunun ana nedeni olan Karabağ sorunun da Türkiye, Azerbaycan'ın yanında yer almış, uluslararası alanda Azerbaycan'ı desteklemiş,

Ermenistan'a uygulanan ambargoya katılmış ve Ermenistan ile diplomatik ilişkilerden kaçınmıştır.

Türkiye, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmeği sürdürdüğü müddetçe Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmeyeceğini söyleyerek soruna verdiği önemi ortaya koymuştur. Ancak Türkiye, Azeri görüşünü benimsemekle birlikte bu ülkeye önemli miktarda silah yardımı yapmaktan ve Ermenistan'a askeri müdahaleden de kaçınmıştır. Türkiye başlangıçta çatışmada tarafsız kalarak, Ermenistan ile Azerbaycan arasında aracı olmak istemiştir. Başlangıçta Ermeniler'in de bu duruma karşı çıkmamaları üzerine Türk diplomatları ve dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin bölgeyle Avrupa başkentleri arasında diplomasi seferleri yürüttüler ve sorunun AGİK gündemine alınmasında etkili oldular (Aydın 2002:402).

Ancak Türkiye'nin "tarafsız arabuluculuk" görevi uzun sürmedi. Özellikle 25 Şubat 1992'de Azerbaycan'ın Hocalı yerleşim biriminde sivil halkın Ermeniler tarafından katledilmesinden sonra Türkiye'de soruna müdahale edilmesi yönünde ortaya çıkan kamu oyu baskısı ve Özal'ın çeşitli yerlerde Ermeniler'in birazcık korkutulmaları gerektiği şeklindeki açıklamaları Türkiye'nin tarafsız arabulucu rolünün sonu oldu (Aydın 2002:403). Azerbaycan ve Ermenistan arasında Mayıs 1994'te ateşkes imzalanmıştır. Ermenistan hariç AGİT üyesi ülkeler, AGİT Başkanlık açıklamasında yer alan ilkeleri sorunun adil çözümü için uygun çerçeve olarak kabul etmişlerdir. Başkanlık açıklaması, sorunun Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak bütünlüklerine saygı, Azerbaycan içinde DKÖB çerçevesinde en yüksek düzeyde özerk yapının oluşturulması ve ahalisi için güvenlik garantileri temelinde çözümlenmesi çağrısında bulunmaktadır. Minsk Grubu toplantılarına aktif bir şekilde katılan Türkiye, soruna AGİT çerçevesinde çözüm bulunmasını istemekte ve sorunun çözümü için gerekli şartların Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması, Ermeniler'in işgal altında tuttuğu Azerbaycan topraklarından geri çekilmesi ve mültecilerin yurtlarına geri dönmeleri olduğunu savunmaktadır (Aslanlı&Hesenov 2005:156).

Türkiye AGİT Minsk Grubu toplantılarında Azerbaycan'ı sürekli desteklemektedir. 1996'da yapılan Lizbon Zirvesi'nde Türkiye Azerbaycan'a destek vererek AGİT Dönem Başkanlığı'nın Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü onaylayan bir bildiri yayınlamasında diplomatik çaba göstermiştir.

1999 yılından itibaren Azerbaycan-Ermenistan sorununa ilişkin Amerikan inisiyatifi ile Minsk Grubu dışında görüşmelerin ikili düzeyde sürdürülmesi, Türkiye'yi çözüm sürecindeki görüşmelerin dışına itmiştir. Türkiye zaman zaman yaptığı görüşmelerle sorunun çözümü için diplomatik çabalar göstermiştir. Bunun bir örneği Şubat 2002'de Türkiye Dışişleri bakanı İsmail Cem tarafından dile getirilmiştir. TESEV tarafından 17 Şubat 2001'de İstanbul'da düzenlenen "Kafkasya'da İstikrar Arayışı Konferansı"nın açılış konuşmasında İsmail Cem, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunlardan kaygı duyduklarını, iki ülke arasındaki temasların belli bir olgunluk düzeyine yaklaşmasının memnunluk verici olduğunu ve Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan'ın üçlü bir toplantıda bir araya gelmesinden iki ülke arasındaki sorunun çözümünün ivme kazanacağını ifade etmiştir. Ancak bu öneri Ermenistan yetkilileri tarafından kabul edilmemiştir (Lütem 2001:34).

Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan arasında Devlet Başkanları düzeyinde başlamış olan görüşmeleri olumlu karşılamakta ve görüşmelerin faydalı olduğuna inanmaktadır. Sorunun Azerbaycan toprak bütünlüğünün ihlal edilmeden kalıcı ve adil bir şekilde çözülmesine büyük önem vermektedir.

2.3.2. Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Enerji Konusu ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı

Türkiye'nin, Azerbaycan'da ve genel olarak da Hazar bölgesinde en çok önem verdiği konu enerji kaynakları konusudur. Bu konu son yıllarda Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasında petrol ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı hususu özel bir önem taşımaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan petrollerine ilişkin projelere katılımı Elçibey iktidarı döneminde yapılırsa da Elçibey'in 4 Haziran darbesiyle görevden

uzaklaştırılmasıyla askıya alınmıştır. Azerbaycan'da Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle, Şubat 1994'te Batılı şirketlerle enerji projeleri görüşmeleri tekrar başlamış ve bu süreç içerisinde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'nın da yer almasını sağlamıştır. Enerji kaynaklarına yapılacak yabancı yatırımları için yapılan görüşmeler 20 Eylül 1994'te "Asrın Anlaşması"nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Türkiye bu anlaşmadan % 6,75'lik bir pay almıştır (Aslan 1997:95).

İki ülke arasında "Asrın Anlaşması" projesi çerçevesinde çıkarılacak petrolün Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı ile taşınması konusunda tam bir mutabakat mevcuttur. Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden Akdeniz'e ulaştırılması için ilk somut adımlar 1997'de atılmaya başlamıştır. Azeri-Çırac-Güneşli petrol kaynaklarının işletilmesi için oluşturulan AIOC şirketi Haziran 1997'de yaptığı bir toplantıda petrolün uluslararası piyasaya çıkarılması için Bakü-Supsa, Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Ceyhan boru hattı seçeneklerini önermiştir. Erken üretim petrolün taşınması Bakü-Supsa ve Bakü-Novorossiysk hatları ile gerçekleştirilirken, ana petrolün hangi hatla taşınacağı konusunda karar vermemiştir. Azerbaycan ve Türkiye, ana hattın Bakü-Ceyhan olması konusunda yoğun çaba göstermişler ve 29 Ekim 1998'de Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan böyle bir hattın gerekliliği konusunda "Ankara Beyannamesi"ni imzaladılar (Hasanov 2005:101). Projenin tarihindeki önemli bir dönüm noktası ise 18 Kasım 1999'da İstanbul'da düzenlenen AGİT toplantısıdır. Burada Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan liderlerinin imzaladığı hükümetlerarası bir anlaşma yapıldı. Anlaşmayı Aliyev, Şevardnadze ve Demirel imzaladılar. Bu anlaşma ile her üç ülke topraklarından geçerek Bakü-Tiflis-Ceyhan ana petrol hattının yapılması konusunda uzlaşma sağlanmıştır (Pala&Kanpolat 2005:20). Hattın uzunluğu 1730 km olup, 468 kilometresi Azerbaycan, 225 km'si Gürcistan, 1037 km'si ise Türkiye üzerinden geçecektir. Bu hattın toplam maliyeti 4,8 milyar ABD dolarıdır, ulaşım maliyeti ise 24 milyar dolar/ton'dur (Hasanov 2005:102). Haziran 2006'da bu proje tamamlanmış ve Ceyhan terminalinden tanker doluları başlamıştır.

Enerji alanında Türkiye'nin yatırımları Yüzyılın Anlaşması ile de sınırlı kalmamaktadır. TPAO'nun AIOC dışında Şahdeniz projesinde %9, Kürdaşı

projesinde %5 ve Alev projesinde de %10 hisseye sahiptir. Türk özel petrol şirketi Petoil de Azerbaycan Milli Petrol Şirketi SOCAR ile %50 ortak Azer petrol şirketini kurmuştur. Şirket Murovdağ petrol sahasında üretim çalışmaları yapmayı öngörmektedir (Kabasakal 2001:49). Türkiye'nin enerji ihtiyacının gelecek on yılda yaklaşık iki katına çıkması beklenmektedir. Türkiye doğalgaz ihtiyacını karşılamak için Azerbaycan'da yaptığı görüşmeler sonunda 12 Mart 2001'de Azerbaycan doğalgazının Türkiye'ye getirilmesine ilişkin Hükümetlerarası Anlaşma ile Doğalgaz Alım-Satım Sözleşmesi imzalamış ve Azerbaycan doğalgazını Gürcistan üzerinden bir boru hattı ile Türkiye'ye getirilmesi karara bağlanmıştır.

10 Mayıs 2006'te Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC)'na petrol pompalanmaya başlanmış ve BTC'nin resmen işletmeye açılma töreni ise 25 Mayıs 2006'te yapılmıştır. BTC ile, Ceyhan terminali önemli bir uluslararası petrol piyasası merkezi haline gelirken, yaratılan sinerji ile Mersin ve İskenderun limanları da hızla canlanacaktır. Bugüne kadar siyasi, ekonomik, stratejik ve güvenlik bakımından en uygun çözüm olduğunu tüm dünyaya kanıtlayan BTC, Türk Boğazları'ndaki aşırı trafik yükünden kaynaklanan geçiş risklerinin en aza indirilmesi sonucunda çevresel etkiler bakımından da açık ve önemli avantajlar sağlayacaktır.

2.4. Azerbaycan-İran İlişkileri

Azerbaycan'ın İran ile tarihsel, dinsel ve kültürel bağları vardır. Azerbaycan 1813 Gülistan ve 1827 Türkmençay Anlaşmaları ile İran'ın denetiminden çıkmış ve Rusya Çarlığı'na dahil olmuştur. İran sınırları içerisinde yaklaşık 15 milyon Azeri nüfusu yaşamaktadır. Bu durum Azerbaycan-İran ilişkilerinin her aşamasında belirleyici olmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından beri, özellikle Elçibey döneminde soğuyan ilişkiler, Aliyev iktidarı döneminde de genel olarak soğuk devam etmiştir.

Aliyev iktidara geldikten sonra 28 Ekim 1993'te İran Cumhurbaşkanı Rafsancani Bakü'ye resmi ziyarette bulunmuştur. Devlet Başkanı Haydar Aliyev'le

görüşen Rafsancani iki komşu ülke arasındaki ilişkilerin daha da geliştirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Rafsancani'nin ziyareti sırasında bazı dostluk anlaşmaları imzalanmıştır. Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev de 24 Haziran 1994'te İran'a resmi ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sırasında iki devlet arasında 14 maddelik bir beyanname imzalanmıştır. Görüşmelerde İran tarafı Ermenistan'ın saldırgan emellerini şiddetle kınadığını ve sınırların zorla değiştirilemeyeceğini, DKÖB dahil Ermenistan tarafından işgal edilmiş tüm Azerbaycan topraklarının Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Nahçıvan'ın enerji ihtiyacını karşılamak için Hoy-Culfa doğal gaz boru hattının yapılmasına yönelik anlaşma sağlanmıştır. Bu dönemde İran, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi sonucu göçe zorlanmış 100 binden fazla kişiye insani yardım göndermiş ve çadır kentlerinin kurulmasında Azerbaycan'a yardımcı olmuştur (Aslanlı&Hesenov 2005:234).

Azerbaycan ve İran arasında bu dönemde öne çıkan sorunlardan biri Hazar'ın statüsü sorunudur. Azerbaycan 1980'li yılların sonlarından itibaren Hazar'ın kendi tarafında bulunan petrol yataklarını kullanmak için yabancı petrol şirketleriyle görüşmelere başladı. Uzun süren görüşmelerden sonra "Asrın Anlaşması" olarak tarihe geçen anlaşma 20 Eylül 1994'te imzalandı. Rusya anlaşmadan aldığı %10'la yetinmediği, İran ise anlaşmaya katılmak istese de yabancı petrol şirketlerinin ciddi itirazları karşısında davet edilmediği için anlaşmaya katılamadı ve bu nedenle İran, Hazar'ın hukuki statüsünü öne çıkardı. İran sonraki Şahdeniz ve Talış Denizi anlaşmalarında %10'luk bir pay almasına rağmen Hazar'ın statüsü konusundaki belirsizliği öne sürerek Nisan 1995'te "Asrın Anlaşması"ını tanımadığını bildirdi (Cabbarlı 2002:26).

1995 yılının başlarından itibaren İran, Asrın Anlaşması'ndan da duyduğu kırınglık nedeniyle Ermenistan'la olan ilişkilerine ağırlık vermiş ve Azerbaycan'a kendi rejimini ihraç etmek için faaliyetini artırmıştır. Aliyev, 12 Mayıs 1996'da İran'ı ziyaret etmiş, ancak Rafsancani ile yapılan görüşmeler sonucunda da İran'ın Azerbaycan politikasında ciddi bir değişiklik olmamıştır. Bazı gözlemciler göre

İran'ın Azerbaycan'ı nüfuz alanı içine alma çabalarının sonuç vermeyeceği görüşündeler (Hyman 1994:56).

Azerbaycan'ın Türkiye ve Batı yönlü bir politika izlemesi, İran'ı bölgede Türkiye ve ABD etkisinin artmaması için Rusya ve Ermenistan'la ittifaka zorlamıştır. 1997'de Rusya'nın bir milyar dolarlık silahı Ermenistan'a İran üzerinden göndermesi bu ittifakın en iyi göstergesidir.

Azerbaycan-İran ilişkilerinin bir boyutunu oluşturan genelde her iki ülke nüfusunun da "Şii" olmasına rağmen rejim farklılıklarıdır. İran kendi rejimini Azerbaycan'a ihraç etmek için çeşitli yollar denemektedir. Bu amaç doğrultusunda Azerbaycan'da faaliyet gösteren on üç İranlı casus Nisan 1997'de yakalanmıştır. Ayrıca Nisan 1997'de Azerbaycan İslam Partisi'nin üst düzey yöneticilerinin yargılandığı mahkemede parti yöneticilerinin İran adına casusluk yaptıklarının açıklanması da bu sorunun varlığını işaret etmektedir. İran bu konuyla ilgili sert tepki gösterse de mahkeme sırasında İran'ın Azerbaycan'da bu tür faaliyetleri ortaya çıkmıştır (Aslanlı&Hesenov 2005.236). Ancak İran'ın Azerbaycan üzerinde etkili olduğu söylenemez.

Azerbaycan üzerinde İran'ın bu amaçlı girişimlerinin başarısızlığının nedenleri şöyle sıralanabilir:

1- Azerbaycan'ın uzun süre SSCB yönetiminde kalmasıyla farklılaşan siyasal ve toplumsal yapısı, Azerbaycan yöneticilerinin ve aydınlarının Batı yönlü söylemleri;

2- Toplumsal yaşam tarzının İran İslam yaşam tarzından farklı oluşu ve Azerbaycan'da siyasal İslam'ın tarihi kökeninin olmaması;

3- İran'ın Azerbaycan'da yayılmacı bir devlet olarak algılanması ve Azerbaycan-Ermenistan sorununda Ermenistan'a yakınlığı;

4- "Birleşik Azerbaycan" ideali gibi faktörler etkili olmaktadır.

Azerbaycan-İran ilişkilerinde Azerbaycan-İsrail yakınlaşması da önemli bir sorun olmuştur. İran, Filistin sorunu nedeniyle tüm müslümanların ortak düşmanı olarak gördüğü İsrail ile Azerbaycan'ın yakınlaşmasını hoş karşılamamaktadır. İki devlet yetkilileri arasındaki görüşmelerde sürekli bu soruna dikkat çekilmiştir. Aralık 1997'de Tahran'da gerçekleşen İslam Konferansı Hükümet ve Devlet Başkanları 8. Zirve Toplantısı'nda İran bu konuyu tekrar gündeme getirmiş ve İsrail'le ilişkilerin kesilmesi için Türkiye ve Azerbaycan'a uyarılarda bulunmuştur (Aslanlı&Hesenov 2005:236). İran, İsrail'in Azerbaycan'la yakınlaşarak bölgeye yerleşmesinden çekinmektedir. İran'ın bu kuşkusunu Türk-İsrail stratejik ortaklığı daha da artırmaktadır. Bölgedeki bu ortaklık sadece İran'ı değil Ermenistan ve Suriye'yi de rahatsız etmektedir. Bu nedenle bu devletler işbirliklerini daha da artırmışlardır. Bir anlamda Türk-İsrail-Azerbaycan ortaklığını İran-Ermenistan-Suriye ile dengelemeğe çalışmaktadır.

İkili ilişkilerde İran'a rahatsızlık veren diğer bir konu ABD'dir. İran, Azerbaycan'ın ABD ile olan ilişkilerinden rahatsızlık duymaktadır. SSCB'nin dağılmasının ardından bölgede yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması ve Rusya'nın bu devletleri kendi denetimlerinde tutma çabası ABD'yi harekete geçirmiştir. ABD bölgede radikal İslam'ın yayılmasını önlemek, bölgenin doğal kaynaklarının işletilmesinde önemli bir rol almak ve bölgedeki cumhuriyetlerde Batı güvenlik ve ekonomik sistemi kurarak, demokrasi ve insan haklarının gelişimini sağlamak istemektedir. Bu amaçlarını gerçekleştirirken Rusya ile olan ilişkilerini de bozmamaya özen göstermektedir (Bal 2001:33). Ancak ABD'nin asıl amacı, Rusya Federasyonu'nu kontrol altında tutmaktır. Çünkü Rusya'nın bölgedeki denetimi tekrar ele geçirmesi durumunda, Rusya'nın bölgeden dışlanması çok zor olduğunu bilmektedir. ABD, Azerbaycan ve Türkiye aracılığı ile ulusal çıkarlarına yönelik Hazar Havzası petroleri ya da NATO'nun genişlemesi konularında taviz vermek istememektedir.

Azerbaycan, NATO'nun bölgeye yayılmasını desteklemektedir. Üstelik Azerbaycan, ABD'nin kendi topraklarında üst kurma talebini de olumlu karşılamaktadır. Bu durum bölgede ciddi güvenlik kaygıları taşıyan İran'ı tedirgin

etmektedir. Çünkü ABD; Azerbaycan ve Gürcistan'da askeri üst kurarak enerji kaynakları ve petrol boru hatlarının güvenliğini sağlamayı, terörle mücadelenin yanında Rusya ve İran'ı kuşatmayı da amaçlamaktadır (Cabbarlı 2004:68).

Azerbaycan-İran ilişkilerinde sorun oluşturan öteki bazı konular Mahir Cavadov ve İran'ın Hazar'ın Azerbaycan kısmındaki bazı petrol yataklarından hak talep etmesi olmuştur. Mahir Cavadov Aliyev'e darbe girişiminde bulunan ve çatışmada öldürülen Ruşen Cavadov'un kardeşidir. Darbenin başarısızlığa uğramasından sonra Mahir Cavadov'un İran'da barındırılması ve Azerbaycan'a iade edilmemesi ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir.

Azerbaycan Hükümeti 1998'de Batılı petrol şirketleriyle Alov, Araz ve Şerg yataklarının işletilmesi konusunda anlaşma imzalamıştır. Ancak 2001 yılı ortalarında İranlı yetkililer bu yatakların İran'a ait olduğu yönünde açıklamalar yapmaya başladılar. İran'ın tutumu gittikçe sertleşerek 21 Temmuz 2001'de Alov yatağında araştırma yapan Azerbaycan'ın Geofizik 3 ve Elif Hacıyev gemileri üzerinde İran askeri uçağı uçuş yapmış ve bu gemilerin bölgeyi terk etmesini aksi taktirde silah kullanacağını bildirmiştir. Yaşanan gelişmeler iki ülke arasında gerginliği doruğa çıkarmıştır (Purtaş 2005:143). Azerbaycan, İran'ın bu adımı karşısında ilişkileri daha fazla gerginleştirmemek için araştırma gemilerini bölgeden geri çekmiş, fakat aynı gece Azerbaycan Başbakanı Artur Rasizade İran'ın Azerbaycan Büyükelçisi Ahad Gazai'yi çağırarak hükümetin itirazını bildiren bir nota vermiştir. Büyükelçi bu notadan sonra ülkeden ayrılarak görüşmelerde bulunmak üzere İran'a gitmiş ve 1 Ağustos 2001'de tekrar Bakü'ye dönmüştür. Bütün bu gelişmeler üzerine 24 Temmuz'da bir açıklama yapan İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hamid Rıza Assefi, Tahran'ın meşru haklarını korumak için aldığı önlemler karşısında Bakü'nün şikayet etmesini hayretle karşıladıklarını açıklamıştır (www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi153).

İran'ın eylemlerine ilk tepki Türkiye'den gelmiştir. Türkiye İran'ı uyararak bölgede bu tür olaylara göz yummayacaklarını açıklamıştır. Dönemin Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Kıvrıkoğlu'nun ziyareti

sırasında ‐Türk Yıldızları‐nın Bakü’de gerçekleştirdiği gösteriler Azerbaycan’a verdiği desteği de göstermiştir. Hazar Havzası’nı kontrol altında tutmak isteyen ABD olaylara tepki göstermiş, 25 Temmuz’da Hazar Denizi’nde enerji kaynakları araştırması yapan iki Azerbaycan gemisine karşı İran’ın askeri m¼dahalesini onaylamadığını bildirmiştir. ABD ayrıca 15 Ağustos’ta ikinci bir açıklama yaparak İran’ı b¼lgede provakat¼rl¼k yapmakla suçlamıştır ve bunun Hazar sınır anlaşmazlıkların barışıl öz¼m bulma çabalarını engellediğini ifade etmiştir.

Haydar Aliyev’in Mayıs 2002’de gerçekleştirdiği İran ziyareti Azerbaycan-İran ilişkileri açısından önemli bir noktayı teşkil etmiştir. Aliyev 18 Mayıs 2002’de başlayan İran ziyareti öncesinde Bakü’de havaalanında yaptığı bir açıklamada, temasları sırasında iki ¼lke ilişkilerinin geliştirilmesinin yanı sıra Hazar’ın enerji kaynaklarının paylaşımı ve Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali konularının gör¼ř¼leceđini belirtmiştir. Haydar Aliyev’i Sadabad Sarayı’nda resmi törenle karşılayan Muhammed Hatemi, Hazar Denizi ile ilgili sorunların Hazar’a kıyısı olan beş devlet arasında karşılıklı anlayış ve dayanışma ile öz¼lmesi gerektiğini belirtti. Hatemi Karabağ konusunda İran’ın neden Azerbaycan’a destek vermediğinin sorulması üzerine Ermeni işgallerini defalarca kınadıklarını ifade etmiştir.

Aliyev’in ziyareti sırasında yapılan gör¼řmelerde Azerbaycan ile İran arasında, Azerbaycan-İran Siyasi Sözleşmesi dahil 10 anlaşma ve protokol imzalanmıştır. İekli ilişkiler açısından büyük önem taşıyan Siyasi Sözleşme iki ¼lkenin birbirlerinin içişlerine karışmamasını, kendi topraklarından diğerine yönelik saldırı ya da başka bir m¼dahaleye yer vermemesini öngörüyordu. Aliyev’in ziyareti sırasında Tebriz’de Azerbaycan Konsolosluğu’nun açılması konusunda somut bir adım atılmaması ve Aliyev ile Hatemi’nin ortak basın toplantısında yaşanan gerginlik ziyaretin olumsuz konularını oluşturmuştur. Ortak basın toplantısında İranlı bir gazetecinin Haydar Aliyev’e yönelik ‐Mazandaran Denizi’nin stat¼s¼ ne olacak?‐ şeklinde soru sorması Aliyev’i kızdırmıştır. Hazar Denizi’nin ‐Mazandaran‐ olarak isimlendirilmesine kızan Aliyev, ‐haritada öyle bir deniz yok, siz onu nereden çıkardınız?‐ diye sormuştur. Hatemi’nin ‐tamam bundan sonra Hazar diyelim‐

sözlerine Aliyev, “zaten hep Hazar’dı” şeklinde karşılık vermiş ve konu böyle kapatılmıştır (Aslanlı&Hesenov 2005:242).

2.5. Azerbaycan-Rusya İlişkileri

Haydar Aliyev’in iktidara gelme süreci 4 Haziran 1993 Gence isyanıyla başlar. Ülkedeki meşru iktidara karşı silahlı eylem sürecinde Elçibey tarafından Meclis Başkanlığı’nı üstlenmek ve sorunun çözümünde yardımcı olmak için 15 Haziran 1993’te Bakü’ye davet edilen Aliyev, Meclis Başkanı seçildi. Haydar Aliyev, Devlet Başkanı Elçibey’in Bakü’den ayrılarak Keleki’ye gitmesinin ardından hem bu görevini sürdürürken hem de 3 Ekim 1993’te Devlet Başkanı seçildikten sonra, Rusya’ya karşı yumuşak söylemler kullanarak, Elçibey döneminde Türkiye ve Batı yanlısı politikalarından rahatsızlık duyan Rusya’nın kızgınlığını gidermeğe çalışmıştır. Aliyev bu amaçla Elçibey dönemindeki Batı yanlısı politikalarından vazgeçtiğini göstermek için 22 Haziran 1993’te Azerbaycan’da bulunan Batılı şirketlerin çalışmalarını durdurmuş ve banka hesaplarını da geçici olarak dondurmuştur (Cafersoy 2000:23). Aliyev’in Rusya’ya yönelik politikalarının amacı, Rusya’nın Azerbaycan üzerindeki baskısını azaltmak, Gence isyanında Azerbaycan’ın güney bölgesindeki Lenkaran kentinde ilan edilen sözde Talış-Muğan cumhuriyeti sorununun çözümünde ve özellikle Karabağ savaşı sırasında Rusya’nın tarafsızlığını ya da Azerbaycan’dan yana bir tutum almasını sağlamak olduğu söylenebilir (Cafersoy 2001:294).

Aliyev 1993 yazında gerçekleştirdiği Rusya ziyareti sırasında Rusya Devlet Başkanı Yeltsin ve Başbakan Çernomirdin ile yaptığı görüşmelerde Azerbaycan’ın Rusya ile iyi ilişkiler geliştireceğini belirtmiştir. 20 Eylül 1993’te Azerbaycan Parlamentosu’nda Azerbaycan’ın BDT’ye üyeliği görüşülmüş, üyeliğe karşı çıkanlara Aliyev, “peki sizin önerdiğiniz müttefik kimdir?” diye sormuştur. Aynı gün Azerbaycan Parlamentosu BDT’ye üyelik anlaşmasını onaylamış ve 24 Eylül 1994’te Aliyev Moskova’ya giderek BDT’ye üyelik anlaşmasını imzalamıştır (Nesibli 200:65).

Bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde Rusya yanlısı davranmanın bedelini Muttalibov, Rusya karşıtı davranmanın bedelini ise Elçibey iktidardan uzaklaşarak ödemiştir. Bunun yanında Azerbaycan'da bu dengesiz politikalarından nasibini almış, ülke toprakları Ermenistan tarafından işgal edilmiş ve ülke etnik nedenlerle bölünme tehlikesi geçirmiştir. Ancak Aliyev iktidara geldiğinde açıkça Rusya yanlısı söylem ve politika izlemesine rağmen Rusya destekli Ermenistan işgallerini durdurmamış, hatta Azerbaycan en önemli kayıplarını Aliyev'in iktidara gelmesinden sonraki ilk altı ay içerisinde vermiştir (Aslanlı 2002:49). Haydar Aliyev özellikle Elçibey'in Rusya karşıtı politikalarından dolayı iktidardan düşürülmesini göz önüne alarak bir süre daha Rusya yanlısı politikalarını sürdürmeğe devam ettirmiştir.

Aliyev Azerbaycan'ın BDT'ye girmesini sağlamış ve 20 Eylül 1994'te imzalanan Yüzyılın Anlaşması'nda Rusya'ya % 10 pay vermesine rağmen, Karabağ sorununun çözümünde Rusya'dan destek alamamış ve verdiği tavizlerle de Rusya'nın bölgede etkinliğinin artmasına neden olmuştur. Karabağ sorununda Rusya'nın Ermenistan'a destek vermesi Azerbaycan'ın yüzünü Batıya ve Türkiye'ye dönmesine neden olmuştur. Aliyev'in kendi eliyle Azerbaycan'da güçlendirdiği Rus etkisini azaltma yönündeki çabalarına karşılık Rusya Aliyev'i devirmek için Aralık 1994 ve Mart 1995 tarihlerinde iki darbe girişiminde bulunmuş aynı zamanda Azerbaycan'a karşı Hazar'ın hukuki statüsü konusunu baskı aracı olarak kullanmıştır (Demirağ 2003:77). Aliyev 1994 başlarından itibaren yüzünü Batı'ya çevirmiş, Batılı petrol şirketleri ile görüşmeleri yeniden başlatmıştır. Bundan sonraki dönemde Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde için yeni bir süreç başlamıştır.

2.5.1. Denge Politikası Kapsamında Azerbaycan-Rusya İlişkileri

Azerbaycan-Rusya ilişkileri 1994'ten sonra yeni bir çerçeveye oturmuş, Azerbaycan, daha dengeli bir dış politika anlayışı benimsemiştir. Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde; Karabağ sorunu, petrol, Hazar'ın statüsü ve Çeçenistan gibi konular belirleyici olmuştur. Ancak Aliyev'in tüm iktidarı

boyunca ikili ilişkilerde Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali daha belirleyici olmuştur. Aliyev döneminde Rusya, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali konusunda hakim konumunu yitirmiştir, ancak buna rağmen kilit ülke olma konumunu korumuştur.

Rusya'da Başbakan Çernomirdin'in başını çektiği enerji lobisinin Azerbaycan ile iyi ilişkiler kurulmasına yönelik yoğun çalışmaları ve Azerbaycan yetkilileri ile yapılan görüşmeler sonuç vermiş ve 20 Eylül 1994'te Bakü'de büyük bir törenle "Asrın Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşmanın imzalanmasından sonra Aliyev, ABD ve İngiltere yetkilileri ile görüşmek ve BM'de konuşma yapmak üzere Azerbaycan'dan ayrıldı. Aliyev BM'de ABD Başkanı Clinton ile görüşürken Azerbaycan'da darbe söylentileri dolanmaya başladı. Bir kaç kişi hapishaneden kaçtı, Aliyev'e yakınlığı ile bilinen iki kişi öldürüldü. Aliyev görüşmeleri yarıda kesip Azerbaycan'a döndü ve darbe önledi. Aliyev darbe girişimini bahane ederek Başbakan Suret Hüseyinov'u Aralık 1994'te görevden uzaklaştırdı. Hüseyinov, Rusya'nın yardımıyla Azerbaycan'ı terketti (Aslan 1997:21).

Başlangıçta Azerbaycan'ın kendi petrolünün yabancı şirketler tarafından işletilmesini kabullenemeyen Rusya, daha sonraki dönemlerde bu konuda yumuşama göstermiş özellikle Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte dış politikada enerji faktörünün ağırlık kazanması üzerine bu konudaki tutumunu değiştirmiştir. Rusya başlangıçta karşı çıktığı ve gerçekleşmemesi için uluslararası alanda yoğun çaba sarfettiği Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı konusunda da tutumunu değiştirmiş ve Rus şirketleri de bu projeye katılmıştır.

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde gerginlik kaynağı olan noktalardan biri de Çeçenistan konusu olmuştur. 1 Kasım 1991 tarihinde Rusya'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Çeçenistan, Rusya için toprak bütünlüğü ve Kafkasya'da etkinliğini koruma yolunda önemli bir sınav olmuştur (Akçora 1996:76). Rusya'nın 1993 Nisan'ında kabul ettiği "Yakın Çevre Doktrini" ile çöküş şokunu atlatmasına Çeçenistan muhalefetine Dudayev iktidarı karşısında başarısızlığı da eklenince Rusya'nın bölgeyi kaybetmemesi için Çeçenistan'a

doğrudan müdahale etmesi gündeme geldi. 1994 Ağustos’unda durumun gerginleşmesi üzerine 11 Aralık 1994’te Rus ordusunun Çeçenistan’a girmesiyle Birinci Çeçen-Rus savaşı başlamıştır (Akçora 1996:82). Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde Çeçenistan boyutunun ortaya çıkması, Çeçenistan’da iktidara bağımsızlık yanlısı Cevher Dudayev ve Azerbaycan’da da AHC’nin iktidara gelmesiyle gündeme gelmiştir. Rusya yetkilileri, Azerbaycan’ın Çeçenistan’a yardım ettiğini iddia ediyorlardı. Aslında Rusya, “Kafkas Evi” düşüncesi nedeniyle 1991’den beri Azerbaycan’a kızgınlık duymaktaydı. Kafkas Evi düşüncesi Kafkasya halklarının ortak bir yapı altında toplanmasını, örgütlenmesini öngörmektedir. Rusya’nın resmi sınırları içerisinde bulunan Kuzey Kafkasya Halkları’da “Kafkas Evi Projesi” toplantılarına katılmaktaydı (Cafersoy 2001:308).

Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde Çeçenistan Sorunu 1994-1996 döneminde süren Birinci Çeçen-Rus Savaşı ile kendisini çok açık bir şekilde hissettirmişti. Birinci Çeçen-Rus Savaşı boyunca Rusya, Çeçen’lerin Azerbaycan tarafından desteklendiğini iddia etmiş, Azerbaycan ise bunu reddetmiştir. Rusya’nın bu iddiası ihracatının % 70’ini bu ülkeye yapan Azerbaycan’a üç yıl süren tek taraflı ve ilan edilmemiş ekonomik ambargo uygulaması ile sonuçlanmıştır (Kuliyev 1996:202). 1996’da Rusya ve Çeçenistan arasında imzalanan Hasavyurt Anlaşması ile Azerbaycan ve Rusya arasındaki ilişkilerde Çeçenistan sorunu gündemden çıkmış, bu sorundan kaynaklanan Rusya’nın tek taraflı ekonomik ambargosu aşamalı olarak kaldırılmıştır.

İlişkilerde Çeçenistan sorununun yeniden gündeme gelmesi, Ağustos 1999’da Çeçenistan’da bazı birliklerin Dağıstan’a saldırması ve ardından Rusya’nın uluslararası terörizmle mücadele gerekçesini kullanarak Çeçenistan’a saldırmasıyla başlamıştır. Bu dönemde Rusya, bir yandan Azerbaycan’dan uluslararası terörizmde mücadelede destek isterken öte yandan Azerbaycan’ı Çeçenler’e destek verdiği gerekçesiyle suçlamıştır (Cafersoy 2001:309). Rusya’nın Dağıstan olayları karşısında Azerbaycan’ın desteğini kazanma yönündeki isteğini Rusya Dışişleri Bakanı İgor İvanov 2 Eylül 1999 tarihinde Bakü’de yaptığı açıklamada, Rusya’nın Azerbaycan gibi bölgede istikrar ve güvenlik istediğini, fakat Dağlık Karabağ, Abhazya ve Kuzey

Kafkasya sorunlarının bunu engellediğini, sorunların ortak bir işbirliği içinde çözülmesi gerektiğini söylemiştir. Aliyev’de gerek Kuzey gerekse Güney Kafkasya sorunlarının çözümünde Rusya ile aynı düşüncede olduklarını ifade etmiştir (Cafersoy 2001:310).

Rusya’nın bölge ülkelerinden özellikle terörizmle mücadelede destek istemesi İvanov’un Bakü ziyaretinin ardından Yeltsin ile görüşmesi sonrasında yaptığı açıklamada dile getirilmiştir. 15 Eylül 1999’da BDT Savunma Bakanları toplantısındaki konuşmasında terörizmin ve radikalizmin uluslararası bir boyut kazandığını bunun işbirliği ile önlenebileceğini, bu anlamda Rusya’nın Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ile ortak tutumun belirlenmesini istediğini belirtmiştir (Aslanlı&Hesenov 2005:185). Öte yandan Rusya Çeçenler’e yardım ediyor gerekçesi ile Azerbaycan’a baskı yaparak Çeçenistan konusunda Azerbaycan’ı işbirliğine zorlamaya çalışmıştır. İlk olarak Duma Başkanı Gennadi Selezniyov, Vahhabiler’in Gürcistan ve Azerbaycan’dan silah aldığını belirtmiş, daha sonra Duma Savunma Komisyonu Başkanı Roman Popkoviç, 14 Eylül 1999 tarihinde Rus özel kanalı NTV’ye yaptığı açıklamada “Dağıstan’da savaşıyan Vahhabiler’e Türkiye ve Gürcistan’dan silah yardımı yapıldığını, Dağıstan’da savaşıyan yasa dışı güçlerin Azerbaycan ve Abhazya’da eğitim gördüklerini, Rusya’nın bu ülkelerle ilişkilerini yeniden gözden geçirmesi ve sınırlarını kapatması gerektiğini” söylemiştir. Rusya Devlet Gümrük Komitesi Temsilcisi Aleksander Romenenko da yaptığı açıklamada Dağıstan’a yasa dışı askeri malzeme geçişini önlemek için Gürcistan ve Azerbaycan sınırlarının kontrollerini artırdıklarını belirtmiştir. Rusya’nın Azerbaycan’a yönelik suçlamaları söylemden öteye gitmiş ve bir Rus askeri uçağı 1 Ekim 1999’da Azerbaycan’ın kuzeyindeki Zakatala şehrinin Gıdır Köyü’nü bombalamıştır. Ancak Rusya Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Anatoli Kornukov olayı yalanlamıştır. Rusya’nın Azerbaycan Büyükelçisi Blokhin ise konuyla ilgili yaptığı açıklamada “bombayı kaybettiklerini” belirtmiş, “bu nasıl olur?” sorusuna da “ABD’nin de Makedonya’da bomba kaybettiğini” hatırlatmıştır (Cafersoy 2001:331).

Azerbaycan’ın Kuzey Kafkasya’daki olaylara resmi tepkisi Rusya’yı gücendirecek davranışlar içine girmemek şeklinde olmuştur. Aliyev 2-3 Eylül 1999

tarihinde Bakü'yü ziyaret eden Rusya Dışişleri Bakanı İvanov'la görüşmesinde Rusya'nın toprak bütünlüğünü desteklediğini belirtmiş, 21 Eylül'de Rusya Federasyonu Enerji ve Yakıt Bakanı Viktor Kalyuzni ile görüşmesinde de “Dağıstan bizim yakın komşumuzdur ve biz onu Rusya Federasyonu'nun bir parçası olarak kabul ediyoruz” diye açıklamıştır.

Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde Çeçenistan sorunu Aliyev'in 25 Ocak 2000'de Moskova'da yapılan BDT Zirvesi'nde Azerbaycan'da Çeçen üstlerinin gerçekten var olup olmadığını saptamak için Putin'e Azerbaycan'a bir inceleme grubu göndermesini önermesinden sonra ikili ilişkilerde yumuşama dönemine girilmiştir. Azerbaycan her seferinde Çeçenistan'a yardım iddialarını reddetmiş, ancak buna rağmen Çeçenler'in Azerbaycan'daki faaliyetlerine de kısmen göz yummuştur. Putin 31 Aralık 1999'dan itibaren önce Yeltsin'in yönetimi kendisine devretmesiyle vekaleten, daha sonra ise resmen seçilerek Devlet Başkanlığı görevini yürütmeye başlamasından sonra ikili ilişkilerde Çeçenistan sorunu ayrı bir döneme girmiş ve Azerbaycan'ın bu politikasında da değişim yaşanmıştır. Çeçenler'in Azerbaycan'daki faaliyetlerine kısıtlamalar getirilmiştir.

2.5.2. Azerbaycan-Rusya İlişkilerinde Putin Sonrası Dönem

Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde 31 Aralık 1999'da Yeltsin'in istifasının ardından önce vekaleten daha sonrada seçimle Devlet Başkanlığı'nı yürütmeye başlayan Vladimir Putin sonrasında ikili ilişkilerde ayrı bir sayfa açılmıştır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı 18 Ekim 1991 tarihinden 2001 yılına kadar Azerbaycan'ı Rusya Devlet Başkanları'ndan hiçbiri ziyaret etmemiştir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ilk dış ziyaretini 9-11 Ocak 2001 tarihleri arasında Azerbaycan'a gerçekleştirdi. Putin bağımsızlığından beri Azerbaycan'ı ziyaret eden Rusya Federasyonu'nun ilk Devlet Başkanı'dır. Ancak aynı dönem içerisinde Azerbaycan Devlet Başkanı, Rusya Federasyonu'nu üç defa resmi ve bir çok defada gayri resmi olarak ziyaret etmiştir. Putin'in Azerbaycan ziyaretinin gündemini, bölgesel sorunlar, işletilmeyi bekleyen enerji kaynakları, Hazar'ın statüsü ve askeri

işbirliği konuları gibi iki ülke için de önemli sorunlar oluşturuyordu (Oğan&Kanpolat 2001:34).

Putin'in ziyareti sırasında Azerbaycanlı yetkililer, Çeçenistan konusunda Rusya'yı endişelendirmeyecek tavırlar sergilemiştir. İki ülke arasında Hazar'da işbirliği, Zığ ve Hövsan petrol sahalarının ortak işletimi, ulaştırma ve telekomünikasyon alanlarında işbirliği, olağan üstü hal durumlarında işbirliği gibi bir çok konuda uzlaşma sağlanmıştır. Ancak Rusya'nın çok önem verdiği Gebele Askeri Radar İstasyonu konusu gündeme gelse de bir sonuca varılamamıştır. Aliyev görüşmede her fırsatta Çeçenistan'ın Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olduğunu söylese de, Putin'den Karabağ konusunda benzer bir ifade alınamamıştır. Putin, "kazananın ya da kaybedenin" olmayacağı bir barış anlaşması yapılmasını ve bunun Azerbaycan ve Ermenistan'ın doğrudan görüşmeleri ile mümkün olabileceğini ifade etmiştir.

Putin'in ziyareti sonrasında Azerbaycan-Rusya ilişkileri üst düzeyde devam etmiş, sonraki dönemlerde de Azerbaycan Parlamento Başkanı ve beraberindeki heyetin Rusya'ya resmi ziyareti gerçekleşmiştir. Bunun dışında iki ülke yetkilileri BDT toplantıları, Hazar'ın statüsüne ilişkin görüşmeler, Minsk Grubu Görüşmeleri, çeşitli düzeylerdeki karşılıklı ziyaretler ve benzeri vesilelerle bir araya gelmiş, ilişkilerde herhangi bir kopukluk ya da gerginlik yaşanmamıştır.

Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin önemli aşamalardan biri Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev'in Ocak 2002'de Rusya'ya gerçekleştirdiği ziyarettir. Ziyaret öncesinde Azerbaycan ve Rusya yetkilileri, ziyaret programının hazırlanması ve imzalanacak anlaşmaların metinlerinde uzlaşma sağlanması amacıyla çok sayıda karşılıklı ziyaret gerçekleştirmiştir. Son olarak 14 Ocak 2002'de Azerbaycan Başbakanı Artur Rasizade'nin başkanlığındaki heyet Moskova'ya gitmiş ve burada Rusya Başbakanı Mihail Kasyanov ve üst düzey yetkililerle görüşmeler yapmış ve Aliyev'in ziyaretinde görüşülecek bir çok konuda uzlaşma sağlanmıştır (Aslanlı&Hesenov 2005:189).

24 Ocak 2002'de Moskova'ya giden Aliyev, hava alanında Rusya Başbakanı Kasyanov ve diğer yetkililer tarafından karşılanmıştır. Azerbaycan heyetinde Dışişleri, Savunma, Ekonomik Kalkınma Bakanları, Devlet Petrol Şirketi Başkanı ve diğer önemli yetkililer bulunmaktaydı. Ziyaretin ilk günü resmi görüşmeler olmamış, Putin, Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev'i Novo-Ogaryova'daki özel konutunda ağırlamıştır. Ziyaretin ikinci gününde resmi görüşmeler başlamıştır. 25 Ocak 2002'de önce Meçhul Kahraman anıtına çelenk koyan Haydar Aliyev buradan Kremlin Sarayı'na geçmiştir. Kremlin Sarayı'nda görüşmelere başlayan Aliyev ve Putin iki ülke arasındaki ilişkilerin özellikle son dönemlerde gelişmesinden duydukları memnuniyeti ifade etmişlerdir. Putin, Azerbaycan ile Rusya arasında ilk defa askeri alanda işbirliği gerçekleşecek olması hususunu, Aliyev ise ilişkilerin gelişmesinin özellikle Putin'in Devlet Başkanı seçilmesiyle ilerlediğini ifade etmiştir.

İkili görüşmelerin ardından Azerbaycan ve Rusya heyetleri arasındaki görüşmelere geçilmiştir. Putin, Ocak 2001'de gerçekleştirdiği Azerbaycan ziyaretinde temeli atılmış iyi ilişkilerin daha da geliştiğini ve Azerbaycan'da Rusça'ya ve Rus kültürüne verdikleri değer nedeniyle Aliyev'e teşekkür etmiştir. Aliyev'de karşılıklı olarak birbirlerinin kültürlerine önem verilmesinin yararlı olacağını ifade etmiştir.

Heyetler arası görüşmelerin ardından, Azerbaycan ve Rusya Devlet Başkanları arasında; Gebele Radyo Lokasyon İstasyonunun (Gebele RLS) Statüsü ve Ondan Yararlanmanın İlkeleri Anlaşması, Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında 2010 yılına kadarki dönem için uzun süreli ekonomik işbirliği anlaşması ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in Ortak Bildirisi imzalanmıştır. Bunların dışında ilgili makamlar arasındaki ekonomik işbirliğinin yönü ve ilkeleri konusunda, ortak şirketler oluşturulması, vergi kaçakçılığının önlenmesi için işbirliği ve bilgi alış veriş ve sınır kuvvetlerinin işbirliği gibi konularda anlaşmalar imzalanmıştır (Aslanlı&Hesenov 2005:191). Aliyev 26 Ocak 2002'de Rusya Dışişleri Bakanı İgor İvanov ile görüşmüştür. Görüşmede bölgesel işbirliği ve Azerbaycan ile Rusya arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi yolları konuşulmuş ve aynı gün ziyaretini tamamlayarak Azerbaycan'a dönmüştür.

Aliyev'in ziyaretinin sonuçları arasında Azerbaycan için en önemli konulardan olan Gebele RLS konusunda anlaşma imzalanmış olmasıdır. Rusya Federasyonu yapılan görüşmelerde Gebele'nin Rusya adına bir askeri üs olarak anlaşma yapılmasını istemesine rağmen Azerbaycan, Gebele'nin "askeri üs" yerine "analitik bilgi merkezi" olarak gösterilmesinde ısrar etmiş ve anlaşma bu şekilde imzalanmıştır. Anlaşma gereğince, istasyonun gayri menkulleri Azerbaycan'ın malı sayılırken, teknik ekipmanın Rusya'ya ait olduğu kabul edilmiştir. İstasyonda çalışan personelin toplam sayısı 1500'ü geçmeyecek, çalışanlar Rus ve Azeriler'den oluşacak, çalışanların 500'ü Azerbaycan vatandaşı olacaktır. Rusya, Azerbaycan'a kullanım bedeli olarak her yıl 7 milyon dolar ödeyecek, geçmiş dönem borcu olarak 4 Temmuz 1997'den 31 Aralık 2001'e kadar olan süre için 31 milyon dolar ödeyecek, istasyonun elektrik kullanım bedeli olarak yıllık 5 milyon dolar, su ve diğer hizmetler için bir defaya mahsus olmak üzere 10 milyon dolar ödenmesi kararlaştırıldı.

Gebele'nin kağıt üzerinde nasıl ifade edildiği sadece devletler arası hukukta bir anlam ifade etse de, uygulamada Rusya, Gebele'yi bir askeri üs olarak kullanmış ve bu şekilde algılamıştır. Eski Sovyet coğrafyasında Rus askeri üssü bulunmayan tek ülkenin Azerbaycan olduğu vurgulansa da de facto olarak aslında Azerbaycan'da Rus askeri varlığından bahsetmek mümkündür. Rusya'da Putin sonrası dönemde Rusya'nın dış politikasında güvenlikten ziyade ekonomik temelli bir anlayışı benimsediği yönünde görüşlerin geçerlilik payı olsa da, Gebele RLS konusunda anlaşma yapılması, Putin'in askeri konulara verdiği önemin göstergesi olarak da yorumlanabilir.

Azerbaycan-Rusya ilişkileri açısından ziyaretin diğer bir önemli yanı ise, Aliyev'in Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin statüsünü "stratejik ortaklık" olarak tanımlamasıdır. Azerbaycan'da Yeni Azerbaycan Gazetesi Aliyev'in son iki yılda Putin ile çeşitli vesilelerle on yedi defa görüştüğünü, Aliyev'in çeşitli ülkelere yaptığı bir çok resmi ziyaretten farklı olarak stratejik işbirliği düzeyinde olan sadece iki "devlet ziyareti" düzenlediğini, bunlardan ilkinin 1997'de ABD'ye yaptığını, şimdi

de ikinci “devlet ziyareti”ni Rusya Federasyonuna yaptığını yazmıştır. Burada dikkat çeken husus “bir millet iki devlet” söyleminin sıkça vurgulanmasına rağmen Azerbaycan basınında Aliyev’in Türkiye ziyaretlerinin bu şekilde vurgulanmamasıdır. İki ülke arasında uzun süre devam eden iyi ilişkiler 2002 sonları ve 2003 başlarına kadar gergin bir döneme girmiştir. İkili ilişkilerde sorun olan konular, güvenlik sorunları (casusluk suçlamaları ve Çeçenistan’a yardım), Rusya’daki Azerbaycan vatandaşlarına yönelik hareketler olmuştur.

Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde casusluk suçlamaları gerginliğe neden olmuştur. Moskova’daki BDT Merkez Ofisindeki Azerbaycan’ın askeri temsilcisi Vagif Resulov’u casuslukla suçlayan RF İç İstihbarat Servisi FSB’nin Başkanı Nikolay Petruşev, Resulov’un istenmeyen kişi ilan edilip sınır dışı edildiğini söylemiştir. Azerbaycan yetkilileri bunu yalanlamış ve Resulov’un bir süre önce Moskova’daki görevinden ayrılarak Bakü’ye döndüğünü açıklamışlardır. Rus yetkililerinin Azerbaycan’a yönelik suçlamaları devam etmiş, 19 Aralık 2002’de RF Devlet Başkanı Özel Yardımcısı Sergey Yastrjembski 1995-1996 yıllarında Çeçenistan’daki savaşçılara Azerbaycan’daki banka hesapları üzerinden kaynak sağlandığını söylemiş ve Rus basınında Rusya’daki Azerbaycan vatandaşlarının bir kısmının casusluk faaliyetlerinde bulunduğu haberleri yer almıştır. Azerbaycan’daki ekonomik sorunlar nedeniyle önemli sayıda Azerbaycan vatandaşı Rusya’da çalışmaktadır. İki ülke arasında vize sorunu olmadığı için bu kişilerin Rusya’ya gitmelerinde yasal bir sorun yoktur. Ancak özellikle Çeçen savaşçıların Moskova’daki tiyatro baskınından sonra Rusya, Kafkasyalılar’a karşı özellikle de Azerbaycanlılar’a karşı sert tutum almaya başlamış, toplu halde sınır dışı edilmeleri de sıklaşmıştır. Azerbaycan-Rusya yetkilileri arasında yapılan çok sayıdaki görüşmeler sonucunda sorun çözüme kavuşmuştur.

Azerbaycan-Rusya ilişkilerindeki gerginlik 16 Ocak 2003’te Aliyev ile BDT Yürütme Sekreteri Yuri Yarov görüşmesine de yansımıştır. Yarov, BDT Devlet Başkanları Gayri resmi Zirve Toplantısı’nda Aliyev’e bilgi verirken, Aliyev bu tür bir zirveye neden ihtiyaç duyduğunu anlamadığını ifade etmiştir. Aliyev’in bu sözlerinin, BDT’nin amacı göz önüne alındığında, iki ülke ilişkilerinin o dönemdeki

durumunun yansıması olduğu söylenebilir (Aslanlı-Hesenov 2005:199). İkili ilişkilerde Aliyev ve Putin'in karşılıklı ziyaretleri sonuçlarını vermiş ve askeri ilişkilerde gelişmeler yaşanmıştır. Rusya Federasyonu Savunma Bakanı Sergey İvanov'un 26 Şubat 2003'te başlayan Azerbaycan ziyaretinde bu amaçlı anlaşmalar yapmıştır.

2.6. Azerbaycan-ABD İlişkileri

Haydar Aliyev iktidara geldiğinde Azerbaycan-ABD ilişkilerinde geçmiş dönemden kalan ve ilişkilere gölge düşüren konulardan en önemlisi, Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 sayılı Ek maddenin 24 Ekim 1992'de ABD Kongresi'nde kabul edilmesi olmuştur. Özgürlükleri Destekleme Yasası bağımsızlığını yeni kazanmış devletlere yönelik, demokrasinin gelişimi ve serbest piyasa ekonomisine geçiş amacıyla 460 milyon dolar tutarında yardım yapılmasını öngörüyordu. Azerbaycan'a yönelik her türlü ABD yardımının kısıtlanmasını amaçlayan "907 Sayılı Ek" Temmuz 1992'de Ermeniler'in fazla ve nüfuzlu olduğu Massachusetts eyaletinde Senatör John Kerry tarafından Kongre'ye sunuldu (Guliyev 2005:131). Bu yasa tasarısıyla Azerbaycan, Ermenistan'a ambargo uygulamakla suçlanmış, Dağlık Karabağ ile ilgili Azerbaycan'ın yaptırımlarının durdurulması gerektiği de vurgulanmıştır. Kararın ancak ABD Başkanı'nın, Azerbaycan Hükümeti'nin Ermenistan ve Dağlık Karabağ'a yönelik tüm ambargoları ve her türlü kuvvet kullanımını sona erdirdiğini tespit ederek bu konuda Kongre'ye bilgi vermesi durumunda yürürlükten kalkmasının mümkün olacağı da bildiriliyordu.

Haydar Aliyev iktidara geldiğinde bu konuyla ilgili girişimlerini başlatmıştır. Eylül 1993'te ABD Başkanı Bill Clinton'a, Başkan yardımcısı Albert Gore'a ve Kongre Başkanı Thomas Foly'ye birer mektup yazarak 907 sayılı ek maddeyi Azerbaycan-ABD ilişkilerinin gelişmesinde bir engel olduğunu belirtmiştir. Ardından ABD Dışişleri Bakanı'nın Yeni Bağımsız Devletler'le ilgili yardımcısı Strobe Talbott Bakü'yü ziyaretinde Aliyev ile görüşmüş ve ABD Başkanı Clinton'un cevap mektubunu iletmiştir. Clinton cevabında 907 sayılı ek maddenin doğurduğu

sıkıntıları azaltmak için Azerbaycan'a sivil toplum örgütleri aracılığı ile yardım yapacaklarını bildirmiştir (Aslanlı&Hesenov 2005:211).

Azerbaycan-ABD ilişkilerinin geleceği ve Azerbaycan açısından önem arz eden tarihi bir olay yaşandı. 20 Eylül 1994'te Bakü'de Azerbaycan petrollerinin işletilmesine ilişkin dört ABD şirketinin de katıldığı "Yüzyılın Anlaşması" imzalandı. ABD şirketleri toplam %39,87'lik bir pay almışlardı, bu oran konsorsiyumda bir ülke için en yüksek orandı. Bu anlaşma ikili ilişkilerin gelecekteki seyri bakımından çok önemliydi.

1995 ve 1996 yılları içerisinde Azerbaycan-ABD ilişkilerinin geneline hakim olan konular bu süreçte de etkili olmuştur. Yaşanan gelişmeler özellikle petrol sektöründe iki ülkenin işbirliği, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorununun çözümü çabalarında ABD'nin rolü ve 907 sayılı ek maddenin kaldırılmasına yönelik girişimler şeklinde olmuştur. 1995 Ekim ayı içerisinde BM'nin 50. yıl kutlamaları nedeniyle Aliyev'in ABD ziyareti gerçekleşmiştir. Aliyev'in ziyareti sırasında gerçekleştirilen üst düzey temaslarda 907 sayılı ek maddenin doğurduğu sorunların azaltılması ve maddenin kaldırılması yönünde girişimler sürdürülmesi konusunda görüş birliği ifade edildi. Bunların yanında Mayıs 1995'te Azerbaycan'a insani yardım yapılmasını öngören "Helms Önerisi" Kongre'de Ermeni lobisinin sert tepkisi sonucu ertelenmek zorunda kaldı. 10 Kasım 1995'te imzalanan bir anlaşmayla Karabağ petrol yatağının işletilmesine ilişkin konsorsiyumda ABD şirketi Penzoil'e %35'lik bir pay verilmiştir (Aslanlı&Hesenov 2005:213).

1996 yılında Azerbaycan-ABD ilişkilerinde Azerbaycan açısından olumlu gelişmeler de yaşanıyordu. ABD'nin resmi yollardan yardım yapılabilmesi için 25 Ocak 1996'da Temsilciler Meclisi ve 26 Ocak'ta da Senato, Temsilciler Meclisi üyesi Charles Willson'un 907 sayılı ek madde konusundaki düzeltme önerisini onaylamış ve aynı gün ABD Başkanı da bunu onaylamıştır. Bu düzeltme ile ABD Başkan'ı gayri resmi kanallardan Azerbaycan'a yapılan yardımların göçmen ve

mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz olduğuna karar vermesi durumunda, resmi yollardan da yardım yapılabilmesini sağlıyordu.

İki ülke ilişkileri ABD'nin Hazar bölgesini yaşamsal çıkar alanı olarak ilan etmesinden sonra daha farklı bir boyut kazanmış ve ikili ilişkilerde gelişmeler yaşanmıştır.

Bu amaçla Şubat 1997'de ABD'de göreve yeni gelen Dışişleri Bakanı Madeleine Albright, Senato'nun Uluslararası İlişkiler Komitesi'nde yaptığı konuşmada Clinton yönetiminin Azerbaycan'a yapılan yardımla ilgili karara karşı olduğunu ve 907 sayılı ek maddeyi kaldırmak için Kongre'de yapılacak olan her türlü girişimi desteklediğini ifade etmiştir. 1997 yılının en önemli gelişmesi Aliyev'in ABD ziyaretidir. Aliyev 27 Temmuz da başlayan ABD ziyaretinde bir çok görüşmeden sonra 1 Ağustos 1997'de Başkan Clinton ile görüşmüştür. Görüşmede Clinton kendi yönetiminin 907 sayılı ek maddenin kaldırılması için ellerinden geleni yapacaklarını ifade etmesine rağmen görüşme sonrası imzalanan ortak metinde buna ilişkin ifadeler yer verilmemiştir. Aliyev, ziyaretinde ABD Başkan Yardımcısı Albert Gore ile Azerbaycan ve ABD enerji sektöründe işbirliğine ilişkin anlaşma ve Chevron, Exxon, Mobil şirketleri ile SOCAR arasında Abşeron, Nahçıvan ve Oğuz petrol yataklarının işletilmesi konusunda anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca AMOCO şirketiyle İnam yatağına ilişkin işbirliği anlaşması da imzalanmıştır (Aslanlı&Hesenov 2005:217).

Azerbaycan, ABD'de Ermeni lobisinin etkisini petrolü kullanarak dengelemeğe çalışmıştır. Bu amaçla 1998 yılında SOCAR Başkan Yardımcısı İlham Aliyev'in ABD ziyareti gerçekleştirilmiştir. Gerek Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, gerekse Azerbaycan üst düzey yetkililerin ABD ziyaretinde önemli bir yeri olan 907 sayılı ek maddenin kaldırılması konusu İlham Aliyev'in de ziyareti sırasında görüşülmüş ve ABD yetkililerinin desteğini sağlamak için bu ülke şirketlerine önemli ihaleler verilmiştir. Alov, Kürsengi-Karabağlı, Gobustan petrol yataklarına ilişkin işletmelerde ABD şirketlerine önemli paylar verilmiştir. 29 Ekim 1998'de ABD, Azerbaycan, Gürcistan, Özbekistan ve Kazakistan yetkililerinin

katılımı ile imzalanan “Ankara Deklarasyonu” önemli bir gelişmeydi. ABD Enerji Bakanı ve diğer devletlerin devlet başkanları tarafından imzalanan bu deklarasyon, bu devletlerin Bakü-Ceyhan’ı desteklemelerini öngörüyordu.

22-24 Nisan 1999 tarihlerinde Aliyev NATO’nun 50. yıl kutlama törenlerine katılmak için ABD’ye gitmiştir. Aliyev, ziyareti sırasında ABD Başkanı Clinton ve Dışişleri Bakanı Albright ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmelerde yine 907 sayılı ek madde gündeme gelmiş ve ABD yetkilileri bunun kaldırılması için ellerinden geleni yapacaklarını ifade etmişlerdir. Bu yıl içerisinde ikili ilişkilerin seyrini değiştirecek önemli bir gelişme olmuştur. Beyaz Saray tarafından 17 Aralık 1999 tarihli “ABD’nin Hazar Bölgesi Enerji Politikası Hakkında Bilgi Notu” başlıklı bir belge yayınlanmıştır. Belgede ABD’nin Hazar havzasındaki yeni devletlerin bağımsızlıklarının korunmasına ve enerji kaynaklarının engellenmeden dünya pazarlarına ulaştırılmasının sağlanmasına ABD’nin önemli katkısının olması gerektiği ifade ediliyordu (www.milliyet.com.tr/2000/01/07/yazar/elekdag.htm). Belge ABD’nin özellikle Rusya’nın Hazar havzasında stratejik kontrol kurmaya yönelik hegemonyacı politikalarına karşı koyacağını ve bölge devletlerinin kaderini Moskova’ya bırakmayacağını gösteriyordu.

ABD’de W. Bush’un Başkan seçilmesiyle ikili ilişkilerde beklentilerde farklılaşmaya başladı. Nisan 2001’de Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorununun çözümü konusunda ABD’de gerçekleştirilen Key West görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Sorunun çözümünü amaçlayan bu görüşmelerde, ABD yetkilileri şaşkıncı derecede ilerlemeler kaydedildiğinden bahsederken Azerbaycan Dışişleri Bakanı Vilayet Guluyev Ermenistan ile aralarındaki Yukarı Karabağ sorununun çözümü sürecinde iki ülke cumhurbaşkanları arasında Floriada’da yapılan görüşmelerde bir uzlaşma sağlanmadığını ifade etmiştir. Azerbaycan ve ABD Devlet Başkanları arasındaki görüşmelerde ayrıca 907 sayılı ek maddeye ilişkin değerlendirmeler de yapılmış söz konusu maddenin kaldırılması için çabaların süreceği belirtilmiştir (www.ozgurpolitika.org/2001/04/11/hab30.html).

2.6.1. 11 Eylül Saldırılarının Azerbaycan-ABD İlişkilerine Etkisi

11 Eylül terör saldırılarının ardından ABD'nin Kafkasya politikasında somut dönüşümler yaşandı. Bütün dünyanın dikkati terörle mücadeleye yönelmişken, Azerbaycan terörle mücadelede ABD'yi tam olarak desteklediğini açıkladı. ABD 11 Eylül'ün ardından Afganistan'daki operasyonlar ve genel olarak terör karşıtı operasyonları kapsamında Azerbaycan ile de işbirliği yapacağını açıklamıştır. Bu amaçla Azerbaycan'a resmi kanallardan yardım yapılabilmesi için 907 sayılı ek maddenin uygulanmasının durdurulmasına yönelik girişimler başlatılmıştır.

ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, Kongre'ye Başkan adına 15 Ekim 2001 tarihinde mektup göndererek Azerbaycan'ın hava sahası ve hava üslerini ABD'nin kullanımına açtığını ve istihbarat bilgilerinin paylaşımını kabul ettiğini belirtmiş, Azerbaycan'a ABD yardımını engelleyen 907 sayılı kararın yürürlüğünün durdurulmasını istemiştir (Guliyev 2005:137). 907 sayılı kararda bazı değişikliklerin yapılmasını öngören yasa tasarısı 25 Ekim 2001'de Senato'da onaylanmıştır. 14 Kasım 2001'de Kongre'nin iki kanadı arasında uzlaşma komisyonu, 19 Aralık'ta ise Temsilciler Meclisi, 2002 yılının sonuna kadar 907 sayılı ek maddenin yürürlüğünün durdurulmasıyla ilgili ABD Başkanı'na yetki veren yasa tasarısını onaylamıştır. Buna göre ABD Başkanı terörizme karşı mücadeleye destek sağlaması ve ülkenin ulusal güvenliği ve çıkarları açısından gerekli görürse 907 sayılı kararı uygulamayabilecekti. Ancak bu kararın Karabağ sorununun barışçıl çözümünü engellemeyeceğinin ve aynı zamanda Ermenistan'a saldırı amacı için kullanılmayacağını da altı çiziliyordu. Karardaki bu değişiklik bir yıl geçerli olacak ve ABD Başkanı bunu her yıl yürürlüğe koyabilecekti. Karar 25 Ocak 2002'de ABD Başkanı G.W.Bush tarafından imzalanmıştır.

ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonucu bölgede destek arama çabaları sürmüş ve bu amaçla 15 Aralık 2001'de ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld Azerbaycan'ı ziyaret ederek Devlet Başkanı Aliyev ile Savunma ve Dışişleri Bakanları ile görüşmüştür. Görüşmelerde Azerbaycan'ın ABD'ye vermiş olduğu destekten

duydıkları memnuniyeti dile getirmiş ve Azerbaycan'a ABD yardımının önündeki 907 sayılı ek maddenin kaldırılmasından duydukları memnuniyeti dile getirmiştir.

Bölgede destek arayışını devam ettiren ABD Savunma Bakanı 15 Aralık 2001'de Ermenistan'ı da ziyaret etmiş ve Ermenistan'ın 907 sayılı ek maddenin kaldırılmasından duyduğu kırıngnlığı gidermeye çalışmış, alınan bu kararın Ermenistan-ABD arasında askeri alanda işbirliğini ve ABD'nin Ermenistan'a askeri yardımını daha da kolaylaştıracağını ifade etmiştir. Ayrıca Senato bu ek madde ile birlikte Ermenistan'a toplam 4,4 milyon dolar tutarında bir askeri yardım yapılmasını onaylamıştır (Guliyev 2005:137). Kararın yürürlüğünün durdurulmasının ardından Azerbaycan 2002 yılında ABD'den toplam 54,9 milyon dolar yardım almıştır. Ermenistan ise 2002 yılı için toplam 103 milyon dolar, 2003 yılı için ise 106,5 milyon dolar ABD Yardımı almıştır. Aliyev bu karar sonrasında yaptığı açıklamada kararın sadece sembolik anlamı olduğunu maddi bir öneminin olmadığını, zira maddi açıdan en çok ihtiyaç duyduğumuz dönemde yardım konusunda ambargo olduğunu söylemiştir.

Azerbaycan-ABD ilişkilerinde 2002 yılındaki gelişmelerden birisi Aliyev'in, ABD Bakü Büyükelçiliği tarafından "4 Temmuz Bağımsızlık Günü" dolayısıyla verilen resepsiyonda yaptığı konuşma olmuştur. Aliyev konuşmasında ülkesinin, ABD'nin uluslararası terörizme karşı verdiği mücadelede yanında olduğunu vurgulamış, ABD'nin dünyanın bir çok yerindeki sorunların çözümünde aktif rol oynadığını belirtmiş ve ABD'nin Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesinin çözüm bulmasında da cesur davranacağı inancını taşıdıklarını ifade etmiştir (Aslanlı&Hesenov 2005:225).

Azerbaycan-ABD ilişkileri açısından önemli bir gelişme Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in Şubat 2003'te başlayan ABD ziyareti olmuştur. 23 Şubat'ta Bakü'den ayrılan Aliyev, 24 Şubat'ta önce AGİT Minsk Grubu'nun ABD'li Eşbaşkan'ı ile ardından da ABD Ticaret Bakanı ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ertesi gün ABD-Azerbaycan Ticaret Odası'nda Hazar'ın doğal kaynakları konusunda bir konferansa katılan Aliyev 26 Şubat'ta ABD Başkanı Bush ile

görüşmüştür. İki liderin görüşmesinde ikili ilişkilerin durumu ve geliştirme çabaları, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorununun çözümü, uluslararası güvenlik ve teröre karşı işbirliği konuları ele alınmıştır (Aslanlı&Hesenov 2005:226).

ABD Başkanı Bush'un Hazar havzası özel temsilcisi Steven Mann'ın 10. Hazar petrol ve doğal gaz fuarına katılmak için Azerbaycan'ı ziyareti Aliyev dönemi iki ülke ilişkilerinin son halkalarından birisini oluşturmuştur. Devlet Başkanı Aliyev ile görüşen Mann, Hazar havzası enerji kaynaklarının kullanımı konusunda Azerbaycan'a verdiği desteği iletmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜ SORUNU

Modern petrol endüstrisinin Bakü yakınlarında doğması gerçeğine rağmen Hazar otuz yıldır önemli bir petrol üreticisi bölge değildir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Hazar'ın önemi Rus olmayan ve Hazar'a kıyısı olan üç devletin – Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan- bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile büyük oranda artmıştır (Barylski.1995:218). SSCB'nin dağılması dünya üzerinde yeni ülkelerle beraber yeni mücadele alanlarını da ortaya çıkarmıştır. Hazar Bölgesi, Sovyetler sonrası ortaya çıkan yeni jeopolitik denklemde bölgesel ve uluslararası güçlerin nüfuz mücadelesine girdiği bölgelerin başında gelmektedir. Bu bölge zengin hidrokarbon kaynakları ile petrolün, yeni coğrafi mekanı olma niteliğini almıştır.

Hazar Denizi; Rusya Federasyonu, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan'a kıyısı bulunan bir su alanıdır. Uzunluğu 1204 kilometredir ve yaklaşık 371.000 km²'lik bir alanı kapsar. Ortalama derinliği 180 metredir (Cabbarlı 2002:21). Sovyetler Birliği döneminde Hazar, Sovyet ve İran denizi olarak kabul edilmişti. SSCB'nin dağılmasından sonra ise Hazar'ın sahilinde üç yeni devlet; Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ortaya çıkmıştır. Hazar'a kıyısı olan devletler konuya bilimsel olmaktan çok kendi politik ve ekonomik çıkarları açısından bakmaları, sorunun çözümünü zorlaştırmaktadır ve bu nedenle Hazar'ın hukuki statüsü ve coğrafi bölgesi kesinlik kazanmamıştır, bu nedenle de tartışmalar devam etmektedir.

3.1. Hazar Denizi'nin Hukuki Sorunu ile İlgili Anlaşmalar

1920'lere kadar Çarlık Rusya'sı egemenliğinde olan Hazar Denizi konusunda İran ile Rusya arasında 26 Şubat 1921'de "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalanarak daha önce imzalanan tüm antlaşmalar da iptal edildi ve her iki ülkeye seyrüsefer serbestisi getirildi. Bu yeni anlaşma ile İran, Hazar'da kendi bayrağı altında seyrüsefer konusunda Rusya ile eşit haklara sahip olmuştur. Bu antlaşmadan sonra kurulan SSCB 1 Ekim 1927'de İran'la yeni bir antlaşma daha imzalamış ve Hazar Denizi resmen "Sovyet-İran Denizi" olarak kaydedilmiştir. SSCB ile İran arasında bölünen Hazar Denizi, bu anlaşmalar ile hukuki bir kimlik kazanmıştır. (<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153>).

1935'te Sovyetler Birliği ve İran arasında imzalanan "Ticaret, Gemicilik ve Yerleşme" ve 1940'da imzalanan "Ticaret ve Gemicilik" Anlaşmalarında Hazar'ın uluslararası hukuki statüsüne biraz daha açıklık getirilmiştir. 1940 anlaşmasında anlaşmaya varmış olan taraflar Hazar Denizi'ni "Sovyet ve İran Denizi" olarak kabul etmektedirler (Cabbarlı 2002:23). SSCB ile İran'ın Hazar'ı sadece iki ülkeye ait bir su parçası olarak tanımlamalarındaki amaç, Hazar'ı dış müdahalelere kapatmak olmuştur.

Bu dönemde Hazar'ın % 86'sı SSCB'nin, % 14'ü İran denetiminde olmuştur. 1970 yılında SSCB Petrol ve Gaz Bakanlığı (Minneftgaz SSCB), petrol işletmeciliği ve jeolojik araştırmalar yapılması için Hazar'ın "Sovyet" sektörünü dört Sovyet Cumhuriyeti (Rusya SSC, Azerbaycan SSC, Kazakistan SSC, Türkmenistan SSC) arasında bölgesel milli sektörlere bölündü (Purtaş 2005:142). Bu bölüşüm, uluslararası alanda uygulanmakta olan esaslara göre yapılmıştır, yani Hazar'ın ortasından çizilen hat ile adı geçen ülkelerin sınırlarını birleştiren noktalardan uzatılan hatların içinde kalan alanlar bu ülkelerin alanı olarak belirlenmiştir (Aslanlı-Hesenov 2005:121).

3.2. HAZAR DENİZİ STATÜSÜNE İLİŞKİN BÖLGE DEVLETLERİN TEZLERİ

3.2.1. RUSYA FEDERASYONU

SSCB'nin çöküşünün ardından "Hazar'ın Statüsü" tartışmalarında en etkili devlet Rusya'dır. Rusya Hazar Denizi'nin statüsü konusunda üç değişik politika izlemiştir. İlk olarak klasik görüşünde Rusya, Hazar'ın 1921 Rusya - İran ve 1940 SSCB – İran anlaşmalarında Hazar'ın hukuki statüsünün belirlendiğini ve söz konusu anlaşmalarda münhasır egemenlik alanının yalnız balıkçılık için tanınan 10 millik kıyı şeridinden ibaret olduğunu, bunun dışında kalan bölgelerdeki suların "ortak kullanıma açık" olduğunu ve Hazar'a kıyıdaş olan devletlerin bu sulardan eşit haklarda faydalanabileceğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede Rusya Hazar'ı bir kapalı su havzası olarak tanımakta ve 1982 BM Deniz Hukuku sözleşmesinin Hazar'a uygulanamayacağını öne sürmektedir (Çolakoğlu 1998:110).

12 Kasım 1996'da Aşkabad'ta Hazar'a kıyıdaş devletlerin Dışişleri Bakanları bir araya gelerek Hazar'ın statüsü sorununu tartışmaya başladılar. Rusya Dışişleri Bakanı Yevgeni Primakov ilk olarak savundukları tezden farklı olarak bir tez ileri sürdü. Bu tezde 40-45 millik kıyı şeridi dışında kalan açık suların kıyı devletlerinin "ortak kullanımına" verilmesini istedi (Cabbarlı 2002:24). Rusya'nın bu önerisini İran desteklerken, Azerbaycan ve Kazakistan karşı çıkmış Türkmenistan ise sessiz kalmıştır (Purtaş 2005:142).

Rusya'nın Hazar'ın statüsü konusundaki politikası 1998'e kadar "ortak su kütlesi" veya "kapalı su havzası" olarak tanımlanmaktaydı. Rusya bu tarihten sonra Hazar'ın statüsü konusundaki tutumunu biraz daha değiştirmiş ve "ortak su kütlesi" tanımından "sınır gölü" tanımına yaklaşmıştır.

Rusya, Hazar'a, Açık Deniz Hukuku'nun uygulanmasına karşı çıkmaktadır. Çünkü bu durumda Volga-Don ve Volga-Baltık Kanalları'nın da kullanımı söz

konusu olacaktı. Rusya ileri sürdüğü üç farklı tezde her zaman sadece deniz tabanının paylaşımını, su yüzeyinin ise ortak kullanımını savunmuştur. Rusya Hazar'ın deniz tabanının bölünmesine destek vermesinin altında bu ülkenin ulusal sektöründe (Xvalinskaya) çok zengin petrol yataklarının bulunması da etkili olmuştur. Rus yetkililer bu politika değişikliğini “realiteyi tanımak” şeklinde ifade etmektedirler (www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153).

SSCB'nin dağılmasından sonra Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan her ne kadar Çarlık Rusya, SSCB-İran arasındaki anlaşmaları imzalamamışlarsa da BDT'yi kuran Aralık 1991 Almatı Deklarasyonu SSCB ve Eski Sovyet Cumhuriyetlerince imzalanmış olan bütün anlaşmaların geçerliliğini tanıyan bir madde içermektedir. Bu durum Rusya ve İran arasında daha önce yapılan anlaşmaları geçerli kılmaktadır (M. Croissant-P. Croissant 1996/97:28).

Temmuz 1998'de Rusya ile Kazakistan'ın, Hazar Denizi'nin Kuzey kesiminde deniz tabanının paylaşılması konusunda anlaşmaları, Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili görüşmelerde yeni bir sayfa açtı. SOCAR Başkanı Natik Aliyev, Rusya-Kazakistan arasında imzalanan bu antlaşmanın Azerbaycan'ın görüşlerine tamamen uygun olduğunu ve İran dışında bütün kıyıdaş devletlerin, uluslararası pratiğe uygun olarak deniz tabanının ortak hat prensibine dayanarak bölünmesine itiraz etmediğini ifade etti (Cabbarlı 2002 : 24).

22-23 Haziran 1999'da Tahran'da Hazar Denizi: İmkanlar ve sınırlılıklar başlıklı konferansta konuşma yapan Rusya Devlet Duması'nın ekolojik işler komisyonu Başkanı Tamara Zolotnikova 1921 Rusya-İran ve 1940 Sovyet-İran anlaşmalarının halen geçerli olduğunu ifade etmiş ve Azerbaycan Cumhuriyeti anayasasında Hazar'ın Azerbaycan'a ait sektörünün ülkenin ayrılmaz bir parçası gibi gösterilmesine karşı çıkarak Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın uluslararası yükümlülüklerine uymadıkları için mahkemeye çıkarılmalarını istedi (Cabbarlı 2002:24).

Hazar'ın statüsünün belirlenme sürecinde önemli bir role sahip olan Rusya Hazar Bölgesine oldukça büyük bir önem vermektedir. Başlangıçta Hazar konusunda Azerbaycan'a baskı yapmak suretiyle bir ivme kazanacağını düşünen Rusya Federasyonu'nun Hazar Politikası Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle beraber değişikliğe uğradı. Rusya'nın dış politikasında özellikle de eski SSCB politikasında enerjinin temel unsur haline geldiği Putin'in 21 Nisan 2000'deki Rusya Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısının ardından yaptığı açıklamayla açıkça ortaya çıkmıştır. Putin yaptığı açıklamada partnerlerinin Hazar Bölgesinde çok aktif olduklarını ve kendilerinin de benzeri bir aktivite sergileyeceklerini ifade etmiştir. Rusya Hazar Havzası'nda ekonomik ve siyasi gelişmeleri kabul etmekte, siyasi karşı durma ile değil bölge devletleri ile işbirliği yaparak kendi çıkarlarını korumaya çalışmaktadır.

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Ocak 2001'de Azerbaycan'a yaptığı resmi ziyaret sonucunda Hazar'ın statüsüyle ilgili bir antlaşma imzaladı. Antlaşma şartlarına göre deniz tabanı Azerbaycan'ın teklif ettiği ama bu tarihe kadar Rusya'nın kabul etmediği şartlara esasen, milli çıkarlar korunarak bölünecek, su kütlesi ortak kullanıma açılacaktır. Böylece Hazar'a kıyısı bulunan beş ülkeden üçü Hazar konusunda anlaşmışlardır (Oğan&Kanpolat 2001 :39).

3.2.2. AZERBAIJAN

Azerbaycan SSCB yıkıldıktan sonra Hazar Denizi bölgesini yeni belirlemekte olan siyasi ve ekonomik merkez durumuna gelmiştir. Azerbaycan Batı sermayesini bölgedeki enerji kaynaklarına çekip 20 Eylül 1994'te imzaladığı "Asrın Antlaşması" ile, Hazar'ın Hukuki Statüsü ile karşı karşıya kalmıştır. Çünkü statü sorunu, antlaşmaları zora sokabilecek ve yabancı şirketleri petrol yataklarının işletilmesinden alıkoyabilecek bir sorundur. Azerbaycan'ın iç istikrarını sağlaması için bölgenin ülke ekonomisine kazandırılması çok önemlidir. Ayrıca Azerbaycan Dağlık- Karabağ'dan çıkarılan bir milyon mülteci sorunu ile karşı karşıyadır, bu nedenle sorunun çözümü Azerbaycan için çok önemlidir ((b)Fuller 1996:36).

Azerbaycan tarafı Hazar'ın statüsü ile ilgili iki görüşü ileri sürmektedir. Azerbaycan ilk olarak Hazar'ı "göl" olarak kabul etmektedir. Bu durumda Hazar ya tamamen ulusal sektörlere bölünmeli ya da ortak kullanıma açılmalıdır. Azerbaycan Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi tezini benimsedi. Örneğin, Kenya, Tanzanya ve Uganda arasında Victoria Gölü bölünmüş, Malavi ve Mozambik arasında Malavi Gölü, Kanada ve ABD arasında Büyük Kuzey Amerika Gölü bölünmüş, Bolivya ve Peru arasında Titikaka Gölü ve Fransa İsviçre arasında Cenevre Gölü, İsviçre ve İtalya arasında Lugana ve Majore Gölleri, Kazakistan ve Özbekistan arasında Aral Gölü, Nijerya, Çad ve Kamerun arasında Çad Gölü ulusal sektörlere göre bölünmüştür (Soltan 2001:68).

Başlangıçta Azerbaycan bu yönde bir argüman geliştirmekteyken, Rusya ve İran'ın Hazar'daki kaynakların ortak kullanımı konusundaki ısrarları ile politika değişikliğine gitmiştir. Rusya ve İran'ın ilk zamanlar Hazar'ı göl olarak görmelerindeki temel amaç bu su havzasını Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin dışına çıkarmamak ve sonucun belirlenmesinde 1921 ve 1940 antlaşmalarının başvuru kaynağı olmasını sağlamaktır.

Azerbaycan'ın bir başka önerisi ise Hazar'ın "açık deniz" prensibine göre belirlenmesi yönündedir. Azerbaycan Hazar'a, 16 Kasım 1994'te yürürlüğe giren 1982 tarihli BMDHS'nin uygulanmasını istemektedir. Sözleşmenin IX. bölümü "kapalı veya yarı-kapalı denizlerle" ilgilidir (M. Croissant-P. Croissant 1996/97:27). Bu bedenle kapalı olması Hazar'ın bir deniz olmasını engellemez.

122. mad. kapalı veya yarı-kapalı bir denizi şöyle tanımlamaktadır: "İki veya daha çok devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan veyahut da bütünüyle veya büyük bir bölümü ile, iki veya daha çok devletin karasularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz" (Pazarcı 1999:314) olarak tarif edilmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında Hazar, 122. mad. ilk kriterini karşılamazken ikinci kritere göre değerlendirilebilir. Azerbaycan 122. maddeyi yani "kapalı deniz" uygulamasını istemektedir. Bu teklifin kabulü durumunda her kıyıdaş devlet 12 millik karasularına ve

200 millik Münhasır Ekonomik Bölge (MEB)'ye sahip olacaktır. Azerbaycan Hazar'ın bir deniz olduğunu ve Deniz Hukuku çerçevesinde her devletin münhasıran egemenliğini kullanacağı ulusal sektörlere bölünmesi gerektiği yönünde yeni politikalar oluşturmuştur.

Sektör Bölgesi Prensibine göre, Hazar sahilinin %19'u Azerbaycan'a, %16'sı Rusya'ya, %14'ü İran'a, %22'si Türkmenistan'a, %29'u ise Kazakistan'a ait olacaktır (Cabbarlı 2002:22). Başlangıçta Rusya ve İran kendi kıyılarında önemli rezervleri olmadığı için kaynakların ortak kullanımını istediler. Ancak zamanla Rusya'nın kendi sektörü içerisinde zengin petrol kaynakları bulmaları ile beraber Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi tezine yaklaşması Azerbaycan'ın elini güçlendirdi.

Rusya'nın zaman içerisinde tavizler vererek Kazakistan ve Azerbaycan'ın tezlerine yaklaşması, bu ülkeleri Rusya karşısında tavize zorladı. Hazar'ın statüsü sorununun çözümüne yönelik Rusya'nın 6 Temmuz 1998'de Kazakistan'la yaptığı anlaşmanın bir benzerini Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Vladimir Putin'in Ocak 2001'de Azerbaycan'ı ziyareti sırasında Hazar Denizi Statüsü konusunda bir protokol imzalandı. Rusya Federasyonu ile yapılan anlaşmada denizin dibi ulusal sektörlere bölünürken, su yüzeyi kıyıdaş devletlerin ortak kullanımına kalmıştır. Ayrıca her kıyıdaş ülkenin kendi bölgesinde maden kaynakları üzerinde münhasıran hak sahibi olduklarına da vurgu yapılmıştır. Azerbaycan Devlet Başkanı H. Aliyev'in Eylül 2002'de gerçekleştirdiği Rusya ziyaretinde, iki ülke arasında Hazar'ın statüsü sorununun çözümünü amaçlayan anlaşma imzalandı. Böylece Hazar'daki beş kıyıdaş Devletten üçü (Rusya Federasyonu, Kazakistan ve Azerbaycan) bu konuda anlaşmış oldular.

3.2.3. TÜRKMENİSTAN

Uluslararası petrol ve doğalgaz piyasasına yeni giren bir ülke olmasına rağmen, sahip olduğu petrol ve gaz rezervleri ile güçlü bir konuma sahiptir. Diğer dört ülkeye göre Türkmenistan'ın Hazar'la ilgili tutumu belirsiz ve esnektir.

Hazar'ın statüsü tartışmalarının başlamasından sonra Türkmenistan ilk önce, Azerbaycan ve Kazakistan tarafının ileri sürdüğü ulusal sektörlere bölünmesi tezini savunmuştur. Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov, 1994'te Hazar'ın statüsünü çözmek amacıyla uluslararası bir konsorsiyum oluşturarak ortak faaliyeti sınırlamayı önermiştir. Daha sonra bu tutumunu değiştirerek 45 millik münhasır yetki alanı dışında kıyıdaş devletlerin ortak kullanımına açık bir alan tesis edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Cabbarlı 2002:24). Ancak daha sonra Türkmenistan bu görüntüden uzaklaşmaya başlamıştır. Çünkü Ocak 1997'de "Azeri ve Çırağ" petrol sahalarının Türkmenistan'a ait olduğu gerekçesiyle bunların isimleri değiştirilmiş ve Türkmenbaşı Niyazov'un adı konulmuştur. Bu petrol sahalarını ise kıyıda 45 millik mesafenin dışındadır.

Nisan 1998'de Niyazov'un Washington'u resmi ziyaretinden sonra Türkmenistan'ın Hazar'ın statüsü ve petrol boru hattı ile ilgili tutumu açıkça hissedilecek kadar değişti. Aralık 1998'de Hazar'ın statüsünün ele alındığı Moskova Toplantısı'nda Hazar'ın bölünmesini ve Azerbaycan'la aralarındaki sınırın "ortay hat prensibine" göre belirlenmesini kabul etti. Genel prensiplerde Türkmenistan, Rusya-Kazakistan-Azerbaycan üçlüsünün yürütmüş olduğu politikalara daha yakın durmuştur. Türkmenistan'ın bu ülkelerle, özellikle de Azerbaycan'la ayrıldığı nokta ortay hattın geçeceği alanları belirleyememesidir.

Ocak 1998'de Aşgabat'ta, Hazar'ın hukuki statüsüyle ilgili olarak Azerbaycan ve Türkmenistan uzmanları görüşmelere başladıysa da tarafların sert tutumu nedeniyle görüşmeler olumlu sonuçlanamadı. Daha görüşmeler başlamadan önce, Türkmenbaşı Hazar sahil sınırını belirleyen koordinat noktalarının kesinleştirilmesi konusunda kararname imzalamıştı. Ardından Türkmenbaşı konuyla

ilgili yeni adım atmayacağını açıklayarak bu yatakların Türkmenistan'a ait olduğunu ifade etmiştir (Cabbarlı 2002:25).

2-3 Mayıs 2001'de Aşkabat'ta uzmanlar düzeyinde yapılan Türkmenistan-Azerbaycan görüşmelerinden de bir sonuç alınmaması üzerine, Türkmenistan Azerbaycan'dan Hazar Denizi'nin ihtilafli bölgesinde mevcut olan hidrokarbon yataklarından tek taraflı olarak sismik arama işlerini gerçekleştirmesi dahil hidrokarbon kaynaklarını arama ve üretme işlerini, aidiyet ile ilgili konular sonuçlanıncaya kadar durdurmasını istemiş, aksi takdirde Türkmenistan'ın uluslararası bir tahkim mahkemesine ve ilgili uluslararası kuruluşlara başvuracağını bildirmiştir. Ayrıca Türkmenistan bölgede çalışma yapan petrol şirketlerine de, sorunun barışçıl yollarla adil bir şekilde çözüme kavuşturuluncaya kadar çalışmalarına ara vermelerini istemiştir (www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153). Ancak bölgede dengeler Azerbaycan'ın lehinedir. Türkmenistan Azerbaycan'ı uluslararası mahkemelere vermesi durumunda Azerbaycan'a büyük yatırımlar yapan yabancı petrol şirketlerinin bu mahkemeleri etkileyecekleri ihtimal dahilindedir. Üstelik şimdiye kadar özellikle Rusya'nın ve İran'ın baskılarına rağmen yapmadığı pozisyon değişikliğini Türkmenistan'ın baskısıyla yapacağı düşünülmemektedir.

Türkmenistan'ın, Hazar'ın statüsü, petrol, gaz ve boru hattı konusunda planlı bir görüşünün olmaması, bölgede gelişen olaylarda da geride bıraktı. Artık son dönemlerde Türkmenistan, Moskova ve Tahran'a güvenmenin ve işbirliği yapmanın o kadar da güvenilir olmadığını farkına varmıştır ki, son bir yılda Hazar Havzası problemlerinin çözümüne katkı sağlamaya çalışmaktadır.

3.2.4. KAZAKİSTAN

Hazar'da sahil şeridi yaklaşık % 29'luk bir payla en fazla alana sahip olan Kazakistan, Temmuz 1994'te Hazar'ın statüsü ile ilgili olarak kendi görüşlerini açıkladı. Buna göre Kazakistan, Hazar'ın 1982 BMDHS'ne tabi olmasını, 12 millik

ulusal karasularına sahip olunması gerektiğini, Hazar'ın ulusal sektörlere bölünerek münhasır ekonomik bölgelerin belirlenmesini, her kıyıdaş ülkenin ulusal sektörü üzerinde egemenlik haklarını kullanabilmesi gerektiğini belirten bir deklarasyon yayımlayarak kendi görüşünü ortaya koymuştur.

12 Kasım 1996'da Aşgabat Zirvesi'nde Kazakistan Hazar'ın uluslararası hukuk normlarına uygun olarak münhasır yetki alanının ve balıkçılık bölgeleri sınırlarının belirlenmesini ve deniz tabanının milli sektörlere göre ayrılmasını istemiştir (Çolakoğlu 1998:111). Zirve'de İran 10, Rusya 20, Türkmenistan 60, Kazakistan 80 millik Münhasır Ekonomik Bölge oluşturulmasını önermiştir. Azerbaycan ise Hazar'ın bütününün ulusal sektörlere ayrılmasını istemiştir. Sonuç olarak İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan kıyı devletlerine 48 millik Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) oluşturulmasını onayladılar. 45 mil dışındaki orta alanın ise "ortak kullanımından" olmasını kabul ettiler. Bu anlaşmayı Azerbaycan da imzalamıştır. (Kakabayev 2005:57).

Kazakistan 10 Mart 1998'de, tek taraflı olarak yayınladığı bir bildiri ile Hazar'ın kendi ulusal münhasır ekonomik bölgesini belirleyerek bu bölgeyi deniz gücüyle koruma altına almıştır. Rusya ile Kazakistan arasında "Hazar Denizi'nin kuzey kısmının dibinin kaynaklarının kullanılması amacıyla egemenlik haklarına uyulması" isimli anlaşma 6 Temmuz 1998'de imzalanmıştır. Ayrıca 9 Ekim 2000 tarihinde iki ülke arasında Hazar Denizi'nde işbirliği konusunda bir deklarasyon imzalanmıştır. Bu deklarasyona göre; Kazakistan ile Rusya Federasyonu Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde "ortay hat" prensibini kabul etmekte, denizin dibi ulusal sektörlere bölünürken su yüzeyini ise ortak kullanıma açmayı kabul ettiler. (www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153).

Kazakistan, Hazar'ın statüsü ve paylaşımı konusunda, özellikle İran'ın önerdiği eşit paylaşım % 20 koşulundan uzak durmaktadır; çünkü bu durumda en çok zarar gören ülke olacaktır. Diğer taraftan, Kazakistan sınırları içerisinde barındırdığı önemli miktardaki Rus asıllı nüfus nedeniyle Rusya'yı karşısına alamamaktadır. Bu noktada Kazakistan'ın pozisyonu, Türkmenistan ve Azerbaycan'dan daha hassastır.

3.2.5. İRAN

Hazar Denizi'ni bir sınır gölü olarak tarif eden İran, Hazar'ı “% 20 prensibi” ile beş eşit parçaya bölmeyi, zaman zaman da ortak kullanmayı (condominium) istemektedir. Görüşlerini bu iki eksen arasında belirleyen İran, Hazar'ın statüsü belirlenmeden burada yapılan petrol aramalarının kanun dışı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Hazar'ın statüsü konusunda belirsizliği öne sürerek, 1994'te imzalanan “Asrın Antlaşması”nı, Nisan 1995'te tanımadığını ilan etmiştir.

İran, Temmuz 1998'de Rusya ve Kazakistan arasında, Hazar'ın kuzey bölgesinin deniz tabanının bölünmesi hakkındaki anlaşmayı, tanımadığını ifade etmiştir. Tahran, Hazar'ın mevcut statüsüne karşı olan herhangi bir iki taraflı anlaşmanın geçerli olmayacağını açıklamış ve beş kıyıdaş devletin adaletli pay alması gerektiğini söylemiştir. (Cabbarlı 2002:26). İran aynı zamanda 2001'de Rusya ve Azerbaycan arasında imzalanan benzer içerikli anlaşmayı da tanımadığını bildirmiştir.

Aralık 1998'de, bu beş sahil devletin Dışişleri Bakan Yardımcıları Moskova'da biraraya gelerek Hazar'ın hukuki statüsü konusunda görüşmelere başladılar. Görüşmelerde alınan kararlar, Hazar'ın statüsü konusunda tarafların konsensusu talep olursa da Rusya ve İran ikili görüşmelere devam ettiler.

İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin Mart 2001'de Moskova ziyaretinde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'le yaptığı görüşmede Rusya ve İran'ın Hazar Denizi'nin statüsü, resmi olarak belirlenmeden Hazar'da diğer kıyıdaş ülkeler tarafından çizilmiş hiç bir sınırın tanınmayacağını, statü sorunu çözülünceye kadar 1940 yılı anlaşmasının geçerli olduğu ve çalışmalara ancak beş ülkenin anlaşmasından sonra başlanabileceği yönünde ortak bir açıklama yapmışlardır.

Tablo 1: Hazar Bölgesi Petrol Rezerv ve Üretim Değerleri

HAZAR HAVZASI PETROL REZERVLERİ (MİLYAR VARİL)						
ÜLKELER	İspatlanmış Rezervler		Potansiyel Rezervler	Toplam Rezervler		
	Düşük	Yüksek				
Azerbaycan	7	12.5	32	39	44.5	
İran	0.1		15	15.1		
Kazakistan	9	29	92	41	61	
Rusya	0.3		7	7.3		
Türkmenistan	0.5	1.7	38	38.5	39.7	
Özbekistan	0.3	0.6	2	2.3	2.6	
TOPLAM	17.2	44	186	143	169.6	
HAZAR BÖLGESİ PETROL ÜRETİMİ (1000 VARİL/GÜN)						
ÜLKE/YIL	1992	2000	2002	2004	2010	
					Max	Min
Azerbaycan	222	309	318	319	789	1.290
İran	?	?	?	?	?	
Kazakistan	530	718	939	1.221	1.617	2.400
Rusya	?	?	?	?	?	
Türkmenistan	110	157	184	260	475	1000
Özbekistan	66	152	152	150	225	1000
TOPLAM	928	1.335	1.593	1.950	3.306	5.890
(Kaynak: ABD Enerji Bakanlığı, Caspian Sea Region: Key Oil and Gas Statistics, August 2005.)						

Zengin hidrokarbon kaynakları ve yeni jeopolitik konumu ile Hazar Denizi Avrasya coğrafyasının en önemli bölgesi konumundadır. Bu sebeple Hazar Havzası, nüfuz mücadelesinin en sert geçtiği bölgelerin başında gelmektedir. Hazar’da “statü” sorununun bir türlü çözüme kavuşturulamaması, aslında bölgesel ve uluslararası düzeyde yürütülen jeopolitik üstünlük mücadelesinin bir sonucudur. Belirlenecek statü Hazar’da bir çok konuyu da aydınlığa kavuşturacaktır. Boru hatları güzergahları, kaynakların paylaşımı, ekolojik dengeler ve jeopolitik kazanımlar belirlenecek statüye göre şekillenecektir.

Yeni jeopolitik düzende yaklaşık on yıldır uluslararası bir mücadeleye sahne olan Hazar’ın statüsünün çözümü konusundaki gelişmeler ele alındığında, bir çok ülke başlangıçta savundukları fikirlerden vazgeçmiş, bazıları ise karşılıklı tavizler vererek anlaşmaya varmışlardır. Özellikle Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan’ın önemli antlaşmalar imzaladığı ve bu antlaşmalar ile sınırlarını belirlediği

görülmektedir. Bu üç ülke denizin dibinin ulusal sektörlere bölünmesi ve su yüzeyinin ise ortak kullanımı konusunda belirli bir anlaşmaya yaklaşmışlardır. İran ve Türkmenistan ise kimi zaman aynı ve kimi zaman da farklı nedenlerle, Hazar'ın statüsü konusundaki bu tür anlaşmalara şimdilik yanaşmamaktadırlar. Özellikle İran, Hazar'ın beş kıyıdaş devletin kıyı uzunlukları hesaplamalarının eşit paylaşımı konusunda tavrını ısrarla sürdürmektedir. Hazar'ın statüsü sorununu üç devletin (Rusya, Azerbaycan, Kazakistan) anlaşmasıyla çözüme kavuşturmuş olması, İran'ı daha esnek bir tutum almaya zorlayacaktır. Ancak İran aynı zamanda bu tavrını Hazar'da etkinliğini devam ettirmek için uzun süre sürdürebilir.

SONUÇ

Azerbaycan Cumhuriyeti, SSCB'nin dağılması sonucu ortaya çıkan yeni coğrafi, siyasi ve ekonomik yapılanmada önemli bir aktör olarak ortaya çıktı. Kafkasya bölgesindeki Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarına yakınlığı nedeniyle Azerbaycan'ın önemi dikkat çekici bir şekilde artmıştır. Günümüzde de Azerbaycan enerji nakil hatlarına yakınlığı, sahip olduğu doğal gaz rezervleri ve bölgesel küresel aktörlerle ittifak çatışma durumlarıyla bölgenin en önemli aktörlerinden biridir.

SSCB'nin son dönemlerinde Azerbaycan'da baskıların artması Azerbaycan halkının Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) çatısı altında örgütlenmesine neden olmuştur. Sovyet yönetiminin Azerbaycan'da denetimi kaybetmek istememesi, baskılarını gittikçe artırması Azerbaycan'da gerek SSCB'ye gerekse de Sovyetler tarafından Azerbaycan yönetiminde bulundurulmuş Muttalibov iktidarına da tepkilerin oluşmasına neden olmuştur. AHC bu koşullarda gücünü artırdı. 19 Ocak 1990 bu açıdan bir dönüm noktasıdır.

Bu politik ortamda Ebulfeyz Elçibey önderliğinde gittikçe güçlenen AHC, 1992'de yapılan ilk serbest seçimlerde iktidara gelmiş ve Azerbaycan tarihinde ilk "milli" dış politika uygulamaları bu dönemde izlenmeye başlanmıştır. Komünist dönemde SSCB tarafından izlenen politikalara bir tepki niteliğinde de olan bu yeni milli dış politika iki temel üzerine oturtulmuştur. Bunlardan birincisi geçmiş döneme duyulan tepkinin bir ifadesi olarak anti-Rusya temelli bir dış politikaydı. Ebulfeyz Elçibey döneminde izlenen Azerbaycan dış politikası katı bir biçimde Rusya ve İran karşıtlığına dayanıyordu. Bu karşıtlığın temelinde Elçibey'in milliyetçi karakterinin yatmasının yanında adı geçen Azerbaycan'a komşu bu iki ülkenin Azerbaycan-Ermenistan savaşında Ermenistan'ı desteklemesi de yatmaktadır. Bu dönemde izlenen dış politikanın ikinci ayağını ise Batı dünyası ve özellikle ABD ve Türkiye ile çok yakın ilişkiler kurmak üzerine dayanmaktaydı. Bu bir tercih olduğu kadar da bir zorunluluktan da. Çünkü Rusya ile Karabağ savaşı konusunda çatışmalı olan Elçibey liderliğindeki Azerbaycan; ABD, Türkiye ve Batı dünyası ile iyi ilişkiler geliştirmek zorundaydı.

Elçibey'in iç politikada Karabağ savaşı sürecinde yenilgilerin artması ve dış politikada Rusya-İran işbirliğinin yükselmesi, ABD'ye ve genelde Batı'ya özelde de Türkiye'ye duyduğu yakınlık Elçibey'in Albay Suret Hüseyinov'un Sovyet desteğiyle gerçekleştirmiş olduğu ayaklanma ile 4 Haziran 1993'te devrilmesi sonunu getirmiştir.

Elçibey'e düzenlenen darbe girişiminin başarılı olması Azerbaycan iç ve dış politikasında yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Haydar Aliyev 4 Haziran darbesinden sonra 3 Ekim 1993'teki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde cumhurbaşkanı olmuş ve Aliyev ölümüne kadar Azerbaycan dış politikasında mutlak belirleyici aktör olmuştur.

Azerbaycan'ın H. Aliyev döneminde dış politikasında belirgin değişimler olmuştur. Elçibey döneminde dış politikada izlenen temel hedefler olan bağımsızlığın pekiştirilmesi, toprak bütünlüğünün sağlanması ve güvenliğin inşası çabalarına ek olarak Rusya ile ilişkileri eski katılığında kurtarılıp daha esnek bir temele oturtulmasının yanı sıra Batı dünyasına açılma becerisi de gösterilmiştir. Bu dönemde izlenen dış politika Elçibey dönemine göre daha esnek ve daha açılımcıdır. Aliyev iktidara geldikten sonra Rus karşıtlığının Elçibey'i iktidardan uzaklaştırdığını gördüğü için başlangıçta Rusya ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmış, bir anlamda Rus yanlısı bir tutum izlemiştir. Ancak Karabağ sorunu konusunda Rusya'dan gerekli desteği bulamayınca bunu ABD ve Batı desteğiyle dengelemeye çalışmış, yüzünü Batıya çevirmiştir. Bunun bir sonucu olarak da 1994'de "Yüzyılın Anlaşması" diye ifade edilen büyük bir petrol anlaşması ile ABD'nin ve Batının büyük petrol şirketlerini Azerbaycan'a davet etmiş ve Azerbaycan petrollerinden bu şirketlere büyük paylar vermiştir. Petrol şirketlerinin Azerbaycan'daki yatırımlarının artması ABD ve Batı dünyasının Azerbaycan'la yakınlaşmasına neden olmuş ancak buna rağmen Aliyev bölgedeki Rus etkinliğini de göz ardı etmeyen bir politika izlemiştir.

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan'ın dünyanın bir çok ülkesiyle ikili ilişkileri gelişmiştir. Azerbaycan bu dönemde başta Avrupa Konseyi'ne üyelik olmak üzere birçok uluslararası iktisadi ve siyasi örgütlerle de ilişkilerini geliştirmiştir. Bu yakın ilişkiler Azerbaycan yönetimine ve Aliyev'e dış politikada daha fazla avantaj sağlarken beraberinde bazı eleştiriler de getirmiştir. Özellikle AB ve Batı dünyasından gelen bu eleştiriler ülkedeki demokratik standartların yetersizliği, muhalefetin susturulması ve insan hakları alanındaki ihlallerin çokluğuyla ilgilidir.

Karabağ Ermenileri'nin Ermenistan ve Rusya tarafından desteklenen ayrılıkçı mücadeleleri Azerbaycan'ın bağımsızlık döneminde karşılaştığı en ciddi sorun olmuştur. Azerbaycan'da milliyetçilik yolundaki güçlü söyleme ve halk desteğine karşın, Muttalibov, Vezirov, Hüseyinov gibi yöneticiler ülke içinde kriz oluşturarak, Moskova'nın emirleri doğrultusunda rol oynamışlar, bunun sonucunda da iç dayanışması zayıf olan Azeri toplumu için Karabağ davası yenilgiyle sonuçlanmıştır. Azerbaycan'da Aliyev döneminde istikrarın sağlanmasına koşul olarak ekonomik durumda önemli düzelmeler olmuş, petrol gelirleri ve Türkiye'nin yardımları sonucu güçlü bir ordunun temelleri atılmıştır. Bu süreç sonunda Ermenistan'ın bu sorunu salt Rus desteği ile uzun süre muhafaza edebilmesi zor görünmektedir. Zira onun konumu, İsrail-ABD işbirliğinden farklıdır. Rusya'nın uzun vadede koşulsuz desteğini sürdüreceğinin hiçbir garantisi yoktur. Sorunun uzaması Karabağ'a yerleşmiş olan Ermenistan'ın tercih ettiği bir durumdur, ama bu durumun Arap-İsrail sorunu gibi 60 yıl sürebileceğini düşünmemek gerekir. İlham Aliyev bir TV mülakatında kendi savunma bütçelerinin 1 milyar \$ olduğunu ve bunun da Ermenistan'ın yıllık devlet bütçesine denk geldiğini söylemiştir. Fakat Ermenistan'ı ayakta tutan kendi gücü değil, özellikle Rus ve diaspora Ermenileri'nin desteğidir. Bunun yanın da islami bir rejime sahip olmasına rağmen İran'ın Ermenistan'a yapmış olduğu destekte küçümsenmeyecek kadar fazladır, dolayısıyla Azerbaycan'ın savunma bütçesinin çok olması tek başına belirleyici olmayabilir.

Kafkasya modern anlamda dünyanın ilk petrol üretim alanlarından. Daha Ortadoğu petroleri bile keşfedilmeden, Azerbaycan önemli bir petrol üretim merkeziydi. 1940 yılına kadar Azerbaycan tek başına Sovyetler Birliği petrol

üretimini %70'ini gerçekleştiriyordu. Bu dönemde üretim daha fazla olabilirdi. Ancak rezervlerin bazı bölgelerde daha ileri teknoloji istemesi ve SSCB'nin bu teknolojiden yoksun olması üretimin artmasını engellemiştir (Laçiner 2006:39). SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar bölgesi Ortadoğu petrolünün bir alternatifi olarak büyük bir enerji talebinde bulunan Batı dünyasının ilgi gösterdiği bir alan olmuştur. Hazar bölgesi SSCB döneminde İran ile bir sınır gölü olarak tanımlanmış ve SSCB ile İran arasında anlaşmalar yapılmıştır. Ancak SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar'a kıyıdaş bağımsız devletlerin ortaya çıkması Hazar'ın statüsü sorununu gündeme getirmiştir. Bölgedeki enerji kaynaklarından ve özellikle bölgenin ABD ve Batı dünyasının cazibe merkezi olması, bölgede etkinliğini kaybetmek istemeyen Rusya'nın ve enerji anlaşmalarından dışlanan İran'ın bölgede etkinliğini sürdürme girişimleri sorunun çözümünü zorlaştırmıştır ve burayı yeni bir rekabet ve kriz alanı yapmıştır.

Ancak Hazarın statüsü konusunda Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'ın önemli anlaşmalar imzaladığı ve bu anlaşmalar ile su sınırlarını belirlediği görülmektedir. Adı geçen bu üç ülke Hazar deniz dibinin ulusal sektörlere bölünmesi ve su yüzeyinin ise ortak kullanımı konusunda belirli bir aşama kaydetmiştir. İran ve Türkmenistan bazen aynı bazen de farklı nedenlerle Hazar'ın statüsü konusundaki bu tür anlaşmalara pek yanaşmamaktadır. İran'ın bu tutumunda ABD'nin bölgedeki etkisinin artması ve bölgede yaşanan son gelişlerin yarattığı tehdit algılamaları belirleyici olmaktadır.

Haydar Aliyev dönemi Azerbaycan dış politikası Elçibey dönemindeki aşırılıklarından kurtulup daha dengeli reel politikayı göz önünde tutan bir çerçeveye oturmuştur. Aliyev liderliğindeki Azerbaycan yüzünü büyük ölçüde Batı dünyasına dönerken komşuları ve diğer bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini de istikrarlı bir şekilde geliştirmiştir. Bu temelde kurumsallaşmış olan Azerbaycan dış politikası Haydar Aliyev sonrası dönemde de bu yönelimlerini devam ettirmiştir.

Ebulfeyz Elçibey 22 Ağustos 2000, Haydar Aliyev 12 Aralık 2003 tarihinde vefat ettiler. Haydar Aliyev'den sonra iktidara gelen oğul İlham Aliyev babası

döneminde belirlenmiş olan dış politika yönelimlerine sadık kalmıştır. Putin liderliğindeki Rusya'nın bölgede artan etkinliği bunun dışında bir seçeneği de olanaksız kılmıştır. Oğul Aliyev bölgedeki artan Rus etkinliğini dengelemek için Batı dünyasıyla olan enerji alışverişine ağırlık vererek, elindeki en önemli unsur olan doğal kaynakları dış politikada en etkin bir biçimde kullanmaya çalışmaktadır.

KAYNAKÇA:

ALİYEV, Asiman,

- 2003 **Azerbaycan-Ermenistan Savaşının Gelişim Süreci ve Türkiye'nin Rolü (1828-1994)**, İstanbul, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

AKÇORA, Ergünöz,

- 1996 **Geçmişten Günümüze Çeçenler**, İstanbul: Turan Yayıncılık

ARAS, Bülent,

- 1998 **Azerbaycan ve Orta Asya'da İsrail'in Stratejisi**, Middle East Policy, Cilt 5, Sayı 4
- 1999 **Amerika Orta Asya İlişkileri ve İran'ın Konumu**, Avrasya Dosyası, Cilt 5, No:3

ARAS, N. Osman,

- 2001 **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Strateji**, İstanbul: Der Yayınları

ASLANLI, Araz,

- 2001 **Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Son Girişimleri ışığında Karabağ Sorunu:Çözüme Doğru mu?**, Ankara: Stratejik Analiz
- 2002 **Denge Politikasının Doğal Sonucu: Aliyev'in Moskova Ziyareti**, Ankara:Stratejik Analiz, Cilt: 2, Sayı: 23.
- 2005 **Karabağ Sorunu ve Çözüm İlkeleri**, İstanbul: Azerbaycanlı Genç Bilimadamları Birinci Sempozyumu Bildirileri

ASLANLI, Araz, HESENOV, İ.,

2005 **Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Ankara:
Platin Yayınları

ASLAN, Yasin,

1993 **Azerbaycan'ı Bekleyen Tehlikeler, Bağımsızlığa Çelme
Girişimleri**, Yeni Forum, Sayı:285

1996 **Üçüncü Roma'nın Jeopolitik Arzuları**, Uluslararası İlişkiler
ve Stratejik Araştırmalar Merkezi

1997 **Hazar Petrolleri Kafkasya Kördüğümü ve Türkiye**, Ankara

ATMACA, Tayfun,

1999 **20.yy'ın Sonunda Azerbaycan ve Türkiye Münasebetleri
(1993-1999)**, Ankara

AYDIN, Mustafa,

2002 **Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler**, Baskın Oran (ed.), Türk
Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler,
Yorumlar, İstanbul: İletişim

AZERBAYCAN KÜLTÜR DERGİSİ, 1992, Ankara: Azerbaycan Kültür
Derneği Yayınları, Sayı:285

AZERBAYCAN KÜLTÜR DERGİSİ, 1992, Ankara: Azerbaycan Kültür
Derneği Yayınları, Sayı:288

AZERBAYCAN ÜLKE RAPORU, 1993, Ankara: Tika Yayınları, No:3

BAL, İdris,

- 2001 **Türk Cumhuriyetlerinde Milletleşme Süreci ve İç ve Dış Politikaya Etkisi**, Avrasya Etüdüleri Özel Sayısı

BARYLSKİ, Robert,

- 1995 **Russia, the West, and the Caspian Energy Hub**, Middle East Journal, Vol. 49, No.2, İlkbahar

BAYIR, Emre, ASLANLI A.,

- 2001 **Tehdit Merkezli bir Dış Politika: İran'ın Azerbaycan Politikası**, Ankara: Stratejik Analiz, Cilt: 2, Sayı 18

CABBARLI, Hatem,

- 2002 **Hazar'ın Hukuki Statüsü**, Ankara: Azerbaycan Türk Kültürü Dergisi, Sayı:344
- 2004 **Güney Kafkasya'da Güç Mücadelesi ve ABD'nin Azerbaycan'dan Askeri Üs İsteği**, Ankara: Stratejik Analiz

CAFERSOY, Nazım,

- 2000 **Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit statüye: Azerbaycan Rusya İlişkileri (1991-2000)**, Ankara: ASAM Yayınları

- 2001 **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası(Haziran 1992-1993)**, Ankara: ASAM Yayınları

2001 **Bağımsızlığın 10. Yılında Azerbaycan Rusya İlişkileri (1991-2001)**, Ankara: Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı, Sayı:1, Cilt:7

ÇAVUŞOĞLU, Yağmur,

1993 **Azerbaycan, Elçibey, Türkiye**, İstanbul: Yeni Forum, Sayı:292

ÇOLAKOĞLU, Selçuk,

1997 **Uluslar arası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu**, Ankara: Ankara Üniversitesi: SBF Dergisi, Cilt:53, No:1-4

CROISSANT, Cyntia, CROISSANT,M.,

1996 **Hazar Deniz Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları**, Ankara:Avrasya Etüdüleri

DEMİR, A. Faik,

2003, **Türk Dış Politikası Perspektifinden Kafkasya**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık

DEMİRAĞ, Yelda,

2003 **Kafkasya'da Türk ve Rus Politikası**, Ankara: Stratejik Analiz, Ağustos 2003

2006 **Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası**, Kafkasya Araştırma Analiz Dergisi, Yıl:1, Sayı:1

DEVLET, Nadir,

1993 **Doğuştan Günümüze İslam Tarihi**, Çağdaş Türküler, Ek Cilt İstanbul

ELİYARLI, Süleyman,

1996 **Azerbaycan Tarihi**, Bakü, Azerbaycan Yayınevi

FULLER, Elizabeth,

1996 (a) **Transkafkasya’da Etnik Milliyetçilik**, Olgan Bekar
(Çev.), İstanbul: Yeni Forum, Sayı 321

1996 (b) **Between Neo-Stalinism and Democratization**, Transition,
Vol.2, No.18, Eylül

GASIMOV, Musa,

1996 **Uluslararası İlişkiler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995)**, Bakü, Gençlik

GARETH, Winrow,

1995 **“Azerbaijan and Iran”** Alvin Z. Rubinstein and Oles
Smolansky (der.), Regional Power Rivalries in the New
Eurasia: Russia, Turkey and Iran, Londra

GAZANFEROĞLU, Fazıl,

1996 **Azerbaycan Son Dönem İstiklal Mücadelesi Tarihi ve Halk
Cephesini Kuruluşu**, Ankara: Azerbaycan Türk Kültürüğü
Dergisi Sayı:312

GOLTZ, Thomas,

1993 **Özgür Azerbaycan’ın Tükenişi**, Mete Tunçay (Çev), Yeni
Forum, Sayı:293

GORDON B. Smith,

1992 **Soviet Politics Struggling with Change**, London, Macmillan
Pres, Second Edition

GÖMEÇ, Sadettin,

1993 **Tarihte ve Günümüzde Azerbaycan**, Yeni Forum, Sayı:291

GULİYEV, Samir,

2005 **Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan ABD İlişkileri**, İstanbul:
Azerbaycanlı Genç Bilimadamları Birinci Sempozyumu
Bildirileri

HASANOV, Vüsal,

2005 **21.yy'a Doğru Azerbaycan Petrolü**, İstanbul: Azerbaycanlı
Genç Bilimadamları Birinci Sempozyumu Bildirileri

HENZE, Paul B.

1994 **“Kafkasya’da Çatışma: Geçmiş, Sorunlar ve Gelecek İçin
Öngörüler”**, Ankara, Avrasya Etüdüleri, 1 İlkbahar

HYMAN, Anthony,

1994 **Political Change in Post-Soviet Central Asia**, Londra, Royal
Institute of International Affairs

İBRAHİMOV, Roushen,

2005 **Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri: Dünü Bugünü
Yarını**, Stratejik Öngörü , Sayı:5

KABASAKAL, Ömer,

2001 **Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri ile Ticari İlişkileri**,
Ankara: Avrasya Etüdüleri, Bağımsızlığın 10. Yılında Türk
Cumhuriyetleri Özel Sayısı

KAKABAYEV, Muhammed,

2005 **Hazar'ın Hukuki Statüsü**, İstanbul: Türk Dünyası Genç Bilimadamları Birinci Sempozyumu

KARAGÜL, Soner,

2006 **Ermenistan'ın Bağımsızlık Sonrası Avrupa İle İlişkileri**, Orta Asya ve Kafkasya Çalışmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, Ankara: USAK Yayınları

KARAGÜR SARIAHMETOĞLU, Nesrin,

2004 **Dağlık Karabağ Sorununda Sona Doğru: Muhtariyet mi Müstakillik mi?**, Avrasya Etüdüleri, Ankara: Tika Yayınları, Sayı:26

KASIM, Kamer,

2002 **Ermenistan'ın Dış Politikası: Ter-Petrosyan ve Koçaryan Dönemlerinin Temel Parametreleri**, Ankara: Stratejik Analiz, Cilt:3, Sayı 27

KENGERLİ, Mehmet,

2006 **Hocalı Soykırım Faciası**, Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Ankara, Yıl:54, Sayı:364

KULİYEV, Hasan,

1996 **Rusya'nın Azerbaycan Stratejisi**, Ankara:Avrasya Dosyası, Cilt:3 Sayı:4

KURBANOV, Erjan,

1996/97 **Azerbaycan'ın Güvenlik Kaygıları:Dağlık Karabağ Üzerinde Ermenistan'la Çatışma ve Diğer Ülke İçi Anlaşmazlıklar**, Ankara, Avrasya Etüdleri, 4, Kış

KUT, Gün,

24 Haziran 1993 **Elçibey'in Sonu Türk Modelinin Sonudur, Cumhuriyet**

LAÇİNER, Sedat,

2004 **Türk Ermeni İlişkileri, Türkler ve Ermeniler Bir Uluslar arası İlişkiler Çalışması**, İstanbul:Kaknüs Yayınları

2006 **Hazar Enerji Kaynakları ve Enerji Siyaset İlişkisi**, Ankara: USAK Yayınları, Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi , Yıl:1, Sayı:1

LÜTEM, Ömer,

2001 **Olaylar ve Yorumlar**, Ankara: Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı:1

MESİMOV, Ali,

2001 **Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri**, Ankara, Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı, Cilt:7, Sayı:1

MİGDALOVITZ, Carol,

1995 **Armenian-Azerbaijan Conflict**, Washington, Congress Research Servis, Issue Brief,

NESİBLİ, Nesib,

- 2000 (a) **Azerbaycan ve Moskova-Erivan-Tahran İttifakının Jeopolitik Kuşatması**, Ankara: Stratejik Analiz, Cilt 1, Sayı:4
 (b) **Azerbaycan Jeopolitiği ve Petrol**, Bakü, Hazar Üniversitesi Yayınları (2000)

NESİROV, Elman,

- 1998 **Azerbaycan-ABD İlişkileri (1991-1997)**, Bakü, Kanun Yayınları

OĞAN, Sinan, KANPOLAT, H.,

- 2001 **Kafkasya Terazisinde Yeni Dengeler: Putin'in Azerbaycan Ziyareti**, Ankara: Stratejik Analiz, Cilt 1:, Sayı:10

ORAN, Baskın,

- 1995 **Türkiye'nin Balkan ve Kafkas Politikası**, Ankara: SBF Dergisi, Ocak-Haziran ,s.271-278
 2002 **Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler**, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İstanbul: İletişim

PALA, Cenk, KANPOLAT H.,

- 2005 **Bakü Tiflis Ceylan 21. Yüzyılın İpek Yolu**, Ankara: Stratejik Analiz, Cilt 6, Sayı:62

PAZARCI, Hüseyin,

1999 **Uluslararası Hukuk Dersleri**, 2. Kitap, İstanbul: Turhan Kitabevi

PURTAŞ, Fırat,

2005 **Hazar Bölgesinde Rekabetin Yeni Boyutu: Silahlanma Yarışı**, Öztürk, M., Sarıkaya, Y. (der.), Uluslar arası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz, Ankara: Platin Yayınları

SARAY, Mehmet,

1993 **Azerbaycan Türklerinin Tarihi**, İstanbul: Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi:1, Nesil Matbaacılık

SCOTT, Sullivan,

1993 **Costly Victories: The Armenians Advance in Azerbaijan is Jeopardizing Their Homeland**, Newsweek

SOLTAN, Elnur,

2001 **Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü: Çizilmeyen Sınırlar**, Ankara: Stratejik Analiz, Cilt:12, Sayı:13

SULTANOV, Oktay,

1995 **80'li Yılların Sonu, 90'lı Yılların Başlarında Azerbaycan'da Politik Mücadale**, Bakü Yayınları

SUNNY, G. Ronald,

1990 **Bakü Komünü, Rus Devriminde Mülkiyet ve Sınıf**, Kudret Emiroğlu(Çev), İstanbul: Belge Yayınları

TAHİRZADE, Adalet,

1999 **Elçi Bey**, Bakü, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları

TAŞKIRAN, Cemalettin,

1995 **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Ankara, Genel Kurmay Basımevi

1997 **Karabağ'da Son Durum, Yeni Türkiye Ansiklopedisi**, Ankara, Yıl:3, Sayı:15

TUNCER, İdil,

1998 **Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye**, ÖZCAN, Gencer, KUT, Ş. (der), En Uzun On yıl, İstanbul: Boyut Yayınları

2000 **TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ VE BÖLGE İLİŞKİLERİ ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU RAPORU**, ANKARA

ULUDAĞ, M. Bülent,

1999 **Avrasya'nın Uluslararası Sisteme Açılmasına Etkisi Yönüyle Sovyetler Birliği ve Sonrası Dönemde Kafkasya'daki Ulusçu-Ayrılcı Akımlar (2 cilt)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi

İNTERNET KAYNAKLARI:

- 1- www.ozgurpolitika.org/2001/04/11/hab30.html
- 2- www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=153
- 3- www.hannover-bk.de./ermeni/3doc
- 4- <http://aliyevheritage.org>
- 5- www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=216
- 6- www.president.az/azerbaijan/nk/conf3.htm
- 7- www.milliyet.com.tr/2000/01/07/yazar/elekdag.htm